

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВЕРБА ТАРАС ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 902:069](477:82)(09)

ДИСЕРТАЦІЯ

**АРХЕОЛОГІЧНА ЗБІРКА ВОЛИНСЬКОГО
КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ: ФОРМУВАННЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ,
АКТУАЛІЗАЦІЯ**

Спеціальність 032 Історія та археологія

Галузь знань – 03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Т. В. Верба

Науковий керівник:

Надольська Валентина Василівна, кандидат історичних наук, доцент.

Луцьк – 2023

АНОТАЦІЯ

Верба Т. В. Археологічна збірка Волинського краєзнавчого музею: формування, дослідження, актуалізація. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія. Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2023.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню археологічної збірки Волинського краєзнавчого музею – найбільшого репозитарію археологічної спадщини у Волинській області. Особлива увага приділена історії формування збірки, її структурі та особливостям використання в наукових, освітніх та популяризаторських цілях з часу заснування музею у 1929 р. до 2019 р.

Дослідження засноване на принципах історизму, об'єктивності, системності, опори на історичні джерела. У ході його проведення застосовано міждисциплінарний підхід, який забезпечив взаємозв'язок між різними галузями науки, дозволив використати їх підходи і методи. Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання.

З метою всебічного вивчення теми проведено аналіз праць вітчизняних і зарубіжних авторів, а також зібрано й опрацьовано доступні джерела. Історіографічну базу склали наукові напрацювання, присвячені польовій та музейній археології, теорії, історії та практиці музейної справи, що висвітлюють процеси формування, дослідження та актуалізації археологічних колекцій. Джерельною базою дослідження стали матеріали Державного архіву Волинської області, наукового архіву Волинського краєзнавчого музею загалом та архіву його структурного підрозділу – відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині зокрема. Важливими джерелами також є нормативна документація, листування Я. Фітцке, періодична преса, а також речові пам'ятки фондової групи зберігання «Археологія» Волинського краєзнавчого музею.

На основі проведеного аналізу встановлено, що станом на 2019 р. археологічна збірка Волинського краєзнавчого музею відносилася до фондової групи зберігання «Археологія», нараховувала 23 326 облікових номерів основного фонду, під якими обліковано близько 26 000 од. зб., а також понад 35 000 предметів допоміжного фонду. Це дозволяє стверджувати, що археологічна збірка Волинського краєзнавчого музею була і залишається найбільшим та найінформативнішим зібранням рухомої археологічної спадщини на території Волинської області, що у свою чергу сприяє утвердженню музею у статусі важливого регіонального наукового центру.

У ході дослідження визначено три основні етапи формування археологічної збірки Волинського краєзнавчого музею. Перший – міжвоєнний, охоплював період діяльності Волинського музею у 1929–1939 рр. Він характеризувався первинним накопиченням фондових матеріалів, основна маса яких була отримана завдяки польовим дослідженням працівників музею. Колекції, що надійшли з їх розвідок та розкопок, увійшли до експозиції відділу археології Волинського музею. Особливо цінними для комплектування археологічної збірки стали надходження з розкопок Я. Фітцке. Важливою для комплектування археологічної збірки музею була діяльність З. Леського.

Наступний етап формування археологічної збірки Волинського краєзнавчого музею – радянський, тривав у 1939–1991 рр. Перші роки супроводжувалися катастрофічним скороченням кількості фондових матеріалів, що пов'язано зі зміною влади та військовими діями. Починаючи з 1950-х рр. ситуація кардинально змінилася й археологічна збірка почала поповнюватися швидкими темпами завдяки археологічним дослідженням радянських вчених. Найбільшу роль у цьому процесі відіграв В. Ауліх, який передав музею колекцію предметів з досліджень ранньослов'янського городища у с. Зимне Володимир-Волинського району. Зимнівська колекція стала найбільшою складовою археологічної збірки. Визначено, що ще одним важливим шляхом комплектування археологічної збірки стали передача та дарування випадкових артефактів місцевими жителями.

Завершальний етап окреслено 1991–2019 рр. Він характеризувався розширенням шляхів та форм комплектування археологічної збірки Волинського краєзнавчого музею. Окрім надходжень від діяльності археологічних експедицій, дарувань та передачі випадкових знахідок, музей отримав можливість самостійно купувати предмети відповідно до діючих планів комплектування фондів. У цей період до археологічної збірки надійшов ряд значних колекцій від Г. Охріменка, Д. Козака, О. Златогорського та ін.

Доведено, що структура збірки представляє собою складну та багаторівневу систему взаємозв'язків її складових, особливостей документування та зберігання предметів. Основою первинного структурування збірки слугує поділ на основний та допоміжний фонди музею. До основного відносяться речові пам'ятки, які володіють чотирма основними музейними якостями – інформативністю, репрезентативністю, атрактивністю, експресивністю. У більшості випадків це цілі вироби або їх виразні фрагменти. До допоміжного фонду відносяться інформаційні та ілюстративні матеріали; типові та невиразні фрагменти артефактів; предмети, стан яких розцінюється як незадовільний.

Основною структурною одиницею археологічної збірки Волинського краєзнавчого музею є музейна колекція. Вона може мати наскрізний характер – охоплювати як матеріали основного, так і допоміжного фондів, та складатися з різноманітних за формою, технікою виготовлення, хронологічною приналежністю предметів. Визначником виокремлення колекції є фондоутворювач. Окремі надходження від одного фондоутворювача об'єднуються у групу колекцій.

Окрім колекцій, невід'ємними композиційними частинами фондової структури Волинського краєзнавчого музею є підбірки артефактів та окремі предмети. Підбірки включають серії однотипних виробів чи їх фрагментів, походження яких недостовірне або ж невідоме. Окремі артефакти – куплені цінні та рідкісні предмети, або поодинокі надходження від передавачів і дарувальників. У структурі археологічної збірки окремі музейні предмети

об'єднуються за однією з чотирьох ознак: матеріал виготовлення; функціональне призначення; культурна приналежність; географічне походження.

Складність структури археологічної збірки пов'язана з впливом декількох чинників: відсутність універсальної класифікації поділу матеріалу; втрата частини облікових документів у минулому і як наслідок депаспортизація окремих фондів матеріалів; кількісна та якісна нерівнозначність колекцій; передавання фондоутворювачами окремих колекцій частинами зі значними хронологічними проміжками; відсутність електронної бази матеріалів; нестача фахових археологів у штаті працівників музею.

Одним із важливих результатів дослідження стало встановлення культурно-хронологічної стратифікації складу археологічної збірки Волинського краєзнавчого музею. Фондові колекції, підбірки та окремі предмети відносяться до таких періодів: палеоліт (до 10 тис. р. тому); мезоліт (VIII–V тис. до н. е.); неоліт (VI–IV тис. до н. е.) – культура лінійно-стрічкової кераміки, волинська неолітична культура; енеоліт (IV–III тис. до н. е.) – малицька, лендельська культури, волино-люблінська культура, культура лійчастого посуду, трипільська культура (пізній період); епоха бронзи (III–II тис. до н. е.) – культура кулястих амфор, городоцько-здовбицька культура, стжижовська культура, тшинецьке культурне коло, лужицька культура (початковий етап); ранньозалізний час (X–III ст. до н. е.) – лужицька культура, лежницька, могилянська групи, милоградська культура, поморсько-кльошова культура; римський час (II ст. до н. е. – V ст. н. е.) – зарубинецька, пшеворська, вельбарська, черняхівська культури, волино-подільська (зубрицька) група; період середньовіччя (VI–XV ст. н. е.), у якому додатково можна виокремити ранньослов'янський час (V–VII ст. н. е.) – прасько-корчацька культура та культура Луки-Райковецької; ранньомодерний період (XVI–XVIII ст. н. е.).

Визначено, що археологічна збірка Волинського краєзнавчого музею складається із різноманітних за формою, матеріалом та технікою виготовлення предметів, які з метою узагальнення можна згрупувати на основі їх функціонального призначення. Найчисельнішою групою є керамічний посуд, до

якого відносяться ліпні і гончарні керамічні вироби. Другою за чисельністю групою збірки є найдавніші знаряддя праці з кременю та відходи їх виробництва. Вагома частина фондів – побутові та господарські речі з глини, кістки, каменю, міді, бронзи та заліза. Цінними є прикраси, які можна розділити на металеві, кістяні, скляні. Окрему групу становлять ритуальні артефакти. Значно меншими групами збірки є архітектурно-декоративна та будівельна кераміка, іграшки.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що поповнення фондів Волинського краєзнавчого музею здійснювалося на основі застосування комплексного підходу. Виявлено наступні шляхи та форми комплектування археологічної збірки музею: археологічні дослідження; передача й дарування підбірок та окремих предметів місцевими мешканцями, істориками, краєзнавцями, спеціальними службами; закупка предметів музейного значення; депонування приватних колекцій.

Наведені шляхи та форми поповнення фондів музею є нерівнозначними за кількістю переданих предметів. Більшість надходжень музей отримав завдяки археологічним дослідженням. У міжвоєнний період важливою складовою комплектування фондів було тимчасове депонування у музеї приватних колекцій з метою їх зберігання чи експонування. У період незалежності зросла роль закупівлі предметів музейного значення, що сприяло планомірному та цілеспрямованому розширенню збірки.

З'ясовано, що одним із ключових напрямів використання археологічних предметів у музейній діяльності стала експозиційно-виставкова робота. Археологічна частина експозиції музею протягом усього досліджуваного періоду була невід'ємною частиною загальномузейної. Вона включала найхарактерніші речові пам'ятки й унікальні предмети та охоплювала хронологічний діапазон від палеоліту до пізнього середньовіччя, а у період незалежності – до завершення раннього нового часу. Протягом 1920–1930-х рр. археологічним пам'яткам відводилася одна із ключових позицій в експозиції. Натомість упродовж радянського періоду експозиція музею стала засобом пропаганди ідей комунізму. Археологічні колекції використовувалися

здебільшого як наочний матеріал для демонстрації марксистсько-ленінського бачення розвитку первісного суспільства, а також з метою роз'яснення процесу формування класового суспільства та наростання класових суперечностей. Натомість у період незалежності головними рисами археологічної частини експозиції стали політична незаангажованість та наукова обґрунтованість. Археологічні пам'ятки також використовувалися для підготовки тематичних виставок. Особливо активно цей процес проходив у період 2011–2019 рр.

Доведено, що робота з опрацювання матеріалів археологічної збірки Волинського краєзнавчого музею, а також їх комплексне дослідження, займали важливе місце у діяльності установи. Вивчення предметів починалося у ході їх постановки на облік у музейних фондах. Найважливішою частиною процесу облікування була атрибуція, у ході якої визначалися основні ознаки та характеристики предметів, проводився їх опис. Після належного документування, надходження ставали частиною музейних фондів та були доступними для детальнішого вторинного дослідження. Подальше вивчення предметів та колекцій археологічної збірки проводили вчені, які публікували результати своїх досліджень у вигляді наукових повідомлень, статей і монографій. Активна діяльність істориків та археологів сприяла накопиченню наукових праць про археологічні матеріали. Попри це, не виявлено жодної праці, присвяченої загальній характеристиці археологічної збірки Волинського краєзнавчого музею.

Засвідчено, що у культурно-освітній діяльності Волинського краєзнавчого музею археологічна збірка почала відігравати помітну роль лише в останнє десятиріччя досліджуваного періоду. Археологічні предмети залучалися для проведення науково-пізнавальних та розважально-пізнавальних заходів. До перших відносяться тематичні екскурсії, лекції, семінари, симпозіуми, історичні години; до других – майстер-класи, квести, пленери, театралізовані екскурсії, тематичні вечори, презентації, зустрічі з відомими людьми, музейні свята. Археологічні колекції також використовувалися у популяризаторській роботі. З

метою їх промоції музейники займалися підготовкою статей для ЗМІ, а в останні роки також для сайту музею та сторінок у соцмережах.

Наукова новизна результатів, отриманих в ході дослідження, визначається постановкою та розробкою актуальної проблеми, яка не отримала всебічного висвітлення в історичній науці. Зокрема, здійснено комплексний, системний аналіз формування, структури, дослідження, актуалізації археологічної збірки Волинського краєзнавчого музею у 1929–2019 рр. Визначено роль археологічної збірки у науково-дослідній, культурно-освітній та експозиційно-виставковій діяльності музею. Простежено внесок окремих дослідників у вивчення археологічної спадщини Волинської області.

Крім того, уперше введено до наукового обігу масив документів з наукового архіву Волинського краєзнавчого музею, зокрема архіву відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині; впорядковано інформацію про археологічні дослідження, що проводилися науковцями Волинського музею та патронних йому організацій у міжвоєнний період; здійснено спробу визначення розмірів збитків, завданих археологічній збірці установи у ході радянської окупації 1939–1941 рр.

Фактологічний матеріал, ключові положення і висновки дисертації можуть бути використані при написанні комплексних праць з історії музейної справи Волині та України, волинезнавства, історії української культури. Положення дисертації можна застосовувати в освітньому процесі – при підготовці підручників з історичного музеєзнавства, історичного краєзнавства, при плануванні нормативних курсів та спецкурсів. Дослідження має потенціал для використання музейними установами України історико-краєзнавчого профілю з метою удосконалення й популяризації власної діяльності.

Ключові слова: Волинь, Волинська область, музей, культурна спадщина, Волинський краєзнавчий музей, музейні фонди, музейні практики, археологічна збірка, археологія, матеріальна культура, кераміка, предмети озброєння, середньовіччя, наукові товариства, музейна візуальність.

ABSTRACT

Verba T. V. Archaeological collection of the Volyn Regional Museum: formation, research, actualization. Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 032 – History and archaeology. Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, 2023.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the Volyn Regional Museum archaeological collection – the largest repository of archaeological heritage in the Volyn Region. Special attention is paid to the history of the collection formation, its structure and the peculiarities of its use for scientific, educational and popularizing purposes from the time of the museum foundation in 1929 until 2019.

The research is based on the principles of historicism, objectivity, systematicity, reliance on historical sources. In the course of its implementation, an interdisciplinary approach was used, which ensured interaction between different branches of science and allowed to borrow their approaches and methods. The methodological basis of the study was made up of general scientific and special methods of cognition.

For the purpose of a comprehensive studying of the topic, an analysis of the research by native and foreign authors was carried out, as well as available sources were collected and processed. The historiographical base is made up of scientific works devoted to field and museum archaeology, theory, history and practice of museum study, which illuminate the processes of formation, research and actualization of archaeological collections. The source base was made up of the materials of the State Archive of Volyn Region, the scientific archive of the Volyn Regional Museum in general, and the archive of the Department of Volyn Ancient, Medieval and Modern History in particular. Regulatory documentation, personal correspondence, periodicals, as well as physical monuments from the "Archaeology" storage collection group of the Volyn Regional Museum were also important sources.

On the basis of the conducted analysis, it was established that as at 2019, the Volyn Regional Museum archaeological collection belonged to the archeology storage collection group and had 23,326 account numbers of the main collection, under which

about 26,000 items, as well as over 35,000 items from the auxiliary collection were registered. This allows us to state that the Volyn Regional Museum archaeological collection was and remains the largest and most informative collection of material archaeological heritage in the territory of the Volyn region, which in turn contributes to the museum establishment in the status of an important regional scientific center.

In the course of the study, three main stages of the Volyn Regional Museum archaeological collection's formation were determined. The first was interwar, covering the period of the Volyn Museum existence (1929–1939). It was characterized by the initial accumulation of stock materials, the bulk of which was obtained thanks to field research by museum employees. The collections that came from their explorations and excavations were included in the exposition of the Volyn Museum Archeology Department. The contributions from the excavations by J. Fitzke became especially valuable for the archaeological collection completion. The activity of Z. Lessky was important for the completion of the museum's archaeological collection.

The next stage of the Volyn Regional Museum archaeological collection's formation was the Soviet period, which lasted from 1939 to 1991. The first years were accompanied by a catastrophic reduction in the number of materials, which was associated with a change in power and military actions. Starting from the 1950s, the situation changed radically and the archaeological collection began to be replenished at a rapid pace thanks to the archaeological research conducted by Soviet archaeologists. The biggest role in this process was played by V. Aulich, who handed over a collection of objects from the early Slavic settlement research in Zymne village, Volodymyr-Volynskii rayon. The Zimne's collection became the largest component of the archaeological collection. It was determined that another important way of completing the archaeological collection was the transfer and donation of random artifacts by local residents.

The final stage began in 1991 and lasted until 2019. It was marked by the expansion of the ways and forms of accumulation the Volyn Regional Museum archaeological collection. In addition to contributions from archaeological expeditions, donations and the transfer of accidental finds, the museum was given the opportunity

to independently purchase items depending on the developed plans. During this period, the archaeological collection received a number of significant collections from H. Okhrimenko, D. Kozak, O. Zlatohorskyi, and others.

It is proved that the collection structure represents a complex and multi-level system of interrelationships of its components, features of documentation and storage of objects. The basis of the collection primary structure is the division into the museum`s main and auxiliary collections. The main ones include material monuments that have four main museum qualities - informativeness, representativeness, attractiveness, expressiveness. In most cases, they are intact products or their distinct fragments. The auxiliary collection includes informative and illustrative materials; typical and obscure fragments of artifacts; items that condition is considered unsatisfactory.

The main structural unit of the Volyn Regional Museum archaeological collection is the museum collection. It can have a cross-cutting nature – it covers both the main and auxiliary collections` materials and consists of various objects in terms of shape, manufacturing technique and chronological affiliation. The determinant of the collection selection is the collection creator. Separate contributions from one collection creator are combined into a group of collections.

In addition to collections, selections of artefacts and individual items are integral components of the Volyn Regional Museum collection system. Selections include series of similar products or their fragments, the origin of which is unreliable or unknown. Individual artifacts are purchased valuable and rare items, or individual contributions from transferors and benefactors. In the archaeological collection structure, individual museum objects are grouped according to one of four features: manufacture material; functional purpose; cultural affiliation; geographical origin.

The archaeological collection structure complexity is due to the influence of several factors: the lack of a universal classification of material division; the loss of some accounting documents in the past and as a result the depatriation of certain collection materials; quantitative and qualitative inequality of collections; transfer of separate collections by collection founders in parts with significant chronological

intervals; lack of an electronic database of materials; lack of professional archaeologists in the museum.

One of the research important results was the establishment of a compositional cultural-chronological stratification of the Volyn Regional Museum archaeological collection. Foundation collections, selections and individual items belong to the following periods: Paleolithic (up to 10,000 years ago); Mesolithic (VIII–V millennia BC) – Swiderian culture; Neolithic (VI–IV millennia BC) – Linear Pottery culture, Volyn Neolithic culture; Eneolithic (IV–III millennia BC) – Malyska, Lengyel culture, Volyn-Lublin culture, Funnelbeaker culture, Trypillia culture (late period); Bronze Age (III–II millennia BC) – Globular Amphora culture, Horodotsko-Zdovbytska culture, Stryzhivska culture, Trzciniac cultural circle, Lusatian culture (initial stage); Early Iron Age (10th–3rd centuries BC) – Lusatian culture, Lezhnytska, Mohyla groups, Mylohrad culture, Pomorsko-Klyoshova culture; Roman times (2nd century BC - 5th century AD) - Zarubineti, Przeworsk, Wielbark, Cherniakhiv cultures, Volyn-Podilska (Zubrytska) group; the period of the Middle Ages (VI–XV centuries AD), in which the early Slavic period (V–VII centuries AD) can be additionally distinguished - the culture of Prague-Korchac and the culture of Luka-Rajkovetska; early modern period (XVI–XVIII centuries AD).

It was determined that the Volyn Regional Museum archaeological collection consists of objects of various shapes, materials and manufacturing techniques, which can be grouped according to their functional purpose to generalize. The most numerous group is ceramic dishes, that includes stucco and pottery ceramic products. The second largest group of the assemblage is the oldest flint tools and their production waste. A significant part of the collections are household items made of clay, bone, stone, copper, bronze and iron. Jewelry, which can be divided into metal, bone, and glass, is valuable. A separate group consists of ritual artifacts. Much smaller groups of the collection are architectural, decorative and building ceramics, toys.

The conducted research allows us to assert that the Volyn Regional Museum collections replenishment was carried out on the basis of a comprehensive approach application. The following ways and forms of assembling the museum's archaeological

collection were identified: archaeological research; transfer and donation of selections and individual items by local residents, historians, local historians, special services; purchase of objects of museum importance; deposit of private collections.

The given ways and forms of the museum's collections replenishment are unequal in terms of the transferred objects number. The museum received most of its contributions thanks to archaeological research. In the interwar period, an important component of collection selection was the temporary preservation of private collections in the museum for the purpose of their storage or display. During the independence period, the role of the purchase of objects that have museum value increased, which contributed to the planned and purposeful expansion of the collection.

It was found that one of the key directions of using archaeological objects in museum activity was exposition and exhibition work. The archaeological part of the museum's exposition was an integral part of the general museum during the entire researched period. It included the most characteristic material monuments and unique objects that covered the chronological range from the Paleolithic to the late Middle Ages, and in the independence period to the end of the early modern period. During the 1920s and 1930s, archaeological sites played one of the key roles in the exhibition. Instead, during the Soviet period, the museum exhibition became a tool of propagating the communist ideas. Archaeological collections were used mostly as visual material to demonstrate the Marxist-Leninist vision of primitive society development, as well as to clarify the formation process of class society and the class contradictions growth. Instead, during the independence period, the main archaeological part features of the exposition became political non-involvement and scientific validity. Archaeological sites were also used to prepare thematic exhibitions. This process was especially active in the period 2011–2019.

It was noted that the work on processing the materials of the Volyn Regional Museum archaeological collection, as well as their comprehensive research, occupied an important place in the institution activity. The study of the objects began during their registration in the museum collection. The most important part of the treatment process was attribution, during which the main signs and characteristics of objects were

determined, and their description was carried out. Once properly documented, the contributions became museum holdings part and were available for more detailed secondary research. Further objects and collections study of the archaeological collection was carried out by scientists who published their research results in the form of scientific reports, articles and monographs. Historians and archaeologists activity contributed to the accumulation of scientific works on archaeological materials. Despite this, any research devoted to the general characteristics of the Volyn Regional Museum archaeological collection has not been found.

It is proven that the archaeological collection began to play a significant role in the Volyn Regional Museum cultural and educational activities only in the last decade of the studied period. Archaeological objects were used for conducting scientific, educational, recreational and educational activities. The first two include: thematic excursions, lectures, seminars, symposia, historical classes; to the second ones - master classes, quests, plein airs, theatrical excursions, thematic evenings, presentations, meetings with famous people, museum holidays. Archaeological collections were also used in popularization work. In order to promote them, museum employees have been preparing articles for the mass media, and in recent years also for the museum's website and social media pages.

The scientific novelty of the results obtained during the research is determined by the formulation and development of an actual problem that has not received comprehensive coverage in historical science. In particular, a comprehensive, systematic analysis of the formation, structure, research, and replenishment of the Volyn Regional Museum archaeological collection was carried out. The archaeological collection role in the scientific-research, cultural-educational and exposition-exhibition activity of the museum is defined. The contribution of individual researchers to the study of the Volyn region archaeological heritage is traced.

In addition, for the first time: an array of documents from the scientific archive of the Volyn Regional Museum, in particular the department of Volyn ancient, medieval and modern history archive, was introduced into scientific circulation; information on archaeological research conducted by Volyn Museum scientists and its

patron organizations in the interwar period has been organized; an attempt was made to determine the amount of damage caused to the archaeological collection of the institution during the Soviet occupation of 1939–1941.

The dissertation factual material, key provisions and conclusions can be used during writing complex research on the history of the museum study in Volyn and Ukraine, Volyn History, and Ukrainian culture history. The dissertation provisions can be applied in the educational process - during preparing textbooks on historical museum studies, historical regional studies, while planning standard and special courses. The study has potential for use by Ukrainian museum institutions of the local history profile in order to improve and popularize their own activities.

Key words: Volyn, Volyn Oblast, museum, cultural heritage, Volyn regional museum, museum collection, museum practices, archaeological collection, archaeology, material culture, ceramic, weapons, Middle Ages, scientific societies museum visibility.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Стаття у виданні Scopus:

1. Верба Т. Формування археологічної збірки Волинського краєзнавчого музею у 1939–1991 рр. *Емінак*. Миколаїв, 2022. № 2 (38). С. 7–21. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.2\(38\).578](https://doi.org/10.33782/eminak2022.2(38).578).

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Верба Т. Формування фондів Волинського музею (за матеріалами періодичного видання «Волюн» 1933–1939 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія Історія. Дрогобич, 2021. № 8/50. С. 196–214. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.239205>.

3. Верба Т., Янішевський С. Формування археологічної збірки Волинського музею у 1930-ті рр. (за матеріалами періодичних видань). *Літопис Волині*. 2022. № 26. С. 235–239. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.38>.

4. Верба Т. Археологічна збірка Волинського краєзнавчого музею на сторінках наукової періодики часів Незалежності. *Сумський історико-архівний журнал*. Суми, 2023. № XL. С. 36–48. DOI: <https://doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.36>.

Статті в іноземних наукових періодичних виданнях:

5. Zágorhidi Czigány B., Prohnenko I, Verba T., Fjodorov O., Türk A. Hjnfooglalas kori Magyar jellegu sir Rovanci hatarabol. Adatok a 10. Szazadi veretes keszenleti ijtarto tegczck kelet-europai clterjedesehez. *Nadak Utjan*. Budapest, 2019. S. 8–13.

6. Верба Т., Прохненко И., Тюрк А., Захоргиди Цигань Б., Халаби С. Погребение второй половины X в. с инвентарём «венгерского облика» у с. Рованцы. *Первый молдо-венгерский археологический круглый стол, посвященный вопросам раннего средневековья Восточной Европы*. Будапешт, 2020. № 1. С. 279–315).

**Наукові праці, які засвідчують
апробацію матеріалів дисертації:**

7. Верба Т. Вашета М. Археологічні дослідження за участі працівників Волинського краєзнавчого музею у 2016–2018 рр. *Волинський музей: історія і сучасність*. Наук. зб. Вип. 6. Матеріали VI Всеукр. наукової конф., присвяченої 90-річчю Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 14 червня 2019 р. Упоряд. Є. Ковальчук, М. Мігас. Луцьк, 2019. С. 262–263.

8. Верба Т. Діяльність Зигмунта Леського із дослідження та збереження археологічної спадщини на Волині (1929–1938 рр.). *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. Вип. 10 / Упр-ня культури, з питань релігій та національностей.

Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. музеєзнавства, пам'яткознавства та інформ.-аналіт. діяльн. ВНУ імені Лесі Українки; упоряд. Є. І. Ковальчук. Луцьк, 2020. С. 80–83.

9. Верба Т., Зозуля А. Програма музейної едукції «Activity» Волинського краєзнавчого музею. *Культурна спадщина: інноваційні підходи та сталий розвиток*. Тези доп. Міжнар. науково-практ. конф., м. Львів, 9 листоп. 2022 р. Львів, 2022. С. 72–73.

10. Верба Т. Волинський краєзнавчий музей як регіональний осередок дослідження та збереження археологічної спадщини. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук*: Зб. матеріалів VI Міжнар. науково-практ. конф. молодих уч., студентів та аспірантів, м. Луцьк, 11 листоп. 2022 р. Луцьк, 2022. С. 227–229.

11. Зозуля А., Верба Т. Дослідницька діяльність археологічних експедицій Волинського краєзнавчого музею в 1988–1991 рр. *Волинський музейний вісник*: Наук. зб. Вип. 12 / Упр-ня культури, з питань релігій та національностей. Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. музеєзнавства, пам'яткознавства та інформ.-аналіт. діяльн. ВНУ імені Лесі Українки; упоряд. Є. І. Ковальчук. Луцьк, 2022. С. 60–64.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	20
ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ	
ДОСЛІДЖЕННЯ	26
1.1. Історіографія проблеми.....	26
1.2. Джерельна база	38
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	48
<i>Висновки до розділу 1 .....</i>	<i>53</i>
РОЗДІЛ 2. ЗАПОЧАТКУВАННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЗБІРКИ У	
ВОЛИНСЬКОМУ МУЗЕЇ (1929–1939 РР.)	56
2.1. Діяльність Волинського музею щодо виявлення і збереження археологічних пам’яток	56
2.2. Шляхи комплектування фондів та дослідження музейних предметів	69
2.3. Археологічні знахідки в експозиційній роботі музею	81
<i>Висновки до розділу 2 .....</i>	<i>88</i>
РОЗДІЛ 3. АРХЕОЛОГІЧНА ЗБІРКА ВКМ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД ...	90
3.1. Шляхи поповнення та структура збірки археологічних пам’яток.....	90
3.2. Уведення музейних предметів у науковий обіг та їх популяризація	105
3.3. Археологічні пам’ятки в експозиційно-виставковій діяльності музею	121
<i>Висновки до розділу 3 .....</i>	<i>137</i>

РОЗДІЛ 4. ФОНДОВА ГРУПА «АРХЕОЛОГІЯ» У МУЗЕЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В 1991–2019 РР.....	139
4.1. Виявлення, вивчення та збереження музейних предметів	139
4.2. Фондова група «Археологія» в експозиційно-виставковій роботі музею..	168
4.3. Фондова група у культурно-освітній діяльності музею.....	180
<i>Висновки до розділу 4</i>	189
ВИСНОВКИ	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202
ДОДАТКИ	235

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВКМ – Волинський краєзнавчий музей.

ВЛК – волино-люблінська культура.

ВНК – волинська неолітична культура.

ВОКМ – Волинський обласний історико-краєзнавчий музей.

ВОКМ – Волинський обласний краєзнавчий музей.

ВТПН – Волинське товариство приятелів наук.

ГЗК – городоцько-здовбицька культура.

ІА АН СРСР – Інститут археології Академії наук Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

ІА АН УРСР – Інститут археології Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки.

ІСН АН УРСР – Інститут суспільних наук Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки.

ІА НАН України – Інститут археології Національної академії наук України.

ККА – культура кулястих амфор.

КЛП – культура лійчастого посуду.

КЛСК – культура лінійно-стрічкової кераміки.

КПУ – комуністична партія України.

МДАПВ – Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.

ОАСУ – Охоронна археологічна служба України.

ПАЗ – Польська академія знань.

ПТК – Польське товариство краєзнавців.

СБУ – Служба безпеки України.

СК – стжижовська культура.

ТЕП – тематико-експозиційний план.

ТСП – тематико-експозиційний план.

ТКК – тшинецьке культурне коло.

ЦК КПРС – Центральний комітет комуністичної партії Радянського Союзу.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Національній культурній спадщині і її складовим – пам'яткам історії та культури належить важлива роль у розбудові незалежної України, відродженні духовності, історичної пам'яті народу. Серед них вирізняється група археологічних пам'яток, які дозволяють здійснювати складні реконструкції минулого, досягати якісно нового рівня аналізу регіональної історії. Значна їх частина сьогодні зосереджується у фондах краєзнавчих і профільних музеїв, які упродовж усього часу свого функціонування здійснювали роботу щодо виявлення, дослідження та популяризації таких об'єктів.

Аналіз досвіду, набутого у цій галузі як вітчизняним музейництвом загалом, так й окремими музеями, актуалізується потребою удосконалення форм музейної діяльності, необхідністю дослідження історії музейних установ, як важливих осередків культурного життя суспільства. Це стосується й археологічної збірки Волинського краєзнавчого музею.

Актуальність наукового дослідження визначається також тим, що обрана тема не знайшла спеціального висвітлення у конкретній історичній праці. Вивчення ж в історичному аспекті процесів формування археологічної збірки ВКМ, її структури, ролі у розгортанні в області музейного будівництва суттєво доповнить історію інституціалізації та розвитку головної музейної установи краю.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у межах науково-дослідної теми кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності «Історико-культурна спадщина українських земель: вивчення, збереження та популяризація у ХІХ–ХХІ ст.» (державний реєстраційний номер – 0119U001841). Тема роботи затверджена на засіданні Вченої ради Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 14 від 31 жовтня 2019 р.).

Мета і завдання наукової роботи. Мета дослідження – комплексно проаналізувати шляхи і форми формування археологічної збірки ВКМ, її структуру, особливості використання в наукових та культурно-освітніх цілях з часу заснування музею у 1929 р. до 2019 р. При цьому ставляться такі **завдання дослідження**:

- проаналізувати джерельну базу, стан дослідження проблеми в сучасній історіографії, визначити його теоретико-методологічні основи та категоріально-понятійний апарат;

- визначити основні етапи формування археологічної збірки у ВКМ та їх особливості, роль окремих науковців в її наповненні;

- охарактеризувати структуру археологічної збірки;

- висвітлити напрями атрибуції та наукового опрацювання археологічних пам'яток;

- з'ясувати роль фондової групи в культурно-освітній діяльності ВКМ.

Об'єктом дослідження є процеси музейного будівництва на Волині у 1929–2019 рр.

Предметом наукової роботи є напрями, форми, методи діяльності ВКМ з виявлення, збереження, вивчення, актуалізації археологічних пам'яток у 1929–2019 рр.

Територіальні межі дослідження локалізовані територією сучасної Волинської області, однак в окремі досліджувані періоди охоплюють територію Волинського воєводства (1921–1939 рр.): Волинську, Рівненську та північ Тернопільської областей.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період 1929–2019 рр. Вибір нижньої межі зумовлений відкриттям у Луцьку Волинського музею. Верхня межа обумовлена наказом директорки ВКМ про початок звірення фондової групи «Археологія» у зв'язку зі зміною зберігача.

Методологічна основа дисертації. Методологічним підґрунтям наукової роботи визначено принципи системності й об'єктивності. Дотримуючись проблемного принципу викладу матеріалу, при написанні роботи використані

головні загальнонаукові та загальнологічні методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення, аналогія, типологія, а також компаративний, системний і функціональний методи.

Наукова новизна результатів, отриманих в ході дослідження, визначається постановкою та розробкою актуальної проблеми, яка не отримала всебічного висвітлення в історичній науці. Зокрема, здійснено комплексний, системний аналіз формування, структури, дослідження, актуалізації археологічної збірки ВКМ. Визначено роль археологічної збірки у науково-дослідній, культурно-освітній та експозиційно-виставковій діяльності музею. Простежено внесок окремих дослідників у вивчення археологічної спадщини Волинської області.

Крім того, *уперше:*

- введено до наукового обігу масив документів з наукового архіву ВКМ, зокрема архіву відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині;

- впорядковано інформацію про археологічні дослідження, що проводилися науковцями Волинського музею та патронних йому організацій у міжвоєнний період;

- здійснено спробу визначення розмірів збитків, завданих археологічній збірці установи у ході радянської окупації 1939–1941 рр.

Уточнено:

- культурно-хронологічну приналежність та походження окремих предметів та колекцій;

- кількісний та якісний склад археологічної збірки ВКМ на різних етапах досліджуваного періоду.

Практичне значення одержаних результатів. Фактологічний матеріал, ключові положення і висновки дисертації можуть бути використані при написанні комплексних праць з історії музейної справи Волині та України, волинезнавства, історії української культури. Положення дисертації можна застосовувати в освітньому процесі – при підготовці підручників з історичного музеєзнавства, історичного краєзнавства, при плануванні нормативних курсів та

спецкурсів. Дослідження має потенціал для використання музейними установами України краєзнавчого профілю з метою удосконалення й популяризації власної діяльності.

Особистий внесок. Основні результати, викладені у дослідженні, отримані автором одноосібно. Більшість публікацій за темою роботи є одноосібними. У статті «Формування археологічної збірки Волинського музею у 1930-ті рр. (за матеріалами періодичних видань)» [36], підготовленій у співавторстві, здобувач самостійно провів комплексне дослідження та сформував висновки. Співавтор здійснив підбір джерел та їх графічне опрацювання. У публікації «Археологічні дослідження за участі працівників Волинського краєзнавчого музею у 2016–2018 рр.» особистий внесок здобувача складає 50 %; «Hjnfoglalas kori Magyar jellegu sir Rovanci hatarabol. Adatok a 10. Szazadi veretes keszenleti ijtarto tegczck kelet-europai cterjedesehez» [359] – 20 %; «Погребение второй половины X в. с инвентарём «венгерского облика» у с. Рованцы» [35] – 20 %; «Програма музейної едукації «Activity» Волинського краєзнавчого музею» [34] – 50 %; «Дослідницька діяльність археологічних експедицій Волинського краєзнавчого музею в 1988–1991 рр.» [166] – 50 %.

Апробація матеріалів. Упродовж 2019–2023 рр. окремі складові дисертації обговорювались на засіданнях кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки. Основні положення та результати дослідження апробовано на 4-х наукових конференціях та 4-х круглих столах: IX музейному круглому столі «Музей ХХІ століття: стан і тенденції» (м. Луцьк, 16 травня 2019 р.); X музейному круглому столі «Музейна справа на Волині: історія, теорія і практика» (м. Луцьк, 11 листопада 2020 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Нові дослідження пам'яток археології на Волині» (с. Пересопниця, 19–20 березня 2021 р.); XII круглому столі «Сила музеїв у сучасному світі» (м. Луцьк, 18 травня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Культурна спадщина: інноваційні підходи та сталий розвиток» (м. Львів, 9–10 вересня 2022 р.); VI Міжнародній науково-

практичній конференції молодих учених, студентів та аспірантів (м. Луцьк, 11 листопада 2022 р.); XIII круглому столі «Музеї у формуванні сталого майбутнього» (м. Луцьк, 16 травня 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання науки, освіти і технологій: теорія і практика» (м. Тампере, Фінляндія, 16 вересня 2023 р.).

Публікації. Головні положення та основні результати дослідження відображені в 11 публікаціях: 4 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, з яких 1 входить до наукометричної бази даних Scopus; 2 статтях у іноземних наукових виданнях; 5 публікаціях, які додатково висвітлюють результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою, завданнями та науковою концепцією наукового дослідження. Робота складається з анотації, вступу, чотирьох розділів поділених на 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 269 сторінок, із них основний текст – 181 сторінки. Список використаних джерел містить 359 позицій. У роботі вміщено 24 додатки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Археологічна збірка ВКМ стала об'єктом зацікавлення науковців з моменту її започаткування у 1929 р. Упродовж усього досліджуваного періоду вона слугувала джерелом для написання як загальних, так і вузько тематичних наукових праць. Аналіз опрацьованих матеріалів на основі проблемно-хронологічного підходу дозволив виокремити три етапи історіографії проблеми:

- наукові розвідки міжвоєнного періоду (1929–1939 рр.);
- праці радянських вчених (1939–1991 рр.);
- дослідження новітньої історіографії (1991–2019 рр.).

У свою чергу кожен з етапів представлений дослідженнями музеєзнавчого спрямування та науковими працями, в яких музейні предмети зі складу археологічної збірки ВКМ аналізувалися як історичні пам'ятки і джерела.

Основу історіографічної бази міжвоєнного періоду складають наукові праці співробітників Волинського музею та членів Волинського товариства приятелів наук. Такі дослідження дозволяють визначити шляхи та форми початкового комплектування археологічної збірки музею, її кількісний та якісний склад, а також простежити внесок у цей процес окремих особистостей. Таку інформацію, зокрема, містять публікації польського археолога Я. Фітцке, який у 1936–1939 рр. був керівником Волинського музею. Вчений висвітлював шляхи набуття нових матеріалів, контекст їх виявлення та здійснював спроби наукової інтерпретації наявних предметів. Велику увагу Я. Фітцке приділяв старожитностям епохи бронзи [330; 333], які входили у першочергове коло наукових зацікавлень вченого. Крім того, він вивчав колекції неолітичних [334], середньовічних [329; 335] артефактів з розкопок на теренах Волинського воєводства.

Одним із найяскравіших прикладів професіоналізму та глибини наукових знань Я. Фітцке може слугувати стаття «Smentarzysko kultury strzyżowskiej w Torczynie pod Łuckiem na Wołyniu» [331]. У ній автор докладно описав та проаналізував матеріали, що надійшли до фондів Волинського музею за результатами польових досліджень 1937 р., а також охарактеризував контекст їх виявлення. Особливо цінними є детальні замальовки знахідок, які не втратили актуальності та використовувалися авторами згодом для написання праць про археологічні культури епохи бронзи.

Слід також відмітити праці очільника відділу археології Волинського музею З. Леського [343; 348] та відомого польського археолога, професора Т. Сулімірського [355]. Перший опрацював колекції римського часу та періоду середньовіччя з польових досліджень 1920–1930-х рр., а другий сконцентрував свою увагу на вивченні поховальних пам'яток епохи бронзи. Загалом, названі дослідження розкривають шляхи і форми комплектування археологічної збірки Волинського музею, її початковий кількісний і якісний склад.

Статті про формування археологічної збірки Волинського музею у міжвоєнний період публікувалися в тогочасних авторитетних виданнях. Серед них варто виокремити наукові видання «Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności», «Wiadomości Archeologiczne», «Przegląd Archeologiczny», «Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne», «Rocznik Wołyński», «Ziemia», а також науково-популярний журнал «Z Otchłani Wieków». Більшість публікацій, дотичних до археологічних колекцій Волинського музею, характеризуються стислістю та лаконічністю. Археологічні предмети виступали в них у якості одного із результатів проведених польових досліджень, на яких робився основний акцент.

Музеологічна складова історіографії міжвоєнного періоду включає окремі повідомлення й статті науково-популярного характеру. Вони присвячені розвитку музейної галузі та зокрема діяльності Волинського музею. У 1930 р. вийшла стаття В. Антоневича про тогочасне становище краєзнавчих музеїв Польщі. Автор торкався питань ролі та завдань музеїв, наголошував на

важливості впровадження музейної освіти, обґрунтовував необхідність активізації музейної комунікації [325]. У тому ж році була опублікована стаття Л. Савіцького, присвячена Волинському музею у Луцьку. Вчений детально охарактеризував музейну експозицію, зокрема її археологічну складову, здійснив огляд фондів та визначив основні проблеми розвитку установи [353].

Про музейне життя у Волинському воєводстві активно писав також Я. Фітцке. Його музеологічний доробок важливий для розуміння процесів музейного будівництва у міжвоєнний період. У 1937 р. вийшла стаття, у якій вчений розкрив історію Волинського музею та детально охарактеризував його постійну експозицію [332].

Побіжні огляди Волинського музею містили краєзнавчі і туристичні путівники та довідники. Серед них – «*Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*» М. Орловича (1929 р.), у якому автор згадує музей у Луцьку [351, s. 101].

Загалом можна констатувати зародковий стан історіографії досліджуваної проблеми у міжвоєнний період. Більшість праць, які з'явилися у ці роки, були присвячені археологічним дослідженням та інтерпретації їх результатів. Значно меншою була кількість музеологічних розвідок, однак вони залишаються важливими для історичних реконструкцій музейного життя Луцька та Волинського воєводства.

Новий етап у вивченні історії ВКМ та його фондів збірок, археологічної зокрема, був започаткований по завершенні Другої світової війни. Найпомітнішими розвідками повоєнних десятиліть (1940–1950-х рр.) стали нечисленні роботи археологів Інституту археології Академії наук Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Інституту археології Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки та Інституту суспільних наук Академії наук УРСР. У повідомленнях О. Ратича [282; 283], Ю. Захарука [151; 152], Ю. Кухаренка [198], М. Смішка [303] відображена інформація про нові археологічні колекції, що надійшли до фондів ВКМ. Щоправда, самі автори не згадують про музей, а лише описують знахідки з недавно проведених польових

досліджень. Такі статті, однак, містять професійні описи й точне датування колекцій та окремих предметів, що й досі не втратили актуальності.

Пожвавлення зацікавлення науковців археологічною збіркою ВКМ простежується з 1960-х і до кінця 1980-х рр. У цей період на території Волинської області було здійснено ряд значних археологічних відкриттів, завдяки чому фонди ВКМ істотно поповнилися новими матеріалами.

Цінну інформацію про фондові матеріали ВКМ дають монографії науковців радянського періоду. Про археологічні колекції музею писали українські археологи В. Ауліх [15], О. Моця [238], І. Свєшніков [297], Ю. Кухаренко [200]. Окремі колекції згадуються у монографіях відомих російських археологів В. Сєдова [298] та П. Раппопорта [281]. Перший із них, характеризуючи слов'янські старожитності, посилався на середньовічні предмети з фондів ВКМ, а другий використав колекції керамічних виробів XI–XIII ст. для датування волинських оборонних пам'яток періоду Київської Русі.

Певне уявлення про археологічну збірку ВКМ, а точніше про її окремі складові, дають наукові повідомлення, надруковані у збірниках «Археологічні пам'ятки УРСР», «Археологічні дослідження в Україні», «Археологические открытия», «Краткие сообщения Института археологии СССР», «Краткие сообщения Института археологии УССР». Авторами публікацій виступали керівники польових експедицій та археологи, які брали участь у дослідженнях – М. Малевська [220; 221], Ю. Захарук [149], М. Кучинко [206] та ін.

Більш детальну інформацію про археологічну збірку ВКМ містять публікації фахових видань «Археологія», «Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині». Особливо активно займався вивченням фондових матеріалів музею В. Ауліх. Більшість статей вченого присвячені ранньослов'янським старожитностям. Одна із публікацій автора стосувалася аналізу окремих складових археологічної колекції із розкопок городища VI–VII ст. н. е. у с. Зимне Володимир-Волинського району [16]. В. Ауліх також охарактеризував ремісничий компонент зимнівської колекції та провів історичні реконструкції господарства слов'ян [14].

Музейні предмети ранньозалізного часу на сторінках журналу «Археологія» характеризував Ю. Кухаренко [196]. Вчений опрацював колекцію поховального інвентарю з археологічних розкопок експедиції ВКМ на могильнику вельбарської культури. Вивченням мезолітичних артефактів займався Д. Телегін [260], який спільно з Г. Охріменком проаналізував значну підбірку крем'яних виробів із Волинського Полісся. Декілька значних різночасових колекцій стали предметом дослідження М. Пелещишина [268; 269]. Дослідник вивчав срібні ювелірні вироби періоду середньовіччя та старожитності поморської культури ранньозалізного часу. Предмети римського часу досліджені Д. Козаком [190]. Вчений охарактеризував колекцію керамічних виробів I–II ст. н. е. та описав контекст їх виявлення.

Певне уявлення про окремі складові археологічної збірки ВКМ дають праці М. Кучинка. Одна із найвідоміших публікацій дослідника, дотична до теми дисертації, вийшла у 1989 р. У ній М. Кучинко детально охарактеризував колекцію срібних ювелірних виробів XI–XII ст., що походили із досліджень у с. Городище Луцького району [211]. Ще у кількох статтях вчений звертався до фондів матеріалів, здебільшого періоду середньовіччя [205; 207].

Помітними також є наукові розвідки В. Шкоропада [319], Л. Мацкевого [231], В. Оприска [251], А. Ситника [300]. У працях згаданих авторів першочергово предметом дослідження виступали нерухомі археологічні пам'ятки, однак опосередковано піднімалися й питання комплектування і вивчення фондів ВКМ.

Наукові співробітники ВКМ також долучалися до вивчення археологічної збірки музею, однак їх доробок виглядає вкрай скромно. Старожитності римського часу стали темою зацікавлення для директора музею О. Каліщука [273]. Він спільно з В. Петровим дослідив, атрибутував та датував скарб срібних речей вельбарської культури з с. Качин Камінь-Каширського району. У завершальний період існування СРСР до вивчення археологічної збірки ВКМ долучився С. Панишко. В одній із публікацій вчений виклав

результати річної діяльності археологічної експедиції ВКМ та охарактеризував матеріали, що надійшли у фонди за результатами досліджень [264].

Учені-археологи у своїх дослідженнях аналізували експедиційну діяльність ВКМ, виявлені у її ході музейні предмети в першу чергу з точки зору досягнень радянської археологічної науки. Однак названі питання почали вивчатися радянською історіографією й у контексті дослідження історії і теорії музейної справи. У другій половині ХХ ст. у СРСР відбулося становлення музеєзнавства як самостійної наукової дисципліни. Почали з'являтися праці з теорії та практики музейної справи. Їх зміст жорстко регламентувався контролюючими органами комуністичного режиму, а до участі у розробці ключових наукових питань допускалися лише працівники найбільших музейних та наукових осередків. Тогочасні обласні музеї, такі як ВКМ, не мали змоги стати значними науково-методичними центрами і мали задовільнятися вивченням наявних колекцій та їх опрацюванням.

Однією із перших спроб теоретичного узагальнення розвитку музейної справи у післявоєнний період стала праця М. Бондаря, Г. Мезенцевої та Л. Славіна, яка вийшла у 1959 р. Автори особливу увагу приділяли способам надбання музейних предметів, їх обліку, збереженню, консервації та реставрації. В окремому розділі окреслювалися пріоритетні напрями науково-дослідної роботи музеїв [24]. Попри крайню ідеологічну заангажованість праці М. Бондаря, Г. Мезенцевої та Л. Славіна, вона окреслила засади фондової та наукової роботи більшості музеїв УРСР, зокрема й ВКМ. На основі додатків, розміщених у нарисах, формувалася внутрішня документація музеїв, а визначені авторами принципи створення експозицій слугували маяками для роботи співробітників музеїв.

Для розуміння процесів розвитку музейної справи в УРСР велике значення мала й праця Г. Мезенцевої «Музеєзнавство», яка побачила світ 1980 р. У ній авторка детально розкрила основні питання теорії та методики музейної справи. Особливу увагу Г. Мезенцева приділяла експозиційній та науково-фондовій роботі [232]. На завершальному етапі існування СРСР посібник

«Музеєзнавство» став настільною книгою для більшості співробітників музеїв. Загальна реекспозиція ВКМ 1985 р. проходила за принципами, викладеними Г. Мезенцевою.

Теоретичні засади радянського музеєзнавства та наукова методика роботи музеїв історичного профілю увійшли до навчального посібника, укладеного музеєзнавцями СРСР та НДР К. Левікіним і В. Хербстом (1988 р.). Автори розглянули соціальні функції музеїв, їх науково-дослідну діяльність, питання фондової, експозиційної та масової просвітницької роботи [239]. Книга дозволяє зрозуміти особливості функціонування тогочасних краєзнавчих музеїв, ВКМ зокрема.

Історіографія радянського періоду характеризується односторонністю наукових досліджень. Значна їх частина представлена публікаціями, що мали яскраво виражений речознавчий характер. У них розглядалися найхарактерніші зовнішні ознаки предметів, контекст їх виявлення. Інша частина публікацій присвячена простеженню процесу дослідження нерухомих пам'яток. Колекції археологічної збірки ВКМ поставали у наукових працях у якості джерельної бази або як результат польових досліджень. Натомість локальні музеєзнавчі студії та розвідки практично не проводилися.

З відновленням державності у 1991 р. та відродженням демократичних традицій в Україні, підходи до вивчення музейної справи зазнали значних змін. Передусім різко зросла кількість досліджуваних тем та змінився ракурс їх вивчення. Раніше не розроблювані, «незручні» для партійних номенклатурників теми переоцінювалися науковцями та ставали предметом ґрунтовного аналізу.

Історіографія досліджуваної проблеми періоду незалежності вирізняється значно більшою кількістю праць та має дуже строкату тематичну структуру, що викликало потребу у додатковій систематизації матеріалу.

Значну частину досліджень новітньої історіографії становлять публікації керівників й учасників польових експедицій, які передавали знахідки у фонди музею. До них відносяться насамперед короткі інформаційні повідомлення у збірнику «Археологічні дослідження України» [7]. Вони характеризуються

лаконічністю, побіжністю інформації та відсутністю аналізу. Натомість повноцінні наукові статті, дотичні до теми формування археологічної збірки ВКМ, містять фахові видання «Археологія» [12], «Археологія і давня історія України» [13], «МДАПВ» [230]. Авторами публікацій виступали наукові співробітники ВКМ (С. Панишко, Ю. Мазурик, Г. Охіменко та автор дисертації), Інституту археології НАН України (Д. Козак), ДП «Волинські старожитності» (О. Златогорський, А. Бардецький, В. Баюк, В. Вашета, В. Ткач).

Окремі з нових надходжень до археологічної збірки ВКМ, зокрема декілька колекцій артефактів із розкопок у с. Рованці, стали предметом досліджень А. Бардецького, що вийшли у польському виданні «Sprawozdania Archeologiczne» [326; 327; 352]. А скарб срібних середньовічних ювелірних виробів став темою для написання двох статей колективом науковців з України, Угорщини та Сирії [35; 359].

Археологи ВКМ та дослідники з інших установ також почали активно займатися введенням у науковий обіг матеріалів, що були набуті музеєм у попередні роки, публікуючи результати своїх досліджень у місцевих наукових виданнях. Основними з них були «Минуле і сучасне Волині та Полісся», «Старий Луцьк», «Волинський музей: історія і сучасність» та «Волинський музейний вісник». Археологічні артефакти із фондів музею вивчали І. Маркус [226], В. Савицький [288], Д. Черкаська [289], М. Собуцький [259], М. Кучинко [212], Т. Садовник [290]. Вагомим напрацюванням про історію формування археологічної збірки ВКМ, предметом дослідження якого виступала сукупність фондів колекцій, стала ґрунтовна стаття Ю. Мазурика «Дослідження українських та польських археологів на території Волині та їх роль у формуванні колекцій музеїв краю». У ній автор склав детальний перелік вчених, які брали участь у комплектуванні археологічної збірки ВКМ із описами їх польових досліджень та короткими характеристиками отриманих колекцій [216].

Найактивніше використовував археологічні колекції ВКМ у якості джерельної бази у своїх публікаціях Г. Охріменко. Одне із досліджень вченого вийшло 1998 р. на сторінках збірника «Минуле і сучасне Волині та Полісся».

Воно стосувалося неолітичних та енеолітичних артефактів із розкопок у с. Зимне Володимир-Волинського району [135]. У різних випусках того ж видання опубліковано ще декілька статей Г. Охріменка, у яких він аналізував предмети озброєння з каменю, кременю та металу із фондів ВКМ. Ряд публікацій вченого, у яких проведено огляди колекцій культури лінійно-стрічкової кераміки, волинської неолітичної культури та культури кулястих амфор, можна знайти на сторінках збірника «Волинський музей: історія і сучасність». Детальні описи підбірок артефактів періоду неоліту-енеоліту з розкопок Г. Охріменка опубліковані у кількох випусках видання «Старий Луцьк». У них вчений характеризував землеробські знаряддя праці та керамічні комплекси, виявлені на теренах Волинської області [254; 301].

Г. Охріменко торкався історії формування та вивчення археологічної збірки ВКМ також у низці своїх монографій. Найвідомішими з них стали праці, присвячені найдавнішим археологічним культурам [253] та розвитку керамічного виробництва на Волині [258].

Археологічні предмети з фондів музею також використовувалися у ході написання ряду монографій українських та закордонних вчених. Серед них варто відзначити праці Д. Козака [188], М Кучинка [204], О. Златогорського [208], І. Маркуса [228], С. Терського [312], А. Коковського [339].

У період незалежності відбулася ревіталізація наукового спадку дослідників міжвоєнного періоду. Діяльність Волинського музею стала об'єктом вивчення сучасних істориків, археологів та музеєзнавців. Інформацію про історію установи, комплектування фондів та окремих діячів, пов'язаних із Волинським музеєм можна віднайти у працях волинських науковців, зокрема Б. Прищепи [274], А. Силюка [299], Є. Ковальчук [181], Н. Кінд-Войтюк [178], Д. Зінька [156], які опубліковані в регіональних наукових та краєзнавчих збірниках. Об'єктами зацікавлення дослідників ставали здебільшого історичні особистості, зокрема працівники Волинського музею. Найбільш висвітленим у літературі є доробок Я. Фітцке. Його біографії присвячено одразу дві праці: перша вийшла у 2005 р. під загальною редакцією Г. Охріменка [6], друга у

2009 р. [336]. В обох книгах крім відомостей про самого Я. Фітцке, написаних сучасними істориками та археологами (Л. Потапчук, Я. Махнік, М. Бломбергова, Г. Охріменко, А. Гачол), опубліковані його власні статті.

Діяльність З. Леського дослідив Є. Куснеж, який опублікував біографічну статтю про вченого [341]. Інформацію про ще одного представника ВТПН Я. Гофмана містить історична довідка, видана бібліотекою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки у 2016 р. [322].

У новітню добу значно активізувалися дослідження з теорії музеєзнавства та історії вітчизняного музейництва, які використано для розкриття теми дисертації. Важливою українською музеєзнавчою працею, присвяченою археологічному музейництву, став енциклопедичний довідник Д. Кепіна, опублікований у 2010 р. [176]. Автор торкається у ньому питань теорії та практики музеєзнавства, розкриває особливості експонування археологічних артефактів у музеях.

Цінною для розуміння використання археологічних матеріалів у музейній діяльності стала довідкова література 2010-х рр. Зокрема, «Словник-довідник термінології музейництва», упорядкований львівськими науковцями, який вийшов друком у 2012 р. До словника увійшло 1340 термінів з різних напрямів музейної справи, а саме – обліково-фондової роботи, музеєзнавства, експозиційної діяльності, а також поняття із суміжних галузей знань [302]. Авторам вдалося внести чіткість у визначення низки термінів та понять, зокрема пов'язаних з музейною археологією. Загальну проблематику археології у музеєзнавстві розкривають й «Словник-довідник музейного працівника» [250] та «Музеєзнавство: словник базових термінів» [240], які вийшли друком у 2013 р.

Складові розвитку теорії і практики українського музеєзнавства висвітлюють праці О. Салати [296], Р. Маньковської [222], В. Якубовського [323], М. Рутинського [286]. Окремі питання теорії експозиційної діяльності музеїв України розкривають статті О. Сошнікової [305] та Н. Барановської [19].

Українське музеєзнавство кінця досліджуваного періоду залишалося пострадянською дисципліною, однак значний вплив на нього справили ідеї західноєвропейської та північноамериканської музеології. Так, на розвиток культурно-освітньої діяльності ВКМ вплинули праці австрійського вченого Ф. Вайдахера [27], музейної експертки зі США Л. Норіс [247], нідерландських музеологів Г. Аартса та А. ван дер Кіфт [241].

Окрім узагальнювальних музеєзнавчих робіт з'явилася низка досліджень, присвячених діяльності ВКМ у різні історичні періоди (Д. Зінько, Н. Кінд-Войтюк, Є. Ковальчук, Л. Мірошніченко-Гусак) [156; 178; 181; 237]. Лише фрагментарно у публікаціях названого періоду розкриваються питання формування, вивчення, використання та популяризації археологічної збірки музею. Більшість публікацій, авторами яких є науковці Волинського національного університету імені Лесі Українки, співробітники ВКМ, а також місцеві історики та краєзнавці, присвячена основним напрямкам діяльності музею у роки незалежності.

Виставкова діяльність музею, пов'язана із використанням археологічної збірки ВКМ, висвітлена у працях О. Бірюліної [23], Т. Садовник [291], В. Баюка і О. Златогорського [21]. Практично у всіх статтях авторами виступали керівники або учасники виставкових проєктів. У вище згаданих працях автори аналізували конкретні виставки, характеризували структуру, розглядали їх речове та інформаційне наповнення. Важливе дослідження з історії виставкової діяльності музею здійснила Л. Грицина [140; 141; 142]. Науковиця систематизувала дані про усі великі виставкові проєкти ВКМ за період незалежності.

У сучасній українській історіографії практично відсутні праці, предметом дослідження яких була б експозиція відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині ВКМ (до 2019 р. – відділ давньої історії ВКМ). Інформацію про окремі експонати в експозиції відділу містить стаття Т. Садовник, І. Маркуса [294]. Загальні тенденції розвитку експозиції ВКМ прослідковуються у розробці О. Вернидубова [234], а також працях українських музеологів В. Надольської, Ф. Рябчикової [244], О. Кононюк та С. Позіховської [191].

Окремі питання діяльності ВКМ у контексті розвитку музеєзнавчої справи на теренах Волинської області викладені у праці Г. Бондаренка [26]. На основі названих публікацій можна реконструювати процеси, які впливали й на археологічну частину експозиції відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині ВКМ.

Важливе місце в новітній історіографії займає вивчення культурно-освітньої діяльності ВКМ періоду незалежності. У низці публікацій співробітники ВКМ характеризують та аналізують методи та форми роботи з різновіковою аудиторією, які застосовувалися у роботі музею. Процеси запровадження інновацій задля використання археологічних колекцій у культурно-освітній роботі музею висвітлені у статтях А. Зозулі, Р. Волосюк, М. Юхимчука та автора дисертації [34; 165; 167; 320]. Перспективи розвитку ВКМ як об'єктів культурного туризму окреслила С. Гаврилюк [137]. Вчена визначила актуальні напрямки розвитку музеїв Волинської області щодо посилення їх значущості в туристичній галузі. Інноваційні форми роботи з музейною аудиторією характеризувала у своїх статтях В. Надольська [242; 243]. Дослідниця проаналізувала нові підходи до організації культурно-освітньої діяльності ВКМ та звернула увагу на важливості популяризації музейних предметів як окремого напрямку музейної роботи. Основні показники діяльності ВКМ, його структурних підрозділів та найуспішніші розробки окремих працівників висвітлені у публікаціях співробітників науково-методичного відділу ВКМ О. Вернидубова та Т. Андрейчук. Спроба аналізу культурно-освітньої діяльності ВКМ на основі соціологічних досліджень здійснена у праці Є. Ковальчук [180].

Загалом у період незалежності археологічні старожитності з фондів ВКМ стали об'єктом вивчення істориків, археологів та музеологів з України, Польщі, Німеччини, Угорщини. Результати їх досліджень відображені у значній кількості вітчизняних та закордонних видань. Попри це, більша частина колекцій археологічної збірки ВКМ не уведена до наукового обігу, а багато артефактів потребують повторної атрибуції. У більшості праць музейні колекції

розглядаються лише побіжно або слугують джерельною базою для доведення авторських концепцій та гіпотез.

Як підсумок варто зауважити, що археологічна збірка ВКМ протягом усього досліджуваного періоду постійно була у центрі уваги науковців-археологів. Аналіз колекцій та окремих предметів проводили дослідники міжвоєнної Польщі, радянські археологи, а пізніше вчені з України та країн ближнього зарубіжжя. Попри це, більша частина предметів археологічної збірки потребує доопрацювання і досі не залучена до наукового обігу, що пов'язано з великим нагромадженням фондів матеріалів. Більшість наявних наукових праць присвячені лише невеликим вибіркам предметів, відчувається значний брак узагальнюючої та довідкової літератури, що дав би можливість дослідникам краще орієнтуватися у структурі фондів музею.

Музезнавчі студії знаходяться на стадії становлення. В історіографії започатковано вивчення питань використання археологічної збірки в експозиційно-виставковій та культурно-освітній діяльності музею.

Таким чином, можна стверджувати, що тема формування, використання та актуалізації археологічної збірки ВКМ не стала об'єктом спеціального дослідження та недостатньо висвітлена в історіографії, що актуалізує потребу проведення комплексного вивчення проблеми.

1.2. Джерельна база

У ході написання дисертації залучено значну кількість різноманітних джерел. До них відносяться: музейні предмети з археологічної збірки ВКМ, музейні інвентарні книги та книги надходжень, облікові картки, опубліковані та неопубліковані архівні документи, законодавчі і нормативні акти, документація археологічних експедицій, статті у періодичній пресі, спогади, особисті листи.

Усі використані джерела за способом кодування та відтворення інформації можна віднести до трьох великих груп: писемних, речових та зображувальних. Найбільшою та структурно найрізноманітнішою є група писемних джерел, яку за змістом та походженням можна поділити на наступні підгрупи:

- нормативно-правові акти;
- облікова документація ВКМ;
- архівна наукова документація;
- спогади, листування;
- періодична преса та онлайн медіа.

До нормативно-правової бази відносяться закони, постанови, положення та інструкції, які діють або діяли у музейній галузі упродовж досліджуваного періоду. Перші законодавчі акти, що вплинули на формування археологічної збірки ВКМ відносяться до міжвоєнного періоду. Серед них варто виділити Закон про опіку над державними музеями, прийнятий 28 березня 1933 р., який впорядковував та нормував музейну мережу, роз'яснював основні терміни й поняття [358].

Музейне будівництво радянського періоду простежується за тогочасними державними документами, які окреслювали завдання і функції музеїв, регламентували їх діяльність та систему управління. Реалії розвитку музейної галузі, ВКМ зокрема, відображені у низці постанов, серед яких ключовими стали постанова Ради Міністрів УРСР «Про заходи по впорядкуванню мережі і профілів державних музеїв УРСР і поліпшення їх діяльності» (1950 р.), а також постанова Центрального комітету комуністичної партії Радянського Союзу «Про підвищення ролі музеїв у комуністичному вихованні трудящих» (1964 р.) [195; 249]. Прийняттям у 1965 р. постанови Ради міністрів СРСР «Про музейний фонд Союзу РСР» здійснено спробу впорядкування музейних зібрань Радянського Союзу [248].

Отримати уявлення про систему обліку музейних предметів у радянський період допомагає низка державних інструкцій, розроблених для потреб музеїв. До 1947 р. в СРСР діяла «Інструкція з обліку, інвентаризації та зберігання музейних матеріалів (для республіканських, крайових та районних музеїв системи НКП РРФСР)», видана у 1938 р. Інструкція містила науково-методичні настанови з документування музейних предметів та рекомендації з їх зберігання [170]. На зміну їй у 1947 р. Рада міністрів СРСР затвердила новий

документ, який отримав назву «Інструкція з обліку музейних фондів». Особливістю джерела є більш ґрунтовний підхід у формулюванні термінів та роз'ясненні основних понять. В інструкції 1947 р. вперше з'явився поділ музейного фонду на основний та допоміжний. У документі чітко окреслювалися основні етапи обліку фондів матеріалів та вводилося поняття наукового паспорта предмету [171]. Ще одним цінним документом для вивчення проблеми стала «Інструкція з обліку та зберігання музейних цінностей музеїв системи Міністерства культури СРСР» прийнята Міністерством культури СРСР у 1968 р. Він містив ряд важливих оновлень системи обліку музейних предметів, які вплинули, зокрема, на формування археологічної збірки ВКМ [168]. Найбільш змістовною стала «Інструкція з обліку та зберігання музейних цінностей, що перебувають у державних музеях СРСР» (1985 р.). Вона визначала основні етапи обліку, зберігання, реставрації та використання музейних предметів. В інструкції детально роз'яснювалися ключові терміни і поняття. Документ мав юридичну силу до 2016 р. [169]. Опрацювання названих документів дозволило з'ясувати особливості фондової, експозиційно-виставкової роботи ВКМ у радянський період функціонування установи.

Можна стверджувати, що попри крайню ідеологічну та політичну заангажованість, нормативно-правова база СРСР чітко регулювала порядок обліку і використання музейних предметів. А окремі радянські закони, положення та інструкції використовувалися у перші роки незалежності України та стали основою створення нової документації.

Загальні напрями розвитку музейної галузі у період 1991–2019 рр. у дисертації простежено на основі аналізу законодавчої документації незалежної України. Важливим джерелом є Закон України «Про музеї та музейну справу», прийнятий у 1995 р. Документ регулює відносини у сфері музейної справи, визначає правові, економічні, соціальні засади створення і діяльності музеїв України та особливості наукового формування, вивчення, обліку, зберігання, охорони і використання Музейного фонду України, його правовий статус. Також Законом визначено порядок обліку, зберігання і використання, охорони,

консервації, реставрації музейних предметів, музейних колекцій та предметів музейного значення [277]. Текст Закону України «Про музеї та музейну справу» містить чіткі формулювання та регламентує більшість сторін музейного життя. Прийняття в незалежній Україні названого закону заклало національні підвалини для розвитку музейної галузі, істотно вплинуло на функціонування музеїв усіх профілів і видів, ВКМ зокрема.

Одним із документів, який регламентував фондову діяльність ВКМ у 2000-х рр., стало «Положення про музейний фонд України», затверджене постановою Кабінету Міністрів України у 2000 р. Документ визначав порядок формування Музейного фонду України, порядок обліку музейних предметів, колекцій, зібрань, забезпечення їх охорони, збереження і використання [276].

Цінною для вивчення процесу формування археологічної збірки ВКМ є «Інструкція з організації обліку музейних предметів», затверджена наказом Міністерства культури України у 2016 р. Документом визначався порядок та основні вимоги до організації обліку музейних предметів державної частини Музейного фонду України, предметів музейного значення, предметів і матеріалів науково-допоміжного фонду. Окремі розділи Інструкції 2016 р. регламентували обов'язки співробітників музею щодо забезпечення обліку, зберігання і використання предметів фонду музею, а також визначали склад фонду музею, порядок організації обліку музейних предметів [275].

Інформацію про законодавчі засади дослідження, консервації та музеєфікації об'єктів археологічної спадщини України містять закони України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.) та «Про охорону археологічної спадщини» (2004 р.). Вони унормували порядок здійснення археологічних розвідок і розкопок, отримання дозвільної документації на їх проведення, необхідність передання знахідок до музеїв [278; 279].

Загалом українське законодавство у сфері музейної справи націлене на визначення правових, економічних, соціальних засад діяльності музеїв України та особливостей наукового формування, вивчення, обліку, зберігання, охорони і використання Музейного фонду України. Більшість нормативно-правових актів

є носіями цінної інформації для розуміння процесів трансформації музейництва у незалежній Україні, зокрема й діяльності ВКМ у частині надбання, обліку, використання та зберігання археологічних предметів фондової збірки.

Законодавча база нормує загальні питання музейної галузі, натомість правовий статус музею, внутрішні відносини та правила визначаються установчими документами, до яких відносяться статuti ВКМ. У ході аналізу проблеми було опрацьовано статuti установи, прийняті та затверджені у 1998, 2004, 2013, 2016, 2018, 2019 рр. Усі вони розміщені в електронному варіанті на сайті музею. У статутах, зокрема, детально визначено мету та види діяльності, систему управління, внутрішній облік та звітність установи [307].

Питання, що стосуються комплектування, дослідження та зберігання безпосередньо предметів археологічної збірки ВКМ, зафіксовані у внутрішній музейній обліковій документації, до якої відносяться музейні інструкції, методичні рекомендації, інвентарні книги, книги надходжень, науково уніфіковані паспорти, інвентарні картки. Найповніше зібрання цих документів зберігається у науковому архіві музею.

Інформацію про порядок обліку музейних предметів містять методичні рекомендації, розроблені співробітниками ВКМ. Серед них варто виокремити: «Основні правила використання музейних предметів основного фонду» [252] та «Інвентарний опис, порядок зберігання та експонування предметів речового фонду (дерево, кераміка, скло, метал, тканини, солома, пластичні матеріали)» [172], а також «Внутрішню інструкцію з організації обліку і зберігання музейних предметів» [42].

Важливими джерелами для реконструкції шляхів комплектування археологічної збірки ВКМ є інвентарні книги й книги надходжень основного і науково-допоміжного фондів. Історію формування археологічної збірки та її первинне вивчення найзручніше простежувати за інвентарними книгами різних хронологічних періодів. Серед них особливе місце займає Том III інвентарних книг Волинського музею, присвячений переважно археологічним артефактам. Він містить записи про 948 інвентарних номерів, що надійшли до Волинського

музею у період 1930-х рр. Окрім назв предметів у книзі наявна інформація про їх походження, шлях набуття, інтерпретацію, культурну і хронологічну приналежність [131].

Зміни у системі обліку та процеси подальшого формування археологічної збірки ВКМ у 1940-і рр. прослідковуються на підставі аналізу «Інвентарної книги з археології Волинського обласного краєзнавчого музею у м. Луцьк за 1940–1941 рр.» [85]. У ній міститься інформація про 588 інвентарних номерів, більшість з яких перейшла до Волинського обласного краєзнавчого музею з фондів Волинського музею.

Завершальний етап формування археологічної збірки ВКМ та діючу систему обліку розглянуто зокрема, на основі опрацювання актуальних інвентарних книг фондової групи «Археологія». Вони включають 26 томів, у яких зберігаються записи про 23 326 інвентарних номерів станом на кінець досліджуваного періоду. Важливими для вивчення проблеми є томи 4 і 5 за 1977–1978 рр., які містять облікові записи про одну з найважливіших складових збірки – зимнівську колекцію [89; 90]. Також цінним є том 17 за 1986–1992 рр., де подана характеристика городищенського скарбу. Детальні відомості про найдавніші предмети увійшли до тому 1 за 1977 р. У ньому облікований качинський скарб срібних речей римського часу, який багато десятиліть залишається об'єктом зацікавлення археологів, істориків та відвідувачів музею [86].

Серед облікових документів також опрацьовано акти приймання-передавання музейних предметів, науково уніфіковані паспорти, інвентарні картки. Найдетальнішу інформацію містять науково уніфіковані паспорти музейних предметів основного фонду. Їх аналіз дав змогу отримати максимально вичерпні відомості про окремі артефакти.

Важливим джерелом дисертації є каталог інвентарних карток з наукового архіву ВКМ, де згрупована інформація про надходження матеріалів. Також в каталозі присутній іменний покажчик всіх осіб, які дотичні до комплектування фондів, що значно полегшує роботу з опрацювання колекцій.

Загалом облікова документація розкриває усі аспекти комплектування археологічної збірки ВКМ та особливості цього процесу у різні хронологічні періоди. Вона стала основою для розкриття насамперед музеєзнавчого аспекту досліджуваної проблеми. Наявність належної облікової фондової документації сприяла ґрунтовному вивченню археологічної збірки ВКМ, дала змогу систематизувати інформацію про неї.

Значний блок різних за формою та призначенням джерел об'єднаний в підгрупу архівної наукової документації. До неї входять річні плани роботи відділів та окремих співробітників, річні звіти музею, статистичні звіти, плани комплектування музейних фондів, документація археологічних експедицій, тематико-структурні плани, тематико-експозиційні плани експозицій та виставок, плани-сценарії і прес-релізи заходів, майстер-класів, занять лекцій, плани й тексти тематичних та оглядових екскурсій. Більшість документів знаходяться на зберіганні у трьох архівах – науковому архіві ВКМ, зокрема й науковому архіві відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині ВКМ, а також Державному архіві Волинської області (фонд Р-2083 Волинський краєзнавчий музей, м. Луцьк). Значна частина джерел, особливо матеріали архіву відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині ВКМ, вводяться до наукового обігу вперше.

Детальні відомості про комплектування археологічної збірки ВКМ, її вивчення та використання містяться у звітній документації установи. Так, важливим джерелом до вивчення проблеми у міжвоєнний період є звіт ВТПН за 1935–1937 рр. У ньому зібрано й опубліковано коротку інформацію про більшість археологічних досліджень, які проводив Волинський музей, про матеріали, які поповнили фонди музею за їх результатами. У звіті подана цінна інформація про внутрішню організацію музею, кількість предметів у фондах, фінансові прибутки та видатки [354]. Інформативними є річні звіти ВКМ за період 1971–2019 рр., які висвітлюють більшість аспектів діяльності музею, зокрема розкривають питання комплектування, дослідження та використання археологічних колекцій музею. У них можна віднайти статистичні дані про

кількість проведених лекцій, екскурсій, а також визначити досліджувані у конкретні роки наукові теми.

Цінними є річні звіти структурних підрозділів ВКМ. Так, звіт відділу давньої історії музею за 2016 р. містить інформацію про доповнення експозиції новими матеріалами періоду середньовіччя, підготовку виставок із залученням археологічних колекцій, про експедиційну діяльність співробітників музею. Натомість у звіті відділу давньої історії за 2018 р. присутня інформація про використання археологічної збірки в культурно-освітніх цілях [58; 60].

Експозиційна та виставкова робота музею, пов'язана із залученням матеріалів археологічної збірки ВКМ, знайшла своє відображення у різноманітних документах відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині ВКМ. Слід виокремити «Список експонатів у експозиції» відділу, який містить докладний перелік експонованих артефактів та записи про їх рух [74]. Детальну інформацію про предмети, що використовувалися для підготовки тимчасових виставок, можна віднайти у ТЕП та ТСП виставкових проєктів [81; 83]. Їх доповнюють тексти екскурсій, зокрема оглядової, а також тематичних і виставкових [80].

Окрім камеральної музейної документації, що висвітлює напрями роботи ВКМ, невід'ємною складовою джерельної бази є наукові матеріали археологічних експедицій. Їх основу склали звіти про результати польових археологічних досліджень, польові щоденники, польові інвентарні описи, списки переданих у музейні фонди предметів. Звіти про результати польових археологічних досліджень, укладені керівниками польових експедицій, дають змогу чітко простежити умови виявлення артефактів та їх зв'язок з археологічними пам'ятками, що є важливою умовою якісного вивчення фондових матеріалів.

Окремі події та факти з історії музею вдалося охарактеризувати завдяки низці інших архівних джерел. Так, проблема втрати частини фондових колекцій музею у період Другої світової війни висвітлена в архівних документах, зібраних та опублікованих О. Ошуркевичем і С. Котом [194]. Також у ході проведення

дослідження віднайдено важливий документ у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (фонд Ф-2077 Генерал-комісар Волині і Поділля), який стосується музейного життя в окупаційний період [317].

Архівні наукові документи є однією із ключових складових джерельної бази дослідження. Вони охоплюють більшість аспектів музейної діяльності та вирізняються деталізацією інформації, її різнобічністю. Особливо важливими архівні наукові документи є для відтворення експозиційно-виставкової і культурно-освітньої діяльності ВКМ.

Окрему, хоча і не дуже чисельну підгрупу писемних джерел, склали спогади працівників музею та особисте листування. Експозиційну і фондову роботу музею міжвоєнного періоду можна простежити в особистій переписці Я. Фітцке та Т. Реймана [344]. Окремі аспекти експозиційної діяльності ВКМ періодів СРСР та доби незалежності можна віднайти у спогадах Р. Кашевської та Т. Андреевої, які опубліковані у кількох випусках збірника «Волинський музей: історія і сучасність» [1; 2; 175].

Органічною складовою діяльності волинських музейників у всі досліджувані періоди була популяризаторська робота. З цією метою науковці Волинського музею, а пізніше ВКМ публікували матеріали у періодичній пресі. У міжвоєнний період інформацію про археологічні колекції Волинського музею містили статті Я. Фітцке, які виходили у тижневиках «Wolyn», «Swiatowid» та щоденній газеті «Ilustrowany Kurier Codzienny». Підбірка публіцистичних статей вченого увійшла до книги «Jan Fitzke: archeolog, badacz przeszłości Wołynia, muzeolog. Z Wołynia 1936–1939», виданій у 2009 р. [336].

У радянський період інформацію про археологічну збірку ВКМ можна знайти у декількох випусках газет «Радянська Волинь» та «Молодий ленінець». З відновленням української державності співпраця музейників з медіа набула значно ширшого розмаху. Окрім статей у друкованих виданнях, таких як «Волинь-нова», «Монітор Волинський», «Сім'я і дім» та «Віче», інформація про найдавніші артефакти із фондів ВКМ регулярно з'являлася в онлайн-медіа [164; 233; 245]. Статті та повідомлення про археологічну збірку ВКМ, представлені у

періодичній пресі, вирізняються просвітницьким характером і переслідують насамперед популяризаторську мету. Більшість з них є дуже загальними, але попри це містять цінну інформацію про фондів матеріали, експозицію і виставкові проекти музею.

Окрім писемних джерел незамінними для проведення дослідження стали й самі археологічні предмети з фондів ВКМ. Вони становлять групу речових джерел. Для написання дисертації автором першочергово залучалися унікальні та цінні предмети й колекції, зокрема вироби з качинського, городищенського та рованцівського скарбів (інв. №№ А-1–15, А-10590–10597, А-10682–10686, А-22427–22477, А-22426). Окрім того, для характеристики процесів комплектування археологічної збірки ВКМ, її експозиційно-наукового показу, залучалися найпоширеніші і найхарактерніші типи та види предметів. Серед них можна виділити підбірки артефактів періодів неоліту (№ А-14518/1–136) та енеоліту (інв. №№ А-12108–12139; А-12674–12747), а також колекцію фрагментованого середньовічного посуду (інв. № А-16076–16126). Усі вони є першочерговими носіями інформації, яка необхідна для проведення об'єктивного і ґрунтовного дослідження. У ході написання дисертації було не лише опрацьовано значну частину фондової групи «Археологія», а й вдалося уточнити датування та походження окремих артефактів.

Ще одна самостійна група джерел – зображувальні. Значна їх частина зберігається у фондах ВКМ і науковому архіві відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині ВКМ. Це, зокрема, рисунки артефактів, плани, креслення, фото археологічних об'єктів і розкопів, різноманітні замальовки та ескізи. Важливим для проведення дослідження стало використання авторських рисунків музейних предметів, виконаних Г. Охріменком і С. Панишком. Група зображувальних джерел дала змогу уточнити контекст виявлення матеріалів, а також, особливо у випадках з втраченими артефактами, дозволила відтворити їх зовнішні ознаки, реконструювати картину їх виявлення. Така інформація слугує вивченню процесів комплектування археологічної збірки ВКМ.

Отже, основу джерельної бази дисертації склали три групи джерел – писемні, речові та зображувальні. Найбільшою та найінформативнішою з них є група писемних джерел. Опрацювання джерельної бази допомогло у розв’язанні низки проблем. Зокрема, вдалося визначити основні шляхи та напрями комплектування археологічної збірки ВКМ; простежити еволюцію системи обліку музейних предметів; висвітлити експозиційно-виставкову та культурно-освітню діяльність музею щодо залучення археологічних колекцій; розкрити роль окремих особистостей у формуванні й поповненні збірки, її вивченні та популяризації.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

На основі визначення теми, завдань, окреслення об’єкту і предмету дослідження, а також встановлення його хронологічних і територіальних меж, автором визначено концепцію наукового дослідження, яка дозволила отримати максимально об’єктивні результати.

Концепція проведення дослідження заснована на принципах історизму, об’єктивності, системності, опори на історичні джерела. Вона ґрунтується на сучасних здобутках вітчизняної та закордонної науки з оглядом на ретроспективу. Такий підхід дозволив простежити у часі та просторі історію формування, вивчення та актуалізації археологічної збірки ВКМ як комплексного явища.

Важливою складовою концепції дослідження став підготовчий етап, який передбачав ретельне опрацювання історіографії проблеми та укладання джерельної бази. У процесі вивчення історіографії основний акцент зроблено на електронних варіантах наукової літератури, які забезпечують зручні умови пошуку за ключовими словами. Високий рівень оцифрування наукових праць із досліджуваної теми та вільний доступ до більшості з них полегшили процес укладання історіографії. Вивчення джерельної бази було ускладнене кількома об’єктивними факторами. Перший – пандемія коронавірусної хвороби у 2020–2023 рр. Другий – широкомасштабне російське вторгнення, що почалося у

2022 р. Обидва явища спричинили напружену безпекову ситуацію, призвели до нестабільної роботи архівних установ, ускладнили чи обмежили пересування територією України. Для вирішення проблеми прийнято рішення використовувати матеріали з архівних установ з електронними каталогами і значним рівнем оцифрування справ.

Ще одним важливим елементом початкового етапу дослідження стало формування чіткого понятійно-категоріального апарату. Потреба його створення актуалізувалася залученням значної кількості термінів і понять, як базових («музей», «музейна колекція», «музейні фонди», «музейний облік» та ін.), так і вузькопрофільних («шурф археологічний», «in situ» та ін.). Деякі з них можуть вживатися у різних значеннях залежно від наукової дисципліни, де використовуються, тому потребують чітких дефініцій. Варто зауважити, що автор свідомо не використовував визначення, що застосовані в українському законодавстві, оскільки вони є юридичними, а не науковими і не передають повністю сутності термінів. До прикладу, автори «Словника-довідника з термінології музейництва», аналізуючи текст Закону України «Про музеї та музейну справу» зазначали, що у визначенні поняття «музейний облік» відсутнє власне саме визначення, натомість є лише інформація про порядок його здійснення [302]. Основу понятійно-категоріального апарату дослідження склали терміни і поняття, які використовуються у музеєзнавстві, історії, археології та пам'яткознавстві. Їх дефініювання здійснено на основі праць провідних вітчизняних та закордонних вчених. Для зручності та нерозривності викладення матеріалу дескрипції основних термінів і понять подано у вигляді окремого додатка (див. додаток А).

Опрацювання та аналіз нагромадженої наукової інформації допомогли побудувати гіпотезу наукового дослідження, згідно якої висунуто кілька припущень: археологічна збірка ВКМ була і залишається найбільшим та найінформативнішим репозитарієм рухомої археологічної спадщини на території Волинської області; ключовий вплив на її формування мали польові дослідження; археологічні колекції музею стали першочерговим об'єктом

зацікавлення для місцевих дослідників; діяльність із актуалізації археологічної збірки музею найактивніше здійснювалася у 2010-х рр.; ВКМ недоотримав низку цінних колекцій через політику сегрегації археологічних матеріалів польових досліджень.

Потреба перевірки й обґрунтування або спростування тверджень висунутої гіпотези, а також пошук нових додаткових результатів зумовили вибір методології дослідження. В її основі лежить міждисциплінарний підхід, застосування якого визначено тематикою дослідження, тому окрім методології історичної науки та археології залучено також наукові підходи з суміжних дисциплін – музеєзнавства, пам'яткознавства.

Застосування міждисциплінарного підходу передбачає взаємодію між різними галузями науки та запозичення їх підходів і методів з метою отримання максимально точних та об'єктивних результатів. Для вирішення поставлених завдань залучено загальнонаукові і спеціальні історичні, музеєзнавчі, археологічні методи дослідження.

Для написання дисертації важливими були загальнонаукові методи. До них відносяться методи системного аналізу, узагальнення, аналізу і синтезу, пошуку аналогій, а також типологічний і компаративний методи. Особливе місце серед них посідає метод системного аналізу, який полягає у вивченні об'єкта дослідження як сукупності елементів, що утворюють систему [139]. Його застосування дозволило простежити напрями, форми, методи діяльності ВКМ з виявлення, збереження, вивчення, актуалізації археологічних пам'яток у 1929–2019 рр. як складових розвитку музею зокрема та музейної галузі загалом.

Також у дослідженні використано методи аналізу і синтезу. Перший передбачає виокремлення частин об'єкту та вивчення їх властивостей. Розкладання цілісного об'єкта на частини допомагає досягнути його внутрішню організацію і динаміку. Другий метод полягає у розгляді об'єкта у вигляді нероз'єднуваної цілісності та функціональної впорядкованості форм [315, с. 19]. Метод аналізу застосований з метою виділення окремих складових предмету дослідження, таких як: основні шляхи комплектування археологічної збірки

ВКМ; способи введення колекцій у науковий обіг; особливості обліку і зберігання музейних предметів. Натомість метод синтезу забезпечив розгляд усіх складових предмету дослідження як цілісного явища, що було невід'ємною частиною діяльності ВКМ.

Серед загальнонаукових методів варто виділити компаративний та узагальнюючий. Компаративізм дозволив порівняти динаміку росту археологічної збірки ВКМ протягом різних періодів функціонування установи, а також визначити прерогативні напрями комплектування фондів матеріалів. Крім того, застосування компаративного методу дало змогу провести переоцінку втрат музейних колекцій у роки Другої світової війни. За допомогою узагальнюючого методу вдалося визначити основні напрями та форми діяльності ВКМ з виявлення, збереження, вивчення, актуалізації археологічної збірки музею, які окреслені у висновкових формулюваннях. Варто зазначити, що окремо у дослідженні застосований такий підвид узагальнюючого методу, як індуктивне узагальнення, яке передбачає перехід від одиничних або часткових суджень до загальних [315, с. 653]. Такий метод дозволив охарактеризувати склад окремих музейних колекцій і підбірок.

Неодноразово у дослідженні використовувався метод пошуку аналогій. Такий метод став важливим у роботі з депаспортизованими фондів матеріалами. Завдяки пошуку аналогій вдалося встановити функціональне призначення окремих предметів та цілих підбірок однотипних артефактів на основі їх подібності з іншими, вже атрибутованими музейними предметами.

Використання загальнонаукових методів пізнання дало змогу сконструювати методологічну основу дослідження, однак її додаткова деталізація залежала від використання спеціальних методів різних дисциплін.

Важливим стало застосування історичних та археологічних методів наукового пізнання. До них зокрема відносяться метод періодизації, а також історико-типологічний і функціональний методи. З метою ефективного впорядкування інформації застосовано метод періодизації. З його допомогою досліджуваний період було розділено на три складових: міжвоєнний етап (1929–

1939 рр.); радянська доба (1939–1991 рр.); період незалежності (1991–2019 рр.). Складові вирізнені на основі політичних, культурних та наукових чинників. Також метод періодизації використаний для упорядкування археологічних джерел за допомогою їх поділу на окремі епохи [314]. Для території Волині автором запропоновано виділити такі хронологічні періоди: палеоліт (до 10 тис. р. тому); мезоліт (VIII–V тис. до н. е.); неоліт (VI–IV тис. до н. е.); енеоліт (IV–III тис. до н. е.); епоха бронзи (III–II тис. до н. е.); ранньозалізний час (X–III ст. до н. е.); римський час (II ст. до н. е. – V ст. н. е.); період середньовіччя (VI–XV ст. н. е.), у якому додатково можна виокремити ранньослов'янський час (V–VII ст. н. е.); ранньомодерний період (XVI–XVIII ст. н. е.). Пропонована періодизація не претендує на звання остаточної та єдино правильної, а розроблена конкретно для даного дослідження з метою зручної хронологічної стратифікації фондових матеріалів ВКМ.

Неодноразово у дослідженні застосовувався історико-типологічний метод, який широко використовується як в історії, так і в археології. У даному випадку він передбачав виявлення спільних ознак та взаємозв'язків у різноманітних об'єктів чи явищ. Історико-типологічний метод задіяний у ході групування й класифікації рухомих і нерухомих археологічних пам'яток, яке здійснювалося на основі їх функціонального призначення.

Функціональний метод застосовано задля з'ясування функцій, які виконувала археологічна збірка ВКМ у різні хронологічні періоди. Орім того, названий метод дозволив визначити місце ВКМ у культурній політиці УРСР та СРСР.

Проведення дослідження було б неможливе без застосування методів наукового пізнання, використовуваних у музеєзнавстві. Як зазначав чеський вчений І. Неуступни – музеєзнавство по суті є сумою методів профільних дисциплін, застосуванням конкретної науки до діяльності музею. Власного методу музеєзнавство не має, але повинно запозичати методи з інших дисциплін, застосовуючи їх для розв'язання тих чи інших конкретних дослідницьких завдань [213].

Для написання дисертації стали важливими педагогічні та мистецтвознавчі методи дослідження, які застосовуються у музеєзнавстві. Перш за все мова йде про метод педагогічного спостереження, використання якого допомогло автору втілити, покращити, а потім проаналізувати у дисертації програму музейної едукації «Activity». У музейній роботі важливим є естетичний метод, який застосовується переважно у мистецтвознавстві, але в той же час є незамінним у збиральницькій роботі музеїв для встановлення атрактивності і частково експресивності артефактів. У меншій мірі використовувалися методи парних порівнянь, педагогічного експерименту та сценаріїв.

Правильний підбір та подальше застосування методів наукового пізнання забезпечили отримання попередніх результатів дослідження. Після чого їх було зведено шляхом систематизації і перевірки на достовірність. Зведені результати було піддано вивченню й аналізу, а в подальшому відкориговано відповідно до завдань і мети дисертації. Опрацювання отриманих результатів дало змогу сформулювати висновки наукового дослідження.

Таким чином, дотримано основних принципів наукового дослідження, враховано новітні практики та підходи. Застосування міждисциплінарного підходу у дослідженні зумовило використання широкого спектру методів наукового пізнання з різних дисциплін, що дало змогу комплексно вивчити питання. Усі фактори у поєднанні забезпечили належний рівень проведення наукового дослідження.

Висновки до розділу 1

Опрацювання історіографії та джерельної бази досліджуваної теми дозволило зробити ряд висновків та узагальнень. Зокрема можна стверджувати, що напрями, форми, методи діяльності ВКМ з виявлення, збереження, вивчення, актуалізації археологічних пам'яток у 1929–2019 рр., як комплексне явище, не отримали належного висвітлення в наукових працях.

Історія вивчення археологічної збірки ВКМ започаткована у 1929 р. з появою Волинського музею. З того часу вона стала предметом зацікавлення

українських дослідників та вчених з країн Східної Європи. У ході вивчення їх доробку визначено три послідовних етапи накопичення наукового матеріалу, які відповідають історико-політичним періодам: міжвоєнний (1929–1939 рр.); радянський (1939–1991 рр.); період відновлення незалежності (1991–2019 рр.).

Початковий етап характеризується незначною кількістю якісних публікацій польських археологів, які працювали у Волинському воєводстві (Я. Фітцке, З. Леський, Т. Рейман). Їх науковий спадок містить важливі вихідні дані про походження рухомих пам'яток, які знаходилися у фондах Волинського музею, що дозволяє реконструювати початковий етап формування археологічної збірки ВКМ.

Історіографія радянського періоду значною мірою складається з праць вчених ІА АН УРСР, ІА АН СРСР та ІСН АН УРСР (О. Ратич, В. Ауліх, Ю. Захарук та ін.). Їх публікації та монографії вирізняються якісним аналізом, деталізацією описів рухомих пам'яток, їх чітким датуванням. Водночас сформувався локальний волинський науково-краєзнавчий осередок, який сприяв введенню до наукового вжитку матеріалів археологічної збірки ВКМ. Варто зауважити, що дослідники радянського періоду не вивчали питання формування та популяризації фондів матеріалів. Їх доробок лише засвідчує активне вивчення фондів пам'яток та доводить, що саме в цей період значна їх кількість була введена до наукового обігу.

У період незалежності України активізувалося вивчення історії вітчизняного музейництва та історії окремих музейних установ. У цей період з'явилися публікації, присвячені розвитку музейної справи у Волинському воєводстві (Н. Кінд-Войтюк), а також започатковано вивчення окремих фондів збірок музею (Є. Ковальчук, Д. Зінько, Л. Мірошніченко-Гусак), однак процеси формування, вивчення та актуалізації археологічної збірки ВКМ у новітній історіографії знайшли лише фрагментарне відображення (Ю. Мазурик, Г. Охріменко).

Археологічна збірка ВКМ загалом та її окремі складові продовжують привертати увагу не лише вітчизняних науковців, а й вчених з Польщі,

Німеччини, Угорщини. Їх праці, написані спільно з українськими археологами, зазвичай засновані на застосуванні міждисциплінарного підходу та виділяються глибиною аналізу, як досліджуваного матеріалу так і його контексту.

У ході вивчення джерельної бази з'ясовано, що існує значний пласт матеріалів, які стосуються досліджуваної теми. До них відносяться документи, що зберігаються у Державному архіві Волинської області, науковому архіві ВКМ, зокрема й науковому архіві відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині музею. Крім того, до джерельної бази входять статті у періодичній пресі, спогади, особисте листування, а також власне музейні предмети археологічної збірки ВКМ й фондова облікова документація. Значна частина джерел, зокрема більшість документів наукового архіву відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині ВКМ, вводяться до наукового обігу вперше.

Методологія наукового дослідження заснована на принципах історизму, об'єктивності, системності та опори на історичні джерела. У ході вивчення напрямів, форм, методів діяльності ВКМ з виявлення, збереження, вивчення, актуалізації археологічних пам'яток у 1929–2019 рр. використано загальнонаукові і спеціальні методи. Серед них варто виділити методи системного аналізу, узагальнення, аналізу та синтезу, періодизації, пошуку аналогій, а також типологічний, компаративний, історико-типологічний і функціональний методи. Застосування у дослідженні комплексу методів наукового пізнання дало можливість всебічно вивчити об'єкт і предмет дослідження, розкрити напрями, форми, методи діяльності ВКМ з виявлення, збереження, вивчення, актуалізації археологічних пам'яток у 1929–2019 рр.

РОЗДІЛ 2

ЗАПОЧАТКУВАННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЗБІРКИ У ВОЛИНСЬКОМУ МУЗЕЇ (1929–1939 рр.)

2.1. Діяльність Волинського музею щодо виявлення і збереження археологічних пам'яток

Після завершення Першої світової війни у відновленій Польщі розпочалась активна розбудова державності. Поряд з органами влади постали оновлені галузі освіти, науки і культури, які набули національного спрямування. У ході реалізації культурно-освітньої політики було сформовано широку мережу навчальних закладів, бібліотек і музеїв. Це в свою чергу призвело до зацікавлення громадськості минувиною, дало поштовх до консолідації краєзнавців, науковців, меценатів у тематично спрямовані громадські організації, які часто переймали опіку над закладами культури та освіти. У Волинському воєводстві таким стало Товариство краєзнавства й опіки над пам'ятками минулого, засноване у 1927 р. Місією організації було відродження наукового життя краю та створення повноцінного багатопрофільного науково-дослідницького осередку в Луцьку.

Одним з найвизначніших здобутків Товариства стало започаткування Волинського музею, як установи для збереження, дослідження і популяризації культурної спадщини. Серед ініціаторів його заснування були історик та освітянин Я. Гофман, бібліотекар Ю. Нець, палеонтолог К. Пшемиський. Директором і хранителем фондів музею члени Товариства обрали О. Прусевича – історика, етнографа і краєзнавця. Втілення проекту у життя стало можливим завдяки фінансовій підтримці воєводи Г. Юзефського. Першим приміщенням музею стали чотири орендованих кімнати в будинку на вул. С. Жеромського (боковий провулок вул. Ягелонської). Офіційне відкриття музею для публічного відвідування було подвійним – спочатку 16 червня 1929 р. під час візиту до Луцька президента Польщі І. Мосціцького, вдруге – після освячення приміщення 28 червня того ж року. Варто зазначити, що у закритому режимі музей працював

з 1928 р. [337]. За цей час були проведені значні підготовчі роботи, сформовано фонди, створено експозицію і залучено професійні кадри.

Волинський музей створювався на зразок окружних музеїв Польщі, які були у всіх воєводських центрах. Згідно тогочасної музеологічної парадигми, він мав стати не просто освітнім і науковим закладом, де зберігаються давні, рідкісні та цінні предмети, а бути організацією, яка проводить цілеспрямовані планові дослідження у найбільш актуальних галузях та координує наукову діяльність у регіоні. Музей мав працювати для розвитку науки і піднесення загальної культури у суспільстві [325, с. 280]. При розробці структури закладу його засновники керувались рекомендаціями провідних науковців Польщі, згідно яких музеї мали формувати відділи та фонди відповідно до специфіки регіону. На основі цих положень музейні фундатори виокремили галузі найбільш відповідні для дослідницької та збиральницької роботи й організували чотири відділи – історико-мистецький, археологічний, природничий, етнографічний.

Для музейної діяльності однією із найбільш перспективних галузей стала археологія. Відома польська дослідниця О. Карпінська описувала Волинь як територію надзвичайно цікаву для археологічних досліджень, прадавня історія якої надто слабо висвітлена і потребує різнопланового й ґрунтовного опрацювання та аналізу [338]. Для Волинського музею перспектива майбутніх археологічних розкопок давала широке поле для наукових досліджень і відкривала можливість поповнення фондів унікальними й рідкісними предметами. Археологічні колекції мали зайняти чільне місце у музейних зібраннях та розкривати найдавнішу історію краю.

Започаткування археологічної збірки як окремої складової фондів фактично було затверджено поділом музею на відділи. Вона комплектувалася окремими артефактами та цілими колекціями виробів, виготовлених із каменю, металів, глини, верхня хронологічна межа виготовлення яких доходила максимум до XIV ст. Переважно до збірки потрапляли цілі форми посуду, їх фрагменти, знаряддя праці і прикраси. Варто зазначити, що всі предмети нумізматики, включно із грецькими та римськими монетами відносилися до

історико-мистецького відділу, хоча були внесені в інвентарну книгу присвячену археології [131; 336, с. 185–186].

Першоосною для формування археологічної збірки стали рухомі пам'ятки, що були закуплені чи отримані з приватних колекцій. Представники волинського інтелектуального середовища підтримували тісні зв'язки з музейниками і часто передавали цінні артефакти у фонди музею. Зокрема К. Пшемиський подарував музею велику частину природничих та археологічних матеріалів, зібраних ним і його учнями під час краєзнавчих та туристичних екскурсій по Волині [322]. Голова спілки вчителів шкіл Волинського воєводства Я. Гофман передав артефакти, виявлені під час археологічних розвідок 1930 р. у с. Стадники [316].

Поряд з цим практично із самого початку існування музею одним з ключових джерел поповнення фондів археологічними предметами стали польові дослідження. У перші роки функціонування у Волинському музеї археологічною діяльністю займалися директор О. Прусевич і керівник відділу археології З. Леський. У цей період проводилися лише спорадичні розвідки і невеликі розкопки, матеріали з яких збагатили музейні колекції.

Перша значна колекція з польових археологічних досліджень надійшла до фондів музею у 1934 р. Її було отримано завдяки роботам З. Леського і співробітниці Великопольського музею (Познань) О. Карпінської на середньовічному городищі у с. Коршів біля Луцька. За результатами досліджень музейні фонди збагатились ліпним посудом, гончарною керамікою XI–XIII ст. (інв. № А 959–969) та серією прясел (інв. № А-333–337, 340, 343, 389–403) [30; 341]. Крім цього, у 1922, 1926 та 1927 рр. З. Леський вже проводив незначні дослідження на пам'ятці, а знахідки передав протягом 1930-х рр. до Волинського музею. Загалом, реалізація експедиційних досліджень у с. Коршів ознаменувала появу на теренах Волинського воєводства нового археологічного осередку, яким став музей.

Упродовж вересня 1935 р. З. Леським було досліджено пам'ятку пізньоримського часу (IV ст. н. е.) в с. Дерев'яне Рівненського повіту (див.

додаток Б). Площа, розкрита у ході розкопок, складала 40 м². Під час робіт було виявлено чотири тілопальних інвентарних поховання вельбарської культури. Завдяки дослідженням музейні фонди поповнились цінною колекцією, до якої увійшли дві кружальні урни (інв. № А-160, 324), сім кружальних посудин-приставок та глиняна намистина вельбарської культури, а також дві ліпних урни (інв. № А-159, 559), три ліпних посудини-приставки (інв. № А-162, 178), частина кістяного гребеня, бурштинова намистина, глиняне прясельце, фрагмент бронзового дроту, пошкоджена фібула, дві залізних пряжки (інв. № А-808) [30]. Варто відмітити, що перед початком досліджень місцеві жителі виявили на пам'ятці бронзову посудину, яка була передана до Археологічного музею у Варшаві, таким чином цілісність колекції була розірвана [343]. Виявлення у Волинському воєводстві пам'ятки вельбарської культури, яку асоціювали з племенами готів, викликало зацікавлення регіоном археологів Польщі.

У 1935 р. відбулись важливі зміни, пов'язані з функціонуванням самого музею. В цьому році установа перейшла під опіку новоствореного Товариства – ВТПН. Організація ставила за мету бути головним науково-дослідницьким осередком у воєводстві. Ініціаторами створення ВТПН були віце-воєвода Ю. Слешинський, який зайняв посаду голови Товариства, та Я. Гофман, обраний віце-головою. Діяльність організації здійснювалася в чотирьох напрямках, організованих у комісії: природничої, гуманістичної, господарчої, музейно-бібліотечної. З цього часу Волинський музей став структурним підрозділом ВТПН й увійшов до музейно-бібліотечної секції, очолюваної Я. Лещинським. Загалом Товариство нараховувало до 97 членів. Вони проживали в різних містах і воєводствах, що дозволило розширити географію організації. Відділи чи представники ВТПН знаходились в Рівному, Кременці, Острозі, Варшаві та інших містах. Товариство мало ресурси для проведення наукових досліджень та підтримку влади, яка сприяла його діяльності й інвестувала кошти в організацію. Одним із основних засобів проведення наукової діяльності ВТПН став, зокрема, відділ археології Волинського музею.

Варто зазначити, що названий період був досить складним для музею. З 1932 по 1936 рр. в установі змінилось кілька керівників. Його очолювали Й. Дуткевич, Ю. Нець, п. Месеєвич [178; 328, с. 450; 336, с. 253]. Сам музей кілька разів змінив приміщення. Певний час він знаходився в будинку народної школи на території Луцького замку, а після кількох переїздів розмістився в будинку за адресою вул. Сенкевича, 31 (зараз – вул. Хмельницького, 12) на правах оренди.

Розуміючи потребу подальшого розвитку музею, правління ВТПН доручило керівну посаду молодому і перспективному польському науковцю Я. Фітцке, який очолював музей з 1936 по 1939 рр. [336, с. 250]. Я. Фітцке був випускником Ягеллонського університету в Кракові, археологом за освітою, спеціалістом з культур неоліту та епохи бронзи. Як науковець він розумів значні перспективи подальших досліджень археологічної спадщини Волинського воєводства, одним із результатів яких мало стати поповнення музейних фондів новими надходженнями. Цьому сприяла також наявність досвідчених кадрів і фінансові можливості ВТПН.

Практично одразу Я. Фітцке зробив археологію одним з головних дослідницьких напрямів музею. Це добре підтверджується фінансовими звітами ВТПН – на археологічні дослідження в період з 1935 по 1938 рр. було виділено близько 3000 зл., що стало другою за величиною сумою після витрат на діяльність в галузі геології. Вже за кілька днів після свого призначення Я. Фітцке почав перші розкопки на території цегельного заводу «Лучанин» у передмісті Гнидава (зараз вул. Цегельна, м. Луцьк), де було виявлено та розкопано сім середньовічних землянок [346, с. 119; 335 с. 254]. За результатами досліджень до фондів музею надійшла колекція з понад 900 предметів, здебільшого фрагментів кераміки XI–XIII ст. Матеріали описав і здав у фонди З. Леський. У ході камерального дослідження вчений розділив колекцію на дві групи за принципом інформативності. Першу групу склали фрагменти неорнаментованого посуду та остеологічних решток кількістю біля 400 предметів, другу – понад 500 фрагментів середньовічного посуду, прикрашеного хвилястим і лінійним

орнаментом [131]. Загалом, завдяки успішно та якісно проведеним роботам, музей отримав перспективу подальших багаторічних розкопок на території цегельні, що постійно розширялась.

Упродовж 15–20 вересня Я. Фітцке разом із З. Леським довершили розпочаті у минулі роки археологічні роботи на пам'ятці «Городище» у с. Коршів. У ході досліджень вчені виявили та розкопали чотири середньовічних житла. За результатами робіт до музейних фондів було передано одну із найчисельніших колекцій міжвоєнного періоду. Вона нараховувала близько 2500 предметів (майже виключно фрагментів гончарних посудин), записаних під 13 інвентарними номерами (inw. № 535–547) [131]. Неподалік, на приватному полі, вчені розкрили ще одне аналогічне житло [336, с. 110]. Завершення кількарічних досліджень, ініційованих та проведених музейниками, дало змогу опублікувати загальні результати в авторитетних виданнях, зокрема у часописі «Przegląd Archeologiczny» [341].

Активно долучалося до планування досліджень та пошуку джерел їх фінансування правління ВТПН. На запит керівних органів Товариства 20–30 вересня музейники дослідили комплекс пам'яток у с. Городок Луцького повіту. Зокрема було розкопано курган X ст., різнотипні об'єкти епохи бронзи, а також поховання V ст. до н. е., з яких до фондів надійшла багата речова колекція, що складалася з понад 100 предметів [131; 208, с. 199; 336, с. 110, 116–119].

Консерваторське управління Волинського воєводства, яке виконувало пам'яткоохоронну функцію, оцінило професіоналізм музейних археологів і почало залучати їх до своєї роботи. На вимогу воєводського консерватора Я. Фітцке провів 1 жовтня 1936 р. фіксацію факту руйнування городища в с. Зміїнець, спричиненого будівництвом дороги [354, с. 16]. Ця подія стала першим випадком залучення науковців Волинського музею для охорони археологічної спадщини.

Таким чином, за один неповний рік музей став найпотужнішим і найперспективнішим археологічним осередком воєводства. Авторитет установи підтверджувався кількістю успішно завершених досліджень та визнанням з боку

Консерваторського управління. Музейні фонди поповнилися кількома цінними колекціями, які завдяки належному та своєчасному опрацюванню могли використовуватися в експозиційній діяльності.

З весни 1937 р. до фондів музею знову почали надходити нові матеріали. Перша невелика колекція була отримана за результатами розвідок у південній частині Луцького повіту. Роботами керував Я. Фітцке, який 3–4 квітня обстежив біля с. Холоневичі два кургани та зафіксував факт знищення ще двох насипів. 11 квітня в с. Несвіч вчений також виявив курган невизначеного часу. Паралельно дослідники зібрали з поверхні досліджуваних ділянок різночасовий підйомний матеріал, який і став основою колекції [347, с. 81–82].

Значно більшу колекцію Я. Фітцке та З. Леський передали за результатами перших у сезоні розкопок, що проходили у Луцьку на вул. Пілсудського, 161 (зараз вул. Героїв УПА). З 5 по 17 квітня археологи виявили та дослідили шість середньовічних жител. Матеріал, що надійшов у фонди музею, був представлений численними фрагментами типового гончарного посуду періоду Київської Русі з хвилястим і лінійним орнаментом та тваринними кістками. Також було засвідчено наявність культурних нашарувань періоду неоліту (КЛСК) та епохи бронзи [208, с. 27].

Через два дні після завершення робіт по вул. Пілсудського, було поновлено розкопки на території цегельного заводу «Лучанин», розпочаті рік тому. Дослідження проходили у два етапи 19–26 квітня і 12–26 жовтня. В їх ході було виявлено та дорозкопано житлові споруди періоду неоліту (КЛСК), епохи бронзи (тшинецьке культурне коло) та періоду середньовіччя [347 *Ошибка! Источник ссылки не найден.*; 354, с. 14]. Завдяки цим дослідженням археологічна збірка музею поповнилась серією фрагментів неолітичного посуду [334, с. 231–232].

Дослідження науковців Волинського музею викликало зацікавлення в Польській академії знань. Комісія антропології та праісторії ПАЗ за сприяння директора Археологічного музею у Кракові Т. Реймана виділила фінанси на розкопки курганного могильника у с. Піддубці біля Луцька. Ще частину витрат покрило ВТПН, яке було зацікавлене у співпраці з провідною науковою

установою Польщі. Польові археологічні роботи, написання звіту та консервацію знахідок проводили працівники Волинського музею, а антропологічні дослідження були покладені на структурні підрозділи ПАЗ. Розкопки стали одними з найбільш масштабних на Волині і проходили в два періоди – 12–14 серпня і 2–10 листопада 1937 р. В їх ході було досліджено 36 середньовічних курганів. Насипи у більшості випадків мали висоту біля 0,5 м, в окремих випадках до 1 м, діаметр підніжжя курганів коливався від 3 до 10 м. У більшості курганів були виявлені інгумаційні поховання, що розташовувались при основі насипів у їх центральних частинах. Загалом було досліджено 41 трупопокладне поховання. З них 31 – одинарне, два – парних, ще два – трійні. Поховальний інвентар складався з двох срібних скроневих кілець, дротового перстня зі срібла, глиняного пряслиця та фрагментів гончарної кераміки [336, с. 142–151]. Незважаючи на незначну кількість артефактів, що потрапили у фонди, музей отримав цінний досвід співпраці з ПАЗ.

Восени археологи музею сконцентрували свою діяльність на пам'ятках в околицях Луцька. Завдяки рятівним дослідженням у с. Сьомаки до фондів музею надійшла унікальна для тогочасної Волині колекція з кам'яних знарядь праці та розписного ліпного посуду. Предмети походили з випадково виявленого інвентарного поховання періоду енеоліту, яке у вересні дослідив Я. Фітцке [349]. Пізніше, 2–8 жовтня, вчений здійснив розкопки на території х. Валентинів (зараз с. Усичі Луцького р-ну Волинської обл.). До проведення досліджень долучилось Луцьке повітове управління, яке оплатило витрати на польові роботи. Першопричиною розкопок стало випадкове виявлення поховання стжижовської культури епохи бронзи з інвентарем у вигляді трьох посудин, прикрашених шнуровим орнаментом. У ході досліджень було виявлено 10 житлових споруд період Київської Русі та чотири житла періоду неоліту (КЛСК). За результатами робіт Я. Фітцке передав до фондів музею колекцію, що нараховувала 1350 артефактів. Серед них варто виділити крем'яні, кістяні вироби та фрагменти посуду КЛСК, СК, періоду середньовіччя [8, с. 201; 336, с. 154–156; 354, с. 15].

Після завершення робіт у х. Валентинові експедиція перемістилась у сусіднє містечко Торчин, де з 8 по 15 жовтня проводила рятивні археологічні роботи. Метою було дослідження випадково виявленого весною ґрунтового могильника епохи бронзи. У ході робіт було розкопано 19 інгумаційних поховань, які Я. Фітцке датував 1800–1500 р. до н. е. [336, с. 156–158] та зарахував до культури шнурової кераміки (сучасна приналежність – СК). За результатами досліджень музей отримав значну колекцію різноманітних виробів: крем'яних наконечників стріл, списів (інв. № А-29), ножів і серпів, ліпних глиняних амфор (інв. № А-14447) та кубків, кістяних (інв. № А-348, 359) і бронзових прикрас (інв. №-А 91–93, 95–97, 99). Предмети з розкопок разом із кресленнями та малюнками були розміщені в окремій вітрині експозиції Волинського музею, що мало підкреслити їх вагомість для науки.

До археологічних досліджень Волинського музею долучались й інші члени ВТПН. Зокрема, К. Пшемиський у ході розкопок у с. Диків біля Клевая дослідив поселення культури лійчастого посуду періоду енеоліту. Крім цього, на запит Державного музею археології у Варшаві віце-президент ВТПН Я. Гофман провів розкопки в Рівненському та Костопільському повітах. Отримані матеріали, зокрема з робіт у с. Дроздів, були передані до фондів Волинського музею.

До комплектування археологічної збірки Волинського музею у 1937 р. був залучений також професор Ягеллонського університету Т. Сулімірський. Його дослідження ініціювало та оплатило правління ВТПН. Протягом червня вчений працював на території Кременецького повіту Волинського воєводства. Метою його досліджень стало виявлення і дослідження курганних некрополів. Т. Сулімірський розкопав кургани в селах Бодаків, Бриків, Буглів, Вілія, Лози, Шпиколоси на території Кременецького повіту. В ході робіт вчений уточнив інформацію В. Антоновича про місцеві пам'ятки та дослідив ряд поховань епохи бронзи, середньовіччя та пізніших епох [356]. Матеріали розкопок були передані у фонди Волинського музею.

Польовий сезон 1938 р. науковці Волинського музею розпочали у квітні продовженням археологічних робіт на території цегельного заводу «Лучанин» та по вул. Кшижовій, що в луцькому передмісті Гнидава. У ході розкопок було досліджено житла періоду Київської Русі, з яких отримано колекцію середньовічних артефактів (інв. № А 523–526, 2576, 2588–2590, 2605).

Влітку працівники музею провели лише невеликі дослідження у кількох місцях. Зокрема, у червні на прохання ВТПН Я. Фітцке здійснив історико-археологічне дослідження на території м. Любомль, у ході якого відкрив два середньовічних поселення та обстежив городище Київської Русі. Як зазначав сам Я. Фітцке, дослідження в Любомлі дали для музею багато цінного археологічного матеріалу X–XI ст. [336]. Зокрема, у фонди надійшла колекція фрагментів посуду періоду середньовіччя і синхронних їм тваринних кісток загальною кількістю 540 од., записаних під 4 інвентарними номерами. Після цього вчений здійснив розвідки в с. Перевали неподалік Любомля та виявив там курганну групу періоду середньовіччя. Протягом серпня було також поновлено археологічні роботи на території х. Валентинів Луцького повіту. У їх ході досліджено житла періоду неоліту (КЛСК) та епохи бронзи (СК), а також чотири середньовічних землянки, з яких було отримано колекцію фрагментів ліпного і гончарного посуду, що розширила археологічну збірку Волинського музею [350].

Результативними стали й осінні дослідження на курганних некрополях, проведені зусиллями археологів Волинського музею. Роботи здійснювались в межах Луцького повіту в кількох селах – Берестяне, Шепепь, Боратин. Найбільш масштабними стали розкопки у с. Берестяне. На середньовічному могильнику було досліджено 18 курганів. Під час розчистки виявлено 20 поховань, здійснених за обрядом трупопокладення. Супровідний інвентар, що складався з срібних прикрас і залізних побутових речей, значно збагатив групу предметів періоду середньовіччя Волинського музею [336, с. 138–140; 349]. У с. Боратин було розкопано курган епохи бронзи, під основою якого розкрито поховальну яму з чотирма кістяками, розміщеними парами. Матеріал, отриманий з об'єкта,

складався з бронзових прикрас (інв. № А-161, 237–243). У с. Шепель також було досліджено курган епохи бронзи з парним похованням. Колекція поховального інвентарю складалася із залишків посудин та бронзових прикрас [336, с. 135–137]. Ймовірно, приблизно у цей же час, на прохання Я. Глинського, Я. Фітцке також проводив дослідження у с. Дермань Острозького повіту, де виявив місце добування кременю [336, с. 264].

Протягом 1938 р. фонди музею також поповнилися матеріалами з робіт Т. Сулімівського та директора археологічного музею у Кракові Т. Реймана. Так Т. Сулімівський передав колекцію супровідного інвентарю з поховань лужицької та городоцько-здовбицьких культур, а Т. Рейман – підбірку артефактів вельбарської культури з розкопок у с. Дерев'яне [336, с. 140; 349].

Весною 1939 р. у ході перших досліджень сезону Я. Фітцке відкрив та частково дослідив пам'ятки періоду енеоліту (тогочасне датування – неоліт) у с. Амбуків Володимирського повіту. Під час робіт вдалося виявити поховання з багатим інвентарем. Загалом за результатами досліджень музейні фонди поповнила колекція цілих форм ліпного посуду, які Я. Фітцке хронологічно відніс до культури моравської мальованої кераміки (інв. № А-85, 90). Пізніше знахідки було зараховано до культури пізньострічкової кераміки [336, с. 268]. Також було проведено розвідки на пам'ятці періоду енеоліту (ККА) в с. Ляхів (зараз – с. Кутянка) неподалік Острога, де виявлено комплекс ліпних глиняних посудин (інв. № А-1170/1–7) та крем'яні знаряддя (інв. № А-23074–23078) [316, с. 59–60]. У ході польового археологічного сезону члени ВТПН вперше провели дослідження на території Луцького замку [336, с. 214].

Подальшим дослідженням на заваді стала Друга світова війна. Однак, з особистої переписки Я. Фітцке відомо, що протягом 1939 р. планувалось провести дослідження на одній або кількох пам'ятках спільно з Т. Рейманом. Як варіанти розглядались поселення епохи бронзи в населених пунктах Арестів та Єленів, або кургани в селах Шепель і Несвіч у межах Волинського воєводства. Також передбачалось продовження робіт Т. Сулімівського. На загальну інтенсивність робіт також впливали кілька чинників, зокрема Я. Фітцке викладав

на курсах екскурсоводів у Луцьку та працював над дисертацією на тему «Краківська група культури шнурової кераміки», крім цього з невідомих причин тимчасово залишив роботу в музеї З. Леський.

Археологічні роботи, які проводили музейники Волинського музею, умовно можна поділити на дві групи – планові та охоронні. Планові розкопки мали на меті отримання наукових результатів – підтвердження поширення окремих культур чи старожитностей певного типу на конкретній території. Натомість, охоронні дослідження проводилися на місцях, де було випадково виявлено археологічні об'єкти. Метою таких робіт була фіксація та максимально можливе дослідження конкретного об'єкта, якому загрожувала руйнація, незалежно від його хронологічної приналежності. Джерелами фінансування планових розкопок виступали фонди ПТК та ВТПН, ПАЗ, а також кошти приватних осіб. Охоронні дослідження проводилися здебільшого за кошти Консерваторського управління Волинського воєводства, яке їх ініціювало.

У дослідженнях брали участь як фахові археологи, так і наймані працівники. Останніми виступали місцеві жителі, часто жінки та діти, що можна простежити за тогочасними світлинами. В одному із звітів Т. Рейман вказував, що на виділені управлінням ВТПН кошти не зміг найняти зазначену кількість робітників, оскільки оплата праці різко підвищилася, й експедиція була змушена обмежитися візуальним обстеженням пам'яток.

Археологічну діяльність Волинського музею у міжвоєнний період можна поділити на два етапи: перший – 1929–1935 рр., другий – 1936–1939 рр. Упродовж першого дослідженнями займалися працівники музею З. Леський і О. Прусевич, а також інші члени ВТПН. Науковці не ставили собі за мету проводити значні розкопки. Археологічна складова діяльності Волинського музею та патронних йому організацій у цей час була здебільшого безсистемною, немасштабною та рефлекторною. Такий стан справ дозволяв скласти лише фрагментарне уявлення про старожитності краю. У Товаристві відчувалась нестача професійних кадрів та неспроможність повноцінно організувати дослідницьку роботу. Не була також налагоджена співпраця з іншими науковими

центрами. Все це призвело до уповільнення розвитку археологічної і музейної галузей.

Другий етап (1936–1939 рр.) пов'язаний з розбудовою ВТПН і перебуванням на директорській посаді Волинського музею Я. Фітцке. Вченому вдалося у дуже стислий термін налагодити послідовну і систематичну наукову-дослідницьку роботу, залучити матеріальні ресурси ВТПН та інших організацій для втілення наукових ідей. Розкопки у ці роки стали більш масштабними та професійними. Змінився також підхід до археологічних розвідок, вони стали системними і послідовними, в окремих випадках проводились обстеження цілих гмін та мікрорегіонів. Завдяки особистим зв'язкам та підтримці правління ВТПН Я. Фітцке зумів залучити до співпраці з музеєм провідні наукові інституції країни. Крім того, вчений підтримував постійні тісні контакти з багатьма провідними дослідниками Польщі. Все це у комплексі дало поштовх до розвитку археології у Волинському воєводстві, сприяло зростанню значимості місцевих наукових організацій, формуванню та поповненню фондів Волинського музею.

Статистичний аналіз показує, що майже 2/3 матеріалів, які надійшли до фондів Волинського музею за результатами археологічних досліджень, становлять предмети періоду середньовіччя. Значна кількість артефактів відноситься до періоду бронзи (до 15%) та переважно пов'язана з носіями культур шнурової кераміки. Набагато меншими є групи предметів неоліту та римського часу. Найменш репрезентовані у фондах музею групи артефактів з археологічних досліджень на пам'ятках енеоліту та раннього нового часу. Більшість виробів – фрагментована кераміка, крем'яні сколи та відщепи, відносно небагато металевих виробів.

Загалом, виникнення Волинського музею сприяло збереженню рухомої археологічної спадщини. Завдяки дослідженням З. Леського, Я. Фітцке, Я. Гофмана, Т. Сулімірського, Г. Ленчика, Т. Реймана та інших вчених фонди Волинського музею збагатилися значною кількістю артефактів. Зібрані колекції послуговували предметною основою для поглиблення знань про специфіку матеріальної культури регіону. Крім поповнення фондів, важливим аспектом

археологічної діяльності ВТПН і Волинського музею стало документування та опис пам'яток, значна частина яких не збереглися до наших днів. Завдяки науковому спадку міжвоєнних археологів сучасні дослідники мають можливість скласти більш повну картину заселення Волині (див. додаток В).

2.2. Шляхи комплектування фондів та дослідження музейних предметів

Однією з важливих складових діяльності музеїв міжвоєнного періоду була науково-фондова робота. Вона включала комплектування, облік, збереження та вивчення музейних предметів.

Процес комплектування передбачав виявлення, збирання та наукову організацію артефактів. У Волинському музеї міжвоєнних років працівники послуговувалися комплексним видом комплектування археологічної збірки, який поєднував у собі систематичний і тематичний принципи. Фонди поповнювалися як колекціями, що відносилися до конкретних історичних епох, так й різнотипними артефактами, що документували певні процеси чи явища. Прикладом систематичного підходу до комплектування може слугувати передача музею колекції поховального інвентарю періоду енеоліту, отриманої у результаті археологічних робіт Я. Фітцке на території с. Амбуків у 1939 р. Тематичний підхід чітко проглядається у передачі різнопланової колекції З. Леського з його робіт на території городища у с. Коршів, що проводилися протягом 1920–1930-х рр. До неї входили різнопланові матеріали лужицької культури та Київської Русі. Сформована у такий спосіб колекція дозволяє простежити заселення та розвиток однієї окремо взятої території у різні епохи.

Основними шляхами та формами комплектування фондів Волинського музею були купівля, дарування та польові дослідження. Усі вони активно використовувалися у ході формування археологічної збірки. Однак головним шляхом отримання предметів були польові дослідження, які охарактеризовані вище. Завдяки ним музей отримав протягом 1929–1939 рр. значні та різнопланові колекції. Зокрема, дослідження З. Леського дозволили започаткувати групу

предметів римського часу та сприяли поповненню археологічної збірки середньовічними артефактами. Натомість, завдяки розкопкам і розвідкам Я. Фітцке музейні фонди регулярно поповнювалися рідкісними та унікальними предметами. Особливо важливим став внесок вченого у розширення групи предметів епохи бронзи.

Менш поширеною формою набуття археологічних предметів було дарування. Згідно зі згадками у періодичній пресі та записами в інвентарній книзі, дарувальниками були як приватні особи, так і різні організації та навіть державні органи влади. Одним із перших, хто активно поповнював збірку, став О. Прусевич. У 1929 р. він передав та опрацював 280 крем'яних знарядь і відщепів періоду неоліту, що походили з с. Коблин Дубенського повіту. У цьому ж році археологічна збірка поповнилася переданою з м. Вижви колекцією крем'яних виробів епохи бронзи у кількості 243 предметів, яка була опрацьована та систематизована працівниками музею [131].

Приватні пожертви для музею часто надходили від учителів та учнів. Завдяки їх краєзнавчій діяльності протягом 1930-х рр. музей набув колекції крем'яних знарядь праці й посуду КЛСК, періоду енеоліту та епохи бронзи [36]. Так, наприклад, директор олицької школи К. Клінг розширив музейну групу предметів періоду неоліту, передавши матеріали, виявлені ним у с. Вулька-Котовська Луцького повіту. В колекцію входили крем'яні сокири, наконечник стріли, фрагмент серпа та кам'яний розтироч. Працівники школи с. Дерев'яне Рівненського повіту, де проводив дослідження З. Леський, жертвували музею підбірки неолітичних артефактів, що склалися з крем'яних виробів (серпів та сокири) [131].

Колекції крем'яних, кам'яних знарядь праці та фрагменти кераміки декількох археологічних епох музей отримав у 1930-ті рр. також стараннями представників влади. Особливо цінними надбаннями стали ліпна урна періоду енеоліту з м. Мізоч Дубенського повіту та кістяний гребінь III ст. з м. Дубно, передані здолбунівським старостою [36]. Одним із найактивніших меценатів музею був віце-воєвода М. Годлевський. Завдяки його старанням музейна збірка

поповнилася цінними матеріалами. Зокрема у 1933 р. чиновник подарував музею серію розтирачів із с. Біличі Володимирського повіту, а також підбірку крем'яних сокир та їх фрагментів з пам'яток історичної Волині. У цьому ж році М. Годлевським було передано крем'яну заготовку періоду неоліту з с. Черняхів Здолбунівського повіту, яка унесена в облікову документацію під інв. № 1 [131].

Окремі предмети та цілі колекції надходили до археологічної збірки музею від пересічних жителів воєводства, які виявляли артефакти переважно в ході господарських робіт. Завдячуючи їх активності, музей значно розширив групи предметів періоду неоліту та епохи бронзи. Музейні колекції поповнилися переданими із сіл Білостоку, Арестова та Вульки-Котовської кам'яними та крем'яними сокирами. Також завдяки даруванню музей надбав рідкісну ліпну урну, що була виявлена у с. Гірка Полонка [36]. Цінним надходженням, яке увійшло до збірки музею, стала колекція 10 середньовічних посудин, випадково виявлених у Луцьку на вул. Домініканській [131].

Багато артефактів до музейних фондів було подаровано краєзнавцями та істориками. Представники Польського товариства краєзнавців та ВТПН протягом усього періоду діяльності передали закладу низку цінних предметів: крем'яні та кам'яні знаряддя праці, фрагменти посуду та прикраси різних археологічних періодів. Зокрема у 1934 р. членами Товариства було передано серію крем'яних серпів, зібраних на території Костопольського повіту [36; 131].

Купівля археологічних експонатів фіксується на сторінках інвентарних книг не так часто, як інші форми надбання предметів. Вона проводилася за рахунок членських внесків ВТПН. Під час закупки перевага надавалася хронологічно більш давнім артефактам, особливо крем'яним та кам'яним знаряддям. Музей також охоче купував металеві вироби та ювелірні прикраси. Більша увага приділялася найдавнішим, унікальним артефактам.

Поширеною була практика придбання окремих предметів та колекцій з приватних збірок самих працівників музею. У 1929 р. було закуплено колекцію крем'яних знарядь праці від тодішнього директора установи О. Прусевича (інв. № А-220, 523, 640, 761, 1162, 1187, 1206, 1227) [131]. У тому

ж році у З. Леського музей придбав серію крем'яних та кам'яних сокир, більшість з яких походила із с. Коршів, а дещо пізніше ще й колекцію знарядь епохи неоліту, яка включала крем'яний скребок, крем'яний серп, одну крем'яну та чотири кам'яні сокири [30].

Інколи археологічні предмети купувалися й у фізичних осіб. Так, А. Беднарський продав музею частину власної збірки. Вона включала чисельну нумізматичну колекцію, а також декілька предметів археології – бронзовий наконечник із с. Березки Сарненського повіту та бронзові прикраси із с. Хобултова Володимирського повіту. У 1933 р. музей закупив орнаментовану посудину КЛСК із с. Городок, що неподілк Луцка, та фігурку бронзового коника з с. Пересопниця Рівненського повіту. Наступного року у К. Клінга було куплено крем'яний наконечник періоду неоліту. В томі III інвентарних книг Волинського музею містяться записи про придбання у різні роки серій крем'яних ножів, сокир та цілих форм посуду періоду неоліту та епохи бронзи [131].

Зростання фондів Волинського музею було перманентним процесом того періоду. Про це свідчить постійне збільшення кількості експонатів та інвентарних номерів. Згідно зі «Звітом про діяльність музею Товариства краєзнавства та опіки над пам'ятками минулого у Луцьку» станом на осінь 1930 р. археологічна збірка музею включала 986 артефактів. Для порівняння – етнографічна – 1067 предметів, історико-мистецька – 250 [30; 353]. На момент переходу музею під опіку ВТПН у 1935 р. фонди музею нараховували 4375 інвентарних номерів, значну частину яких становила археологічна збірка [354, с. 49]. У 1936 р. Я. Фітцке провів реорганізацію фондів музею, у результаті якої кількість інвентарних номерів подвоїлася [354, с. 49]. А вже у 1939 р. археологічна збірка Волинського музею складалася із 14 000 предметів, що були обліковані не менш як під 948 інвентарними номерами [131].

Кількість музейних предметів у фондах могла б бути більшою, однак значна частина матеріалів, виявлених на теренах Волинського воєводства, особливо у період до створення ВТПН, потрапляла до музеїв найбільших польських міст. Представники Державного археологічного музею Варшави

зібрали на теренах Волинського воєводства та передали до власних музейних фондів значні за обсягом колекції епохи бронзи та періоду раннього заліза. Активну участь у цій роботі брав О. Цинкаловський, який зібрав та передав до варшавських музеїв матеріали ранньозалізного часу із сіл Білів, Висоцьк, Дермань, Кречів, Мовники. Періодично місцеві жителі та краєзнавці передавали представникам центральних музеїв випадково виявлені предмети. Відомі вчені міжвоєнних років також підтримували такий сегрегаційний підхід. Серед прізвищ тих, хто передавав артефакти з Волині, зустрічаються Я. Гофман, Р. Якимович, І. Савіцька та Л. Савіцький [6, с. 117–118], О. Шумовський [20]. Варто зауважити, що часто найцінніші знахідки надходили у музеї загальнодержавного рівня, а пересічні – у регіональні, такі як Волинський музей. Так, у 1935 р. на могильнику римського часу у с. Дерев'яне було виявлено бронзову посудину, яка потрапила до Державного археологічного музею у Варшаві, а матеріали з польових досліджень З. Леського, проведених у тому ж році, були передані у Луцьк. Розділення колекцій порушувало принцип їх неподільності та значно збіднювало експозиції регіональних музеїв.

Незалежно від шляхів та форм надходження усі артефакти передавалися до фондів музею, де наступним етапом їх опрацювання був облік. Для того, щоб предмет музейного значення став частиною музейного зібрання, він мав пройти процес реєстрації. У міжвоєнний період цей процес передбачав укладання облікової документації, до якої вносилися інформація про предмети чи цілі колекції [173]. Основою облікової документації у Волинському музеї були інвентарні книги, до яких предмети записувалися по мірі надходження.

Том III інвентарних книг міжвоєнного періоду, який присвячений археологічній збірці, дає чітке розуміння процесу ведення обліку. Сама книга представляла собою документ із 100 зшитих аркушів у твердій палітурці. Розгортка книги з двох сторінок формувала єдину таблицю із 14 граф. У них зазначався порядковий номер, вказувалися місце походження, включно із повітом та воєводством, назва та короткий опис, фактична кількість предметів, що записані під одним номером, датування, прізвище дослідника чи

попереднього власника, спосіб надходження, інші інвентарні номери музейних предметів з тієї ж пам'ятки, місце зберігання в музеї, архівний номер, номер каталожної картки, примітки (див. додаток Г).

У тогочасному практичному музеєзнавстві вже існувала різниця між «одиницею обліку» та «одиницею зберігання». В інвентарних книгах під одним номером могли записуватися як одиничні предмети, так і цілісні колекції з декількох, декількох десятків та навіть декількох сотень артефактів. Спільними знаменниками предметів для їх запису під одним інвентарним номером виступали хронологічна тотожність, належність до однієї пам'ятки чи синхронний час виявлення. Тому під одним інвентарним номером могли облікуватися предмети з різного матеріалу. За інв. № 858 було записано 50 предметів, серед яких фрагменти посуду, крем'яний відщеп та кістяне шило періоду неоліту.

Інвентарна книга, присвячена археологічній збірці, почала заповнюватися не раніше 1936 р. Про це свідчить порушена хронологія у записах надходжень. Ймовірно, вона була започаткована якраз у ході реорганізації фондів 1936 р. Облікової документації 1929–1935 рр., що стосувалася археологічної збірки, допоки не виявлено.

Ще одним етапом обліку артефактів було нанесення на них номеру, ідентичного тому, який присвоювався в обліковій документації. Якщо під одним записом у фондах знаходилася ціла колекція, на всі предмети наносився один і той же номер. Він виводився тушшю на найменш видимій стороні предмета. У випадку із цілими формами посуду це був внутрішній бік стінки, а зі знаряддями праці – край поверхні. Номер наносився без будь-яких буквених позначень чи додаткових знаків.

Облік музейних фондів також включав укладання інвентарних карток музейних предметів чи груп однотипних предметів. Картки виконувалися на фірмовому бланку Волинського музею, що друкувався на картонних прямокутних листках паперу розміром 14 x 20 см. У них вказувалися найменування та короткий опис предмета, його датування та походження. Такі

пункти як інвентарний номер, бібліографія, відділ музею не заповнювалися. На звороті вклеювався рисунок музейного предмета, виконаний простим олівцем. Інвентарні картки заповнювалися лаконічно, опис подавався не у відведеному місці, а поряд із назвою і міг містити лише уточнення про річ або означення її особливостей (див. додаток Г).

Завершальним етапом обліку матеріалів було розміщення їх в експозиції чи фондосховищі. Згідно тогочасної археологічної та музейної методики предмети після виявлення проходили механічну очистку від бруду і групувалися за місцями виявлення. Після цього артефакти поміщалися у паперові пакети й укладалися в дерев'яні ящики, де додатково перекладалися соломою для безпечнішого транспортування. У сховищі попередньо оброблені та запаковані предмети розміщувалися на полицях і стелажах. Всі матеріали групувалися за географічним й абетковим покажчиками. Для покращення умов зберігання предметів у Волинському музеї протягом 1936–1937 рр. були створені майстерня для консервації археологічних та етнографічних матеріалів і спеціальне сховище для законсервованих артефактів [6 с. 118–119; 353, с. 52–53].

У ході обліку музейних предметів проводилося їх початкове наукове вивчення. У сучасній музеології вивчення артефактів включає три послідовних етапи: атрибуцію, класифікацію та інтерпретацію. Приблизно так само ситуація виглядала у міжвоєнний період.

Метою атрибуції є виявлення основних ознак предмета і його опис за певними позиціями, які передбачають встановлення назви, місця і часу створення, авторства, соціальної та етнічної приналежності, матеріалів, використаних при його створенні, техніки виготовлення, розмірів. Атрибуція передбачає визначення джерела надходження предмета в музейну колекцію, встановлення осіб, причетних до його створення та побутування, зокрема власників [270]. У Волинському музеї основною ланкою початкового вивчення музейних предметів було заповнення інвентарних книг та карток. У них зафіксовані наступні ознаки, за якими здійснювалася атрибуція музейних предметів: назва артефакта, його опис, хронологічна приналежність, походження

та тип набуття. Класифікація зводилася до поділу усіх надходжень по відділах музею та хронологічних групах. Інтерпретація предметів проводилася у ході камерального опрацювання. Результати вивчення музейних предметів, колекцій та зібрань аналізувалися в наукових розвідках, статтях.

Виявлення, збирання, зберігання та використання музейниками археологічних предметів неодмінно тягнуло за собою їх подальше наукове дослідження. Волинський музей у Луцьку активно діяв у цьому напрямку [336, с. 172–173]. Тогочасне музейне наукове дослідження включало різнобічне та достовірне вивчення артефактів з моменту їх виявлення працівниками музею у природному середовищі. Воно передбачало детальну фіксацію історії та місця походження, пошук аналогій та співставлення з ними, критичний аналіз, інтерпретацію наявних матеріалів та опублікування результатів у наукових, науково-популярних виданнях та навіть періодичній пресі. Такі дослідження, зокрема, давали змогу виявляти регіональні особливості керамічних комплексів, кам'яних індустрій, ювелірної, військової та господарської справи.

Одним із перших, хто почав наукове опрацювання фондових колекцій музею, був З. Леський. У 1936 р. він дослідив особливості керамічних комплексів з тілопального могильника в с. Дерев'яне. Вчений пов'язав віднайдені ним матеріали з двома археологічними спільностями – ліпну кераміку та частину прикрас із старожитностями пшеворської культури, а гончарний посуд, бронзові та бурштинові оздоби – із племенами готів. Пізніше радянський археолог Ю. Кухаренко спростував це твердження, охарактеризувавши весь могильник як вельбарський [197]. Незважаючи на це, З. Леському вдалося підтвердити присутність германців на території Волині у римський період [343].

У ході досліджень на городищі «Замчисько» в с. Коршів З. Леський склав детальний план городища із зазначенням решток фортифікаційних споруд, існуючої забудови, назв урочищ та інших географічних об'єктів [30]. Креслення були пізніше використані в експозиційній роботі та стали доповненнями до археологічних матеріалів.

Найбільш вагомий доробок у дослідженні археологічних матеріалів Волинського музею належав Я. Фітцке. Вчений у своїх публікаціях зачіпав та розкривав теми атрибуції та інтерпретації виявлених ним матеріалів.

В одній із публікацій Я. Фітцке детально описав та проаналізував колекцію, отриману за результатами польових досліджень 1937 р. на території цегельного заводу Глікліха у Луцьку. Її основу складала керамічні комплекси періоду неоліту (КЛСК) із житлових об'єктів. Поселення, з якого походили колекційні матеріали, було визнане однією із найсхідніших пам'яток КЛСК на той час у Польщі. Аналогічні керамічні комплекси були виявлені в околицях Кракова, після чого Я. Фітцке висловив думку про ймовірний рух тогочасного населення з басейну нижньої Вісли у середнє Надстир'я [6, с. 97; 334; 336, с. 115–116].

У 1937 р. Я. Фітцке опублікував результати минулорічних польових досліджень у с. Городок біля Луцька. Вчений детально описав та проаналізував отриману колекцію. Він розділив усі матеріали на три групи: випадові знахідки з культурного шару та ділянок, суміжних із досліджуваною; предмети побуту з житлових та господарських об'єктів; супровідний поховальний інвентар. Особливу увагу автор приділив двом повністю збереженим амфорам епохи бронзи (ГЗК), а також супровідному матеріалу ґрунтового поховання ранньозалізного часу, що був репрезентований бронзовими сережками [6, с. 23–26; 336, с. 120–127].

Також у 1937 р. Я. Фітцке підготував публікацію, у якій проаналізував матеріали з розкопок інгумаційного могильника СК у м. Торчин Луцького повіту. Увагу вченого привернули морські мушлі з отворами (інв. № А-91–93), які він атрибутував як підвіски. Я. Фітцке зазначав, що черепашки відносяться до типу *rectusculus* і досить часто зустрічаються у похованнях культур шнурової кераміки [6, с. 30–36]. Крім того, автор публікації детально проаналізував керамічний комплекс з могильника, основу якого складала ліпні амфори. Я. Фітцке висловив думку, що тип знайдених посудин сформувався під впливом ККА. Окремо вчений розглянув походження кубка, який мав нетипову для

культур шнурової кераміки форму. Я. Фітцке вважав, що аналоги потрібно шукати серед надодрянських, західномалопольських чи південно-східнопольських керамічних комплексів, а формування даного типу посуду стало наслідком впливу культури дзвоноподібних келихів. При цьому Я. Фітцке спирався у своїх висновках на думку видатного шведського дослідника, засновника типологічного методу Н. Оберга [6, с. 35–37].

На основі доступних матеріалів Я. Фітцке дійшов висновку, що східна експансія «шнуровиків» була пов'язана, насамперед, із зручними умовами проживання. У ході розселення, прийшли племена утворили локальну «волинсько-подільську групу культури шнурової кераміки», у якій, на думку вченого, можна виділити дві послідовних фази. Першу фазу, згідно тогочасного датування, археолог пов'язав із добою неоліту, а другу – з епохою бронзи, до якої відносилася і пам'ятка в Торчині [6, с. 37].

Я. Фітцке активно опрацьовував матеріальну спадщину слов'янського часу і навіть запропонував свою версію племінного поділу в регіоні. Вчений ототожнював слов'ян Волині з древлянами та дреговичами, піддавши сумніву історичну достовірність писемних згадок про бужан та лучан. На думку Я. Фітцке, дреговичі займали Полісся з менш родючими ґрунтами, а древляни заселяли південну Волинь [336, с. 138–139]. До таких висновків дослідник дійшов на основі власного вирізнення особливостей у ювелірній справі слов'ян Волині. Я. Фітцке зазначав, що характерними для дреговичів були прості срібні каблучки, виявлені на могильниках в селах Берестяне, Піддубці та Устя. Однією з відмінних ознак старожитностей древлян, на його думку, могли бути скроневі кільця з S-подібними завитками із некрополя в с. Городок. Я. Фітцке припускав, що обидва племені могли жити на суміжних землях, утворюючи складну систему анклавів та екславів, чим пояснював наявність знахідок, характерних для дреговичів у с. Піддубці. Такий підхід засвідчив глибоке розуміння історичних процесів, зрілість та виваженість наукових поглядів Я. Фітцке.

У ряді публікацій Я. Фітцке дав характеристику кераміці давньоруських старожитностей. Опрацювавши колекцію кераміки X–XI ст. з Побужжя, вчений

відзначив, що типові керамічні комплекси слов'ян у період становлення їх державності представлені посудом із не заглаженою (шерехуватою) поверхнею, виготовленим на гончарному крузі, здебільшого декорованим прямими та хвилястими лініями. Часто на окремо взятих пам'ятках переважав один із типів орнаментациї, однак були і пам'ятки, де обидва типи зустрічалися приблизно у рівних пропорціях. Дослідник зауважив, що хронологічно розділити різні види орнаменту неможливо, а денні клейма пов'язав із гіпотетичним виникненням ієрархічної організації серед тогочасних гончарів [6, с. 94–95; 336, с. 112; 353].

Одним із найбільш важливих відкриттів за час свого перебування у Луцьку Я. Фітцке вважав виявлення у с. Сьомаки поховання періоду енеоліту. Сам вчений відніс об'єкт до культури моравської мальованої кераміки, а його відкриття значно розширило межі поширення кола пізньо-дунайських культур. Однак пізнішими дослідженнями було доведено, що пам'ятка відносилася до волино-люблінської культури [6, с. 27].

У ході польових досліджень та написання праць Я. Фітцке і З. Леський робили детальні рисунки, плани пам'яток та окремих об'єктів. Вони досі є важливими для науки, оскільки виконані дуже майстерно і з урахуванням всіх пересторог. Показовими є креслення та рисунки Я. Фітцке, що стосувалися розкопок 1937 р. біля м. Торчин. Автор замалював усі інвентарні поховання та знахідки з них. Зокрема, високою деталізацією вирізняються намисто з кістяних трубок, крем'яні наконечники та посуд (див. додаток Д).

Вагомою складовою роботою музейників була популяризація науки. Я. Фітцке був автором низки науково-популярних статей з археології Волині, які він систематично подавав у періодичній пресі. Для тижневика «Wołyń» вчений узагальнив найбільш важливі відкриття, зроблені музейними археологами у Волинському воєводстві за період 1934–1936 рр. [336, с. 110–111]. Ще в одній із публікацій автор дав характеристику матеріалів епохи бронзи (тогочасне датування – неоліт), які були випадково виявлені у 1937 р. на території х. Валентинів. А через певний період у світ вийшла науково-популярна стаття Я. Фітцке про дослідження під Торчином. У 1938 р. для видання «Ilustrowany

Kurier Codzienny» була написана публікація про обстеження території Рівненського повіту (див. додаток Е) [336, с. 134–135].

Музейні фонди також досліджували науковці з інших регіонів. Найбільш тривала співпраця щодо спільного вивчення археологічних фондів з Волинським музеєм була у Т. Реймана. У 1937 р. краківський вчений опрацьовував колекцію епохи бронзи з розкопок у м. Торчин. А в 1938 р. Т. Рейман у процесі розкопок у с. Дерев'яне досліджував особливості кераміки вельбарської культури на Волині.

Детально вивчав колекції Волинського музею співробітник Археологічного музею ПАЗ у Кракові Г. Ленчик, який був спеціалістом з фортифікаційних споруд та середньовічної археології. Ще одним дослідником, який ознайомлювався з археологічними фондами музею, був викладач кафедри праісторичної археології Ягеллонського університету та редактор часопису «Z Otchłani Wieków» Р. Ямка. Матеріали римського часу опрацьовував один з найбільш авторитетних науковців того часу, голова Археологічного товариства в Кракові, член-кореспондент ПАЗ Л. Піотровський. Протягом 1937–1938 рр. артефакти періоду епохи бронзи з розкопок на теренах Волинського воєводства опрацьовував проф. Т. Сулімірський.

Жваве зацікавлення археологічна колекція з фондів Волинського музею викликала у варшавських археологів. Зокрема, опрацьовували фондові матеріали директор Державного археологічного музею у Варшаві, спеціаліст з періоду середньовіччя та слов'янознавства Р. Якимович, а також директор Варшавського етнографічного музею, відомий археолог, історик та етнограф Є. Франковський. Керамічні комплекси КЛСК опрацьовувала спеціалістка з періоду неоліту З. Подковінська. Крім цього, з різною метою фондові матеріали досліджувало багато археологів, істориків, краєзнавців із різних куточків Речі Посполитої [354, с. 53].

Отже, науково-фондова робота у Волинському музеї була поставлена на належному рівні. Нові надходження до археологічної збірки ретельно опрацьовувалися та облікувалися. Зберігання музейних предметів проводилося

згідно тогочасних норм. Археологи музею відзначалися скрупульозністю, професійністю та виваженістю поглядів у дослідженні фондкових колекцій. До вивчення матеріалів збірки залучалися також провідні фахівці з найбільших наукових осередків Польщі.

2.3. Археологічні знахідки в експозиційній роботі музею

У міжвоєнний період Волинський музей неодноразово змінював локації. Заклад розміщувався у пристосованих будівлях та не мав спеціально збудованого приміщення. Як уже зазначалося, першим місцем розташування Волинського музею стала частина будинку у пров. Жеромського, що примикав до вул. Ягеллонської (тепер – Лесі Українки). Пізніше заклад перемістився до будинку народної школи, що знаходилася на території Луцького замку. Після ще кількох переїздів музей розмістився в будинку за адресою вул. Сенкевича, 31 (зараз – вул. Хмельницького, 12) на правах оренди, де функціонував більш тривалий час.

Постійні зміни приміщень ускладнювали формування постійної, відповідним чином структурованої експозиції. Але саме стаціонарне представлення музейних предметів – експозиційний показ – складав основу Волинського музею від часу його відкриття.

Експозиція була головною формою культурної та освітньої діяльності музею. У сучасній науці експозицію розглядають як цілеспрямований і науково обґрунтований показ музейних предметів, які організовані композиційно, забезпечені коментарем та належним чином оформлені [296, с. 95–96]. Такий підхід до експозиційних практик сформувався у музейництві вже на рубежі XIX–XX ст., ним же послуговувалися працівники музею міжвоєнної Польщі.

Експозиція Волинського музею від моменту його створення поділялася на окремі відділи – природничий, історико-мистецький, археологічний та етнографічний. Експозиція, присвячена археології, мала складну структуру і включала різнопланові тематичні комплекси, колекції та окремі предмети. Вона будувалася за систематичним і тематичним методами. Систематичний підхід

передбачав розміщення підбірок однотипних предметів згідно археологічної класифікації. Тематичний метод експонування базувався на розміщенні різнотипних музейних матеріалів, що розкривали певну тему чи проблему. Основною структурною одиницею тематичної експозиції виступав тематико-експозиційний комплекс, який представляв собою підбірку предметів різних типів [321, с. 149]. При побудові археологічної експозиції Волинського музею було використано комбінований підхід, який передбачав поєднання двох головних методів експонування.

Музейна експозиція у перші роки існування ще не мала чітко визначеної структури. Це добре видно з опису експозиції музею, що залишив Л. Савіцький. Науковець відвідав заклад у квітні 1930 р. як делегат ПТК. На той час приміщення музею складалося з двох частин, розділених коридором. З одного боку розташовувалися велика зала, кімната та приміщення канцелярії закладу. Другий бік займали три прохідні зали. У великій залі розміщувалася експозиція відділу етнографії. Археологічні колекції демонструвалися у суміжній з великою залою кімнаті, де також експонувалися зразки геологічних порід. Решту залів займав історико-мистецький відділ.

Порівняно з іншими, кімната відділу археології була невеликою. Всього у ній розташовувалося чотири вітрини, одну з яких займали геологічні предмети. У першій вітрині експонувалися випадкові знахідки періоду неоліту, мідної доби та епохи бронзи. Більшість предметів у вітрині становили крем'яні відщепи, сколи та пластини, що походили з волинських пам'яток. В іншій вітрині розміщувалася колекція неолітичних крем'яних знарядь з поселенської пам'ятки біля м. Вижва на Ковельщині. Поряд експонувалися два крем'яні серпи, два розтирачі і кілька сокир з с. Городок біля Луцька. Ще в одній вітрині виставлялася колекція знахідок із коршівського городища. Вона включала фрагменти орнаментованої гончарної кераміки, глиняні намистини, залізний наконечник, фрагмент браслету з бронзового дроту та оброблений ріг оленя. Останню вітрину займали чотири людських черепи та остеологічні матеріали тваринного походження [353].

Л. Савіцький дав характеристику музейному зібранню. Зокрема, він відзначав, що археологічна збірка знаходилася у зародковому стані. Збиральницька робота проводилася неналежним чином, також відчувався брак керівних кадрів, організація праці перебувала на низькому рівні. Частина музейних матеріалів не мала історичної чи культурної цінності і підлягала утилізації. Багата матеріальна культурна спадщина регіону, прихильність влади та громадськості до музею давали хороші перспективи для подальшого розвитку музею, які не використовувалися сповна [353].

При створенні експозиції у перші роки музейники дотримувалися кількісного, а не якісного підходу, що було характерним для регіональних музеїв. Це призводило до перенасичення експозиції типовими матеріалами та йшло у розріз з передовими ідеями тогочасного музейництва. Як відзначали сучасники, практично всі зібрання були відкритими для огляду у постійно діючій експозиції, натомість у фондах зберігалися незначна кількість предметів [353].

Такі проблеми були закономірними, оскільки Волинський музей створювався на зразок музейних закладів, які формувалися під егідою ПТК. Товариство почало свою діяльність на польських землях за часів Російської імперії. Станом на 1920-й р. завдяки ПТК існувала мережа краєзнавчих музеїв, яка розширилася у наступні роки. Правління Товариства у ході створення перших музейних закладів ставило за мету надбати та зберегти якомога більшу кількість артефактів і природничих пам'яток. Реалізація цієї мети в подальшому вплинула на розвиток музейної думки у відновленій Польщі. Більшість працівників закладів культури та членів ПТК розглядали музеї у якості «сховищ старовини». Як результат, більшість регіональних краєзнавчих музеїв накопичували значну кількість предметів, які не мали музейної цінності, що відзначали відомі вчені міжвоєнної Польщі [325; 353].

Щоб якимось чином змінити ситуацію, у 1930-х рр. членами ПТК була вироблена стратегія розвитку музеїв, яку взяло на озброєння правління ВТПН. Вона передбачала, що музеї мали розвивати культурне та духовне життя суспільства, брати участь в освітньому та науковому процесах. Обов'язковим для музею мало

стати планування їх подальшої діяльності, виокремлення пріоритетних напрямів розвитку установи [325, с. 282].

Згідно з виробленими ПТК директивами, правлінням ВТПН у 1936 р. було проведено зміну керівництва Волинського музею. Це дало поштовх до подальшого розвитку установи. Упродовж 1936–1939 рр. відбулися якісні зміни у науковій та експозиційній діяльності музею. В їх ході археологічна експозиція була доповнена новими надходженнями з польових досліджень, а частина старих матеріалів, що не складала історичної та музейної цінності, вилучена.

Суттєвих змін зазнала й структура експозиції. В основу послідовності показу матеріалів було покладено хронологічний принцип. В окремих блоках та вітринах виставлялися експонати неоліту, епохи бронзи, ранньозалізного та римського часів, періоду середньовіччя. Станом на 1937–1939 рр. експозиція відділу археології представляла собою систематизоване зібрання різночасових колекцій. Всі матеріали як і раніше знаходилися в одній залі та експонувалися в декількох вертикальних та горизонтальних вітринах [336, с. 186]. Розміщення предметів у вітринах залежало від їх характеру та кількості [336, с. 155].

Експозицію починали численні матеріали періоду неоліту. Центральне місце займали ліпні посудини КЛСК. Більшість з них були отримані в ході археологічних розкопок З. Леського та Я. Фітцке. Керамічні комплекси гармонійно доповнювалися знаряддями з кременю та каменю. Зокрема, експонувалися наконечники стріл, кинджали, крем'яні пластини-леза, скребки, відщепи, сколи, розтирачі [332].

Однією з «перлин» археологічної експозиції вважалася колекція з енеолітичного поховання, виявлена у с. Сьомаки в 1937 р. До складу експозиційного комплексу входили ліпна посудина, прикрашена розписами білою фарбою, два крем'яні ножі та кам'яна сокира. Названі матеріали в експозиції були представлені відповідно до тематичного методу показу.

Особливу увагу музейники приділили матеріалам з пам'яток культур шнурової кераміки епохи бронзи. Найбільш цінними матеріалами стали ліпні посудини, декоровані відтисками «шнура». Центральне місце розділу займала

амфора, прикрашена «вухами», що була знайдена у Торчині в 1937 р. У вітринах розміщувалися також серії крем'яних, кам'яних та кістяних виробів. Особливу увагу привертали крем'яні дво- та чотирьохгранні сокири, серпи, ножі. Серед кам'яних знарядь вирізнялися шліфовані сокири різних розмірів. Кістяні знаряддя були представлені мотиками та шилами [332]. Для їх експонування використовувався виключно систематичний метод показу музейних предметів.

В окремій вітрині розміщувалися виявлені у 1937 р. знахідки СК епохи бронзи з розкопок у м. Торчині. Усі матеріали після попередньої консервації виставлялися єдиним тематико-експозиційним комплексом разом з планами та кресленнями. Автори особливу увагу акцентували на амфорах і кубках з шнуровим орнаментом, кістяних та бронзових оздобах, а також на крем'яних знаряддях. Унікальними експонатами комплексу стали крем'яні наконечники стріл з рештками живичної смоли, що використовувалася для кріплення до древка. Розміщення торчинських матеріалів стало одним із найвдаліших прикладів застосування тематичного методу експонування та декілька разів згадувалося у тогочасній пресі і наукових працях [332; 336, с. 156].

Цікавим, хоч і нечисленним, було зібрання знахідок ранньозалізного часу. Воно включало бронзовий наконечник списа, дві ритуальні ліпні посудини лужицької культури та кілька скіфських прикрас з могильника у с. Городок.

Завдяки дослідженням З. Леського у с. Дерев'яне музей отримав змогу експонувати колекцію знахідок пізньоримського часу. Вона була доповнена іншими випадковими знахідками. Загалом розділ експозиції, присвячений римському часу, включав ліпні і гончарні керамічні комплекси вельбарської та пшеворської культур, прикраси та знаряддя праці. Вироби римського часу розміщувалися вільно, з великими проміжками між предметами, без рядів. Матеріали вітрини були підсилені експонованим черепом з поховання у с. Дерев'яне [345].

Особливим різноманіттям вирізнялися середньовічні колекції. Найчисленнішою групою стали ліпні та гончарні горщики, прикрашені лінійним та хвилястим орнаментом, залізні та кістяні знаряддя, а також залізна зброя.

У кожній вітрині розміщувалися допоміжні матеріали, до яких входили тексти, етикетки, карти, плани, ілюстрації, світлини, рисунки. Зазвичай, на задній стінці експозиційного обладнання розміщувався короткий текст про представлену історичну епоху. Знизу, переважно по центру, розміщувалася етикетка із списком експонатів. Додатковий опис подавався для ілюстративних матеріалів [345].

Завдяки збереженим світлинам можна охарактеризувати способи та прийоми експонування археологічних предметів, які застосовувалися у 1938 р. (див. додаток Ж). Предмети, що репрезентували окремі епохи, розміщувалися у вітринах окремими типологічними рядами із застосуванням систематичного методу експонування. Так, наприклад, в одній вітрині знаходилися підбірки кам'яних шліфованих свердлених сокир, крем'яних наконечників стріл, крем'яних пластин, кістяних знарядь та нуклеусів. Підбірки посуду розміщувалися у вітрині рівними рядами по всій площі. Спереду знаходилися невеликі та низькі посудини, а позаду них масивніші. Більшість глиняних виробів, що експонувалися, були відреставрованими [345].

Експозиційно-виставкове обладнання Волинського музею складалося з дерев'яно-скляних горизонтальних і вертикальних вітрин та шаф. Горизонтальні двосхилі вітрини мали пологий кут ухилу верхнього скла та прозорі боковини і фронтальні бортики, що дозволяло оглядати експонати спереду та частково з боків. Такі вітрини розміщувалися під стінами та у центральних частинах зал попарно, спинками одна до одної. Горизонтальні вітрини мали висоту близько одного метра та стояли на чотирьох дерев'яних ніжках. Вертикальні вітрини мали по кілька ярусів, які заповнювалися експонатами, починаючи від самої підлоги, що ускладнювало огляд на верхніх та нижніх полицях, однак дозволяло обійти вітрину зусібіч. Інший вид обладнання – експозиційні шафи, мали масивний закритий дерев'яний низ та верхню скляну фронтальну частину, яка давала відвідувачеві малий кут огляду та затемняла експонати. Спосіб розміщення обладнання відповідав мінімальним принципам тогочасної музейної справи.

Горизонтальні вітрини розміщувалися рівними рядами під стінами та вздовж центральних осей зал, здебільшого зіставлені боковинами одна до одної. Натомість вертикальні вітрини здебільшого займали такі положення, щоб відвідувачі могли вільно обійти їх з усіх сторін. Експозиційно-виставкове обладнання було досить якісне, однак його кількість була надто малою та потребувала доповнення й урізноманітнення.

Волинський музей користувався популярністю серед місцевого населення. Важливим фактором успішності може слугувати той факт, що експозицію за неповний перший рік роботи відвідало понад одна тисяча осіб, у тому числі кілька груп школярів і військових [337]. А за період 1935–1937 рр. музей відвідало понад 7 000 осіб (див. додаток 3). За цей час заклад отримав від реалізації вхідних квитків 2766 зл., що покривало значну частину його витрат [354, с. 52–57].

Загалом експозиція відділу археології Волинського музею була типовою для музейного середовища міжвоєнної Польщі. Вона відповідала вимогам часу та потребам суспільства. Експозиція будувалася та змінювалася згідно музейних тенденцій того часу. Вона включала колекції та унікальні експонати усіх хронологічних періодів, які досліджувала тогочасна археологія. Особливим багатством вирізнялися колекції періоду неоліту та палеомателевих епох. Музейники важливе місце відводили допоміжним матеріалам, які мали на меті полегшити сприйняття експозиції відвідувачами.

Волинський музей проводив активну виставкову роботу, однак вона не стосувалася археології. Причинами цього, можуть бути недостатній естетичний магнетизм археологічних предметів та відсутність методів полегшення подачі експонатів для пересічних громадян, які не завжди могли зрозуміти та оцінити їх важливість. Як наслідок археологічна спадщина порівняно з історико-мистецьким та етнографічним відділами не викликала особливого зацікавлення у широких верств населення.

Проблеми експозиції відділу були типовими для більшості краєзнавчих музеїв. Головні з них – недостатнє фінансування та малі експозиційні площі. Попри це, музей викликав загалом схвальні відгуки сучасників [345; 352].

Висновки до розділу 2

Волинський музей, створений у 1929 р., був найбільшим у Волинському воєводстві науковим осередком з вивчення та збереження археологічної спадщини. Співробітники установи започаткували збірку археологічних артефактів та регулярно займалися її поповненням. Комплектування фондів здійснювалось завдяки експедиційній діяльності, даруванню та закупівлі предметів. Польові дослідження відігравали ключову роль у збагаченні археологічної збірки. Завдяки ним було отримано значну кількість артефактів кам'яного віку, палеометалевих епох, римського часу та періоду середньовіччя.

Формування археологічної збірки Волинського музею у міжвоєнний період можна хронологічно розділити на два етапи. Упродовж 1929–1935 рр. у музеї накопичувалися матеріали, які надходили переважно завдяки даруванням та закупівлі, а польові дослідження були другорядним джерелом надходжень. У цей час археологічні колекції мало опрацьовувалися та аналізувалися, співпраця з науковими інституціями інших регіонів була спорадичною та ситуативною.

Упродовж 1936–1939 рр. основним джерелом надходжень стали археологічні розвідки та розкопки, ініційовані переважно директором музею Я. Фітцке. У цей час спостерігалася активізація вивчення фондів колекцій.

Облік музейних фондів вівся за допомогою інвентарних книг та додаткових інвентарних карток. Рівень документування був досить високим та відповідав вимогам тогочасної науки. Археологічні фонди музею перед початком Другої світової війни нараховували понад 14 000 предметів.

Високий рівень наукових досліджень археологічної спадщини волинських музейників засвідчений публікаціями результатів їх роботи у провідних часописах Речі Посполитої. Найбільш вагомий внесок у розвиток археології в регіоні зробив Я. Фітцке, який, зокрема, визначив регіональні особливості

старожитностей епохи бронзи та довів поширення на Волині пам'яток, пов'язаних з носіями пізньо-дунайських культур. Вчений увів волинські пам'ятки в загальноєвропейську систему археологічної науки, встановив етноісторичні зв'язки Волині та Малопольщі в спільності багатьох культур. Завдяки налагодженню міжінституційних зв'язків працівники музею сприяли піднесенню розвитку науки у воєводстві та підняли престиж ВТПН і Волинського музею.

Археологічна збірка займала важливе місце в експозиційній діяльності музею. Завдяки колекціям найдавніших артефактів музейники розкривали матеріальну історію території Волині від неоліту до періоду середньовіччя та доносили важливість збереження нерухомих пам'яток. Серед проблем археологічної частини експозиції можна назвати застаріле обладнання та нестачу виставкових площ.

РОЗДІЛ 3

АРХЕОЛОГІЧНА ЗБІРКА ВКМ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

3.1. Шляхи поповнення та структура збірки археологічних пам'яток

У вересні 1939 р. розпочалася Друга світова війна і Волинь була окупована радянськими військами, а пізніше увійшла до складу УРСР. Діяльність Волинського музею на певний час завмерла через невизначеність його статусу та відсутність фінансування. Лише після створення нової системи державних органів влади, радянське керівництво звернуло належну увагу на заклади культури.

8 травня 1940 р. Раднарком УРСР видав постанову «Про організацію державних музеїв і бібліотек у західних областях України», згідно якої у Луцьку утворювався обласний краєзнавчий музей. Його матеріально-технічною базою мало стати приміщення та майно колишнього Волинського музею. Новостворений заклад складався з краєзнавчого, історичного, етнографічного та археологічного відділів. З моменту створення музей підпорядковувався Волинському обласному відділу народної освіти [194, с. 12].

Кадри музею також зазнали змін. Директор музею Я. Фітцке був мобілізований до польського війська і в ході бойових дій потрапив у радянський полон та був розстріляний у Катині. Натомість, радянська влада призначила нове керівництво музею. За спогадами А. Дублянського, у період 1939–1941 рр. змінилось кілька директорів [194; 280]. Крім того, до музейної роботи повернувся З. Леський. Вчений навіть отримував у 1940 та 1941 рр. відкритий лист – кваліфікаційний документ, який давав право на проведення археологічних розвідок і розкопок та видавався Інститутом археології Академії Наук УРСР [341]. Упродовж 1940 р. З. Леський провів розкопки у м. Берестечко та в сусідньому с. Перемиль, де дослідив залишки середньовічного городища. За результатами робіт археологічна збірка поповнилася колекцією глиняних виробів X–XIII ст., посудом XVI–XVII ст., наконечниками стріл та цінним бронзовим браслетом [114; 306]. Також З. Леський розробив проєкт учнівської історико-

археологічної секції, яка мала проводити під його керівництвом наукові розвідки. У плані секції вказано, що знахідки з експедицій мали надходити у Волинський обласний краєзнавчий музей [341].

22 червня 1941 р. нападом Німеччини на СРСР розпочався черговий етап Другої світової війни. Невдовзі Луцьк був окупований нацистськими військами. Радянське керівництво мало розроблений план евакуації музейних пам'яток, проте його не вдалося реалізувати через стрімкість німецького наступу. Музей на короткий термін припинив свою діяльність, однак вже 2 листопада 1941 р. за сприяння Луцької окружної управи відновив роботу. Новим директором установи став В. Чубинський. До вересня 1942 р. музей існував на громадських засадах, а пізніше перейшов на утримання Луцької міської управи [194].

Німецька влада ініціювала створення загального переліку архівних, бібліотечних та музейних матеріалів з історії східних окупованих територій для їх обліку й збереження. 2 грудня 1942 р. рейхскомісар Е. Кох видав наказ, згідно якого музеї мали надати списки культурних цінностей, що перебували у них на зберіганні [317]. Однак, жодних матеріалів щодо створення списків музейних предметів того часу на Волині допоки не виявлено.

Період німецької окупації характеризувався зупинкою наукової, дослідницької та фондової роботи музею. У штаті закладу залишилися лише директор і касир, пізніше до них додався ще сторож. Фінансування музею звелось до мінімуму та покривало лише витрати на заробітну плату. В роки німецької окупації завершилася музейна кар'єра З. Леського, родина якого була репресована, а сам він переїхав до Польщі.

У ході завершального етапу німецько-радянської війни Волинська область була зайнята Червоною армією взимку 1944 р. Згідно постанови новоствореного Волинського облвиконкому 17 червня 1944 р. музей відновив роботу під назвою Волинський історико-краєзнавчий музей, його новим директором став В. Засядчук [2; 177].

У період 1939–1944 рр. музей зазнав серйозних матеріальних втрат. Кількість музейних предметів відділу археології значно скоротилася. Зараз

неможливо відновити повну картину збитків, завданих радянськими та німецькими військами, а також цивільними грабіжниками. Зокрема, важко встановити втрати археологічної збірки у період 1939–1941 рр. У ході інвентаризації археологічної збірки 1940–1941 р. зафіксовано наявність 2 200 предметів, що облікувалися під 588 інвентарними номерами. В цю кількість входила і природнича колекція решток мамонтів, що включала 20 пам'яток (9 інвентарних номерів) [85].

Після взяття Луцька радянськими військами нова адміністрація зайнялася визначенням масштабу руйнувань, що зазнала область у ході війни. Матеріальні втрати музею фіксувалися Волинською обласною комісією з обліку збитків, завданих німецько-фашистськими загарбниками народному господарству та населенню, яка почала діяти з кінця літа 1944 р. Комісія зафіксувала зникнення 1 776 археологічних предметів [194, с. 22].

Згідно висновків комісії найбільших втрат зазнали матеріали періоду неоліту, серед яких не виявилось 1 386 предметів. Суттєво скоротилася група матеріалів періоду середньовіччя, в якій не вистачало 332 предмета. Групи матеріалів епохи бронзи та ранньозалізного часу втратили по кілька десятків предметів [194, с. 39].

Незрозуміло, від якої початкової кількості музейних предметів відштовхувалися члени комісії. На відміну від висновків комісії, у Акті № 10 від 11 червня 1944 р., складеному В. Засядчуком і музейними співробітниками, фігурує зовсім інше число втрачених артефактів. У ньому вказано, що згідно інвентарної книги музею 1940–1941 рр. не вистачало лише 790 предметів археології. Перелік втрат в акті складений досить детально, із зазначенням назв предметів та їх інвентарних номерів. Згідно нього музей втратив значні за обсягом неолітичні колекції, які включали крем'яні знаряддя, відщепи та сколи, фрагменти ліпного посуду. Зникли також декілька десятків глиняних прясел і фрагментів посуду періоду середньовіччя [194]. Ймовірно, члени комісії з обліку збитків збільшили кількість зниклих археологічних предметів з метою підсилення ефекту розграбування.

Достеменно неможливо встановити, коли і за яких обставин зникли музейні предмети у період 1939–1944 рр. Найбільш вірогідними видаються розграбування музею під час бойових дій та недбальство в роки зміни влади. Як аргумент на підтримку факту недбальства може свідчити той факт, що більшість цілих форм посуду залишилися у фондах, а основну масу зниклих речей становили фрагменти кераміки. Однак, варто зважати й на те, що зникли цінні металеві вироби, які найімовірніше були викрадені.

У повоєнне десятиліття музейна мережа Волинської області стала складовою загальносоюзної системи закладів культури. Партійними номенклатурниками було вибудовано нову систему управління музеєм, що підкріплювалася нормативно-законодавчою базою.

У 1947 р. структура музею зазнала змін після повної перебудови. Було сформовано три відділи: природи, дореволюційного (дорадянського) і революційного (радянського) періодів [50, с. 1]. З 1949 р., згідно постанови Ради Міністрів УРСР «Про заходи щодо впорядкування мережі і профілів державних музеїв УРСР і поліпшення їх діяльності», заклад було перейменовано у ВОКМ [50, с. 1]. А вже у 1965 р. установа отримала назву, яка використовується і зараз – ВКМ [145, с. 529].

Щодо археологічної збірки музею, то у повоєнний період вона знову почала поповнюватися. Одним із головних шляхів надходжень стали археологічні дослідження на території Волинської області. Через брак кадрів музей не організовував власних археологічних експедицій. Проте у цей період на території УРСР активно працювали вчені з ІА АН СРСР та ІА АН УРСР, які у більшості випадків здавали віднайдені матеріали до місцевих музеїв. У Волинській області працювали науковці з Києва, Львова, Ленінграда та Москви. Їх роботи стали важливим джерелом поповнення фондів ВКМ.

Одним із перших, хто проводив археологічні дослідження на території Волинської області, став співробітник ІСН АН УРСР Ю. Захарук. Протягом 1951–1952 рр. вчений розкопав поселення КЛП у с. Зимне Володимир-Волинського району. Колекція з досліджень Ю. Захарука була описана і

передана до фондів ВОКМ. Вона включала фрагменти ліпного посуду, глиняні прясла й грузила, крем'яні знаряддя праці [152].

Вагомим надбанням для музею стали колекції з розкопок наукового співробітника ІА АН СРСР Ю. Кухаренка, які проводилися у 1956 та 1958 рр. у селах Головно Любомльського району та Черськ Маневицького району. Серед матеріалів, переданих вченим, варто виокремити поховальний інвентар з досліджень ґрунтових могильників поморської культури ранньозалізного часу [121; 217]. Він складався з покоришки (інв. № А-175), двох ліпних посудин (інв. № А-176-177) та кам'яної сокири (інв. № А-171). Крім того, Ю. Кухаренко передав до фондів ВКМ колекцію крем'яних відщепів і фрагментів ліпного посуду II тис. до н. е., а також ліпний горщик II ст. н. е. [90; 121; 217].

У 1962 р. до археологічної збірки музею надійшли матеріали з досліджень експедиції Ленінградського відділення ІА АН СРСР, очолюваної П. Раппопортом. Науковці вивчали городища періоду Київської Русі на території Волинської області. У ході робіт археологи зібрали 15 колекцій артефактів з різних оборонних пам'яток області. Всі вони були однотипними й за незначними винятками склалися з фрагментів гончарного посуду XI–XIV ст. Кожна колекція нараховувала кілька десятків предметів [89; 90; 114; 217].

Найчисельнішу колекцію за всю історію існування ВКМ передав у 1973 р. львівський археолог В. Ауліх (див. додаток К). У період 1956–1964 рр. вчений досліджував слов'янське городище в с. Зимне Володимир-Волинського району. За дев'ять польових сезонів було розкопано площу близько 3 000 м², досліджено оборонні конструкції городища, залишки житлових та господарських споруд. У ході робіт виявлено знахідки КЛП, пізньострічкової кераміки, ККА, трипільської культури, поморської культури, а також ранньосередньовічного і середньовічного періодів [15, с. 7–8].

Колекція із с. Зимне нараховує понад 10 500 інвентарних номерів основного фонду, під якими облікована дещо більша кількість одиниць

зберігання. Допоміжний фонд зимнівської колекції становить більше 900 інвентарних номерів та нараховує близько 30 000 предметів.

Знахідки описувалися співробітниками музею протягом періоду 1973–1983 рр. До основного фонду було зараховано предмети, що мали найбільшу історичну і культурну цінність – знаряддя праці, посуд та його фрагменти, прикраси, зброю, зразки насіння культурних рослин.

Найбільшою колекційною групою предметів основного фонду, що походять із розкопок у с. Зимне, була кераміка періоду енеоліту, VI–VII ст. та періоду середньовіччя. Вона нараховувала понад 10 000 предметів. Друга за чисельністю група зимнівської колекції – крем'яні артефакти періоду енеоліту. Їх кількість становила понад 750 предметів, серед яких переважали вістря стріл та списів, розтирачі, нуклеуси, скребки, леза, відщепи і сколи. Кількісно значними були групи тягарців, прясел та виробів з кістки.

Особливо цінними для науки стали залізні вироби слов'янського часу із с. Зимне. Серед них варто виокремити предмети озброєння, такі як наконечники списів та стріл, а також їх фрагменти. До господарських речей відносилися кінські вудила (інв. № А-201), коса-горбуша (інв. № 3198/1-2), гвіздки та залізні стрижні – заготовки виробів.

Ще одна колекційна група металевих артефактів – середньовічні бронзові прикраси. До неї входили лише чотири предмети: два скроневих кільця (VII–VIII ст. та X–XIII ст.) (інв. № А-809; інв № А-3665), плоский натільний хрест із рельєфним зображенням Христа (інв. № А-3664) та витий із трьох бронзових дротів перстень X–XIII ст. (інв. № А-3662) [118].

Допоміжний фонд зимнівської колекції складався із малоінформативних та невиразних предметів. Найчисленнішою їх групою стала фрагментована кераміка періоду енеоліту та ранньосередньовічного часу. Також до допоміжних матеріалів відносилися фрагменти кістяних, кам'яних, крем'яних знарядь та відходи з їх виробництва (відщепи, сколи, уламки сокир, лез, проколок, оселків і шил). Значною є вибірка уламків обпаленої глини та обмазки. Між іншим, до

фондів було передано також попіл та залишки кальцинованих кісток із городища [117].

Передача зимнівської колекції не просто значно збагатила фонди, а й дала поштовх до розвитку ВКМ. В СРСР діяв поділ музеїв на чотири категорії, які визначалися кількістю музейних предметів й відвідувачів та впливали на статус закладу, його фінансування і заробітні плати співробітників. ВКМ, завдяки опрацюванню матеріалів із с. Зимне, зміг отримати II категорію.

Паралельно з опрацюванням знахідок із с. Зимне, музейники описували матеріали, передані археологом та викладачем Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки М. Кучинком. Протягом 1970-х рр. від вченого надійшов ряд цінних артефактів, серед яких варто виокремити скляні браслети, кістяний амулет (інв. № А-499) та бронзову лунницю (інв. № А-502) [87]. У 1987–1988 р. М. Кучинко передав до музею матеріали з багаторічних досліджень давньоруського городища у с. Городище Луцького району. До переданої колекції увійшли керамічні комплекси і господарські речі періоду середньовіччя та раннього нового часу. Перлиною колекції став скарб срібних прикрас (інв. № А-10590–А-10597, А-10682–10686), виявлений ще у 1983 р. (див. додаток Л). Городищенський скарб складався з п'яти шийних гривен, трьох браслетів, п'яти намистин та декількох їх фрагментів. Особливо цінними були шийні гривни та браслети, виготовлені із срібних дротів, що сплетені між собою. У двох випадках при виготовленні прикрас додатково застосована техніка скані. Скарбові намистини також вирізнялися високою якістю виконання, усі вони були прикрашені зерню [210].

Значний блок археологічних матеріалів ВКМ пов'язаний із діяльністю київського вченого Д. Козака. Протягом 1980-х рр. він досліджував пам'ятки римського часу на теренах Волинської області, а виявлені знахідки передавав у фонди музею. Найцінніші колекції Д. Козака походили із розкопок пам'ятки зубрицької культурної групи та вельбарської культури у с. Боратин, а також із досліджень поселення зубрицької культурної групи та пшеворської культури у с. Загаї. Серед переданих вченим предметів вирізнялися: підвіска дугоподібної

форми, виконана у вигляді стилізованої ящірки (інв. № А-10588); невеликий глиняний світильник (інв. № А-6118); миска з «S»-подібним профілем із гострим заломом плеча (інв. № А-6113), кістяний гребінь, що складався з трьох пластин, з'єднаних між собою кістяними заклепками (інв. № А-6120) [102; 184, с. 301–309].

Колекції з досліджень Д. Козака значно розширили музейну групу предметів римського часу. Вони лягли в основу багатьох монографій і наукових статей українських та європейських авторів.

Період 1970–1980-х рр. пов'язаний із початком археологічної діяльності Г. Охріменка. В означений час він працював вчителем у с. Майдан-Липненський Маневицького району та провів ряд розвідок й аматорських розкопок. За їх результатами до музейних фондів надійшли крем'яні знаряддя періоду неоліту та кістки диких тварин з волинського Полісся, а також колекція фрагментів посуду I–V ст. із с. Яловичі Демидівського району Рівненської області [115].

Група музейних предметів епохи енеоліту містить артефакти, що були передані у 1982 р. львівським археологом М. Пелецишиним. Матеріали походили з досліджень, що проводилися у 1973 р. на пам'ятці пізньотрипільської культури у с. Голишів біля Луцька. Основну частину знахідок М. Пелецишин передав у львівські музеї, а до фондів ВКМ надійшло лише 34 фрагменти ліпного посуду IV–III тис. до н. е. [94; 95; 217].

У 1984 р. археологічна збірка музею розширилася за рахунок матеріалів із розкопок середньовічного городища у с. Перемиль Горохівського району. Дослідження у 1963–1964 рр. проводив співробітник ІСН АН УРСР О. Ратич [272]. Отримана за результатами його робіт колекція складалася із значної кількості середньовічних предметів. Через неможливість якісно та швидко опрацювати матеріали їх було оформлено на тимчасове зберігання. Остаточну колекцію описано лише через два десятиліття.

У кінці 1980-х рр. до фондів ВКМ надійшло ще кілька цінних колекцій. Група артефактів ранньозалізного часу поповнилася у 1988 р. підбіркою ритуального посуду лужицької культури із досліджень львівського археолога

Д. Павліва. У тому ж році до музейних фондів надійшла невелика, але інформативна колекція артефактів XI ст. від львівської дослідниці В. Гупало [102; 113]. Наступним важливим надбанням для музею стала передача ленінградською дослідницею М. Малевскою у 1988 р. низки виробів литовсько-польського періоду з Луцького замку [120].

Завдяки експедиціям дослідників з академічних наукових установ СРСР музей зміг протягом 1950–1980-х рр. не лише відновити кількісно та якісно археологічну збірку, а й збільшити її у декілька десятків разів порівняно з 1944 р.

Ще одним важливим джерелом поповнення археологічної збірки стали експедиції ВКМ. Першим з науковців ВКМ, хто проводив археологічні дослідження у радянський період, став директор установи А. Каліщук. Він спільно з співробітником ІА АН СРСР В. Петровим у 1964–1965 р. провів розкопки могильника IV ст. н. е. у с. Баїв Луцького району. Розкрита під час робіт площа складала 250 м², на якій вдалося дослідити 32 тілопокладних і кремаційних поховання. В об'єктах виявлено багатий супровідний інвентар, що включав бронзові вироби – браслет, каблучку, підвіску, підв'язні фібули та пряжки. Керамічний комплекс складався із гончарних горщиків, фрагментованої миски, уламків вази із «Т»-подібним вінцем та окремих фрагментів посудин. Цінною знахідкою стало скляне намисто з 60 бусин (інв. № А-55 (1–60)). Також під час розкопок виявлено кістяний гребінь, залізні ножі та пряжки. Матеріали з розкопок надходили до музею протягом 1974–1975 рр. разом із значною кількістю людських решток із могильника [217, с. 158; 208; 86].

Поява постійно діючих експедицій при музеї стала можливою лише в кінці 1980-х рр. завдяки фінансовому сприянню Українського товариства охорони пам'яток історії та культури і голови волинського відділення організації – Л. Протас. Починаючи з 1988 р. товариство повністю покривало витрати на археологічні дослідження ВКМ. Наказом директора музею у 1986 р. при відділі охорони пам'яток історії ВКМ було засновано сектор археології, штат якого складався з двох працівників. Основними напрямками роботи сектору було виявлення, облік, охорона та популяризація пам'яток археології. У межах

діяльності сектору при музеї створювалися дві археологічні експедиції. У 1988 р. – Давньоруська, під керівництвом С. Панишка, а в 1990 – Південно-Волинська, під керівництвом Ю. Мазурика [217].

Завдяки старанням С. Панишка вдалося дослідити залишки середньовічного городища у м. Камінь-Каширський, що вважається дитинцем літописного Каменя. За результатами розкопок до музею упродовж 1989–1990 р. надійшла значна колекція середньовічних старожитностей. Її основу становила підбірка фрагментів гончарних горщиків XII–XIII ст. Ще однією важливою складовою колекції стали господарські та ремісничі речі – залізні ножі, кістяні голки і проколки, оселок, гвіздок та частини залізного шлаку. Колекція включала низку унікальних артефактів, якими стали фрагменти берести XIII ст. та смужки шевської шкіри із залишками швів того ж періоду [265; 102]. Крім того, співробітники Давньоруської експедиції здійснили розвідки на середньовічному городищі неподалік с. Звірів Ківерцівського району та у селах Човниця і Коршів неподалік Луцька, завдяки чому музей отримав колекції фрагментованої кераміки періоду середньовіччя [263; 265; 266].

Південно-Волинська археологічна експедиція під керівництвом Ю. Мазурика у 1990–1991 р.р. провела розвідки на території Горохівського і Луцького районів. У ході робіт було обстежено пам'ятки у населених пунктах Борочичі, Борисковичі, Мар'янівка, Цегів, Галичани та Гірка Полонка. Отриманий з пам'яток матеріал, надійшов до музею лише у наступні десятиліття.

Відновлення археологічної діяльності музею сприяло збагаченню фондів унікальними предметами, оскільки всі виявлені матеріали надходили у ВКМ. Завдяки археологічним розвідкам волинських науковців вдалося виявити ряд нових пам'яток та забезпечити їх більш ефективну охорону.

Важливу роль у комплектуванні музейних фондів предметами археології відігравали дарування та передача. У радянський період дарувальниками і передавачами найчастіше виступали краєзнавці, дослідники, пересічні громадяни та наукові установи.

Навіть у роки Другої світової війни до музею продовжували надходити артефакти від жителів Волині. Щоправда, їх кількість була дуже скромною порівняно з іншими роками. Одним із найбільших поповнень стала колекція металевих виробів X–XIII ст. (ключі, наконечники стріли та списа) з-під м. Здолбунів, передана та описана у 1940 р.

Одним із найцінніших надбань ВКМ післявоєнних десятиліть можна вважати скарб срібних речей римського часу із с. Качин Камінь-Каширського району (див. додаток М). Скарб випадково виявили місцеві жителі у 1961 р. під час копання силосної ями. Його передав до музею директор місцевої школи О. Мельничук [217, с. 157–158].

Скарб складався із 15 срібних предметів та бурштинової намистини, що виявлені разом з фрагментами ліпного горщика. До колекції входили дві жіночі срібні двоплатівчаті фібули (інв. №№ А-1, А-5). Наймасивнішим предметом стали майстерно виконані кінські вудила (інв. № А-2), окремі елементи яких виготовлені зі срібла та прикрашені «циркульним» орнаментом. Їх маса становила 458 гр. із вмістом срібла 70%. Рідкісним артефактом була масивна срібна пряжка (інв. № А-9), що складалася з прямокутного щитка, овальної рамки та фігурного язичка. Її щиток вкритий позолотою та орнаментом у вигляді насічок, борозен та «циркульних» кіл. Ще один цінний артефакт – срібна прикраса-накладка до кінської зброї (інв. № А-12). Вона мала округлу форму з дванадцятьма лопатями. По центру прикраси знаходився декоративний круглий виступ з чотирма гвіздками-заклепками навколо нього. Накладка мала чотири фігурних отвори та багатий рельєфний орнамент. До колекції входив набір з п'яти підвісок до кінської зброї, виготовлених зі срібла (інв. №№ А-3/1-2, А-4/1–2, А-10) та прикрашених орнаментом у вигляді «циркуля», риб'ячої луски, зигзагів, удавлених крапок та насічок. Також до скарбових речей належали голка фібули (інв. № А-8), фрагмент фібули (інв. № А-7), пряжка (інв. № А-11), срібний зливочок (інв. № А-6), сережка (інв. № А-13) та уже згадана намистина з бурштину (інв. № А-14) із отвором для пронизування.

Речі зі скарбу датовані поч. V ст. н. е. Сучасні вчені сходяться на думці, що вироби були виготовлені у галльських чи рейнських провінціях Римської імперії, а на Волинь потрапили як подарунки чи трофеї [185; 186].

Передавання випадкових знахідок до музейних фондів набуло особливої популярності у 1970–1980-х рр. Так, важливим надбанням стала колекція крем'яних наконечників списів та стріл із с. Хобултова Володимир-Волинського району, передана у 1975 р. Протягом 1978 р. була описана та здана до фондів колекція випадкових знахідок кам'яних сокир із декількох пам'яток Волинської області (інв. № А-2580-82, А-2638). А в наступному році жителі с. Галичани Горохівського району передали колекцію крем'яних відбійників. Багатим на цінні та рідкісні надходження став 1981 р. Зокрема, фонди ВКМ поповнилися заготовкою ручного рубила із с. Молодово Чернівецької області. Тоді ж до музею надійшла ліпна посудина пшеворської культури, виявлена у с. Хорлупи Ківерцівського району. В останні роки існування СРСР до музею надійшли важливі матеріали римського часу. В 1988 у с. Линів Локачинського району було виявлено посудину для проціджування сиру (інв. № А-11360) волино-подільської культурної групи (II–III ст. н. е.). Виріб виконаний у формі обрізаного конуса із значною кількістю невеликих отворів для стікання сироватки. Ще одним важливим надбанням стала колекція фібул колінчатої форми II–III ст. н. е. з того ж населеного пункту, переданих та описаних протягом 1988–1989 рр.

Закупівля експонатів у радянський період звелася майже нанівець. Інвентарні книги свідчать лише про поодинокі факти закупівлі предметів музейного значення. Таким прикладом є придбання у Московського антропологічного музею ручного рубила фінального палеоліту у 1947 р.

Ще одним шляхом поповнення музейних фондів, який з'явився у радянський період, став міжмузейний обмін артефактами і пам'ятками природи. В обліковій документації ВКМ згадуються підбірки фрагментованого посуду епохи бронзи та періоду середньовіччя, що надійшли у 1941 р. від Львівського

історичного музею. Разом з артефактами було отримано й допоміжні матеріали для розділу експозиції, присвяченого первісному суспільству.

У повоєнний період Київський державний історичний музей передав для відновлення фондів ВОКМ різнопланову колекцію артефактів. Вона включала підбірку виробів періоду Київської Русі, в яку входили прясла, наконечники стріл, фрагменти посуду, господарські вироби із заліза. Ще однією складовою колекції були артефакти, виявлені на території середнього Придністров'я – посуд ранньозалізного часу та меч X–XIII ст. Найчисленнішою групою переданих предметів стали крем'яні знаряддя та відщепи періоду неоліту [123].

Як бачимо, у радянський період простежуються два основних шляхи поповнення музеєм археологічної збірки – археологічні дослідження і передача предметів. Закупівля та дарування відігравали допоміжну роль, а практика депонування зовсім зникла, що пов'язано з відсутністю приватних колекцій старожитностей.

Накопичення значної кількості археологічних матеріалів у фондах ВКМ зумовило потребу їх систематизації з метою оптимізації пошуку і зберігання окремих колекцій чи артефактів. Це сприяло окресленню чіткої структури археологічної збірки. Кістяк існуючої систематики був закладений «Інструкцією з обліку та зберігання музейних цінностей, що знаходяться на зберіганні державних музеїв СРСР», прийнятою у 1985 р. У ній зазначено, що фонди (у даному випадку археологічна збірка ВКМ) першочергово поділяються на матеріали основного та допоміжного фондів.

Основний фонд збірки мав включати речові пам'ятки, археологічні матеріали, отримані в результаті наукових досліджень, а також випадкові знахідки [169]. Основний фонд поділений за різними критеріями на значну кількість складових.

Часто матеріали збірки виокремлені на основі надходження від фондоутворювача (дослідника, передавача, дарувальника). Цей тип систематизації був загальноприйнятим, він допомагав уникнути розпорошення цілісних колекцій та спрощував роботу з ними. Більшість таких надходжень

походили з археологічних досліджень, вони були науково опрацьовані, а самі матеріали інтерпретовані та опубліковані. Прикладами систематизації за надходженнями в археологічній збірці ВКМ слугують колекції О. Ратича з досліджень у с. Перемиль, Д. Павліва з розкопок у с. Рованці та дві окремі колекції Д. Козака з експедицій у селах Загаї і Боратин.

Ще одним критерієм поділу збірки була тематика матеріалів. Вона визначалася за однією чи кількома спільними ознаками. Такий поділ був зручним для систематизації випадкових знахідок, які не мали чіткої географічної прив'язки, а також артефактів, що втратили облікову документацію. В археологічній збірці ВКМ виокремлені групи предметів за такими ознаками, як матеріал виготовлення (групи виробів з кістки, бронзи, скла, кременю), функціональне призначення (групи виробів: кістяні мотики, розтирачі, скребки, нуклеуси) та культурна приналежність (група керамічних виробів вельбарської культури) [116].

Важливе місце у структурі археологічної збірки ВКМ займало географічне походження артефактів. Систематизація за географічним критерієм була цінною для випадкових знахідок, переданих місцевими жителями. Таке групування дозволяло простежити хронологію заселення окремо взятих територій, локалізувати поширення археологічних культур у регіоні. В археологічній збірці ВКМ було декілька підбірок предметів, пов'язаних з окремими населеними пунктами.

Особливий статус в археологічній збірці мала колекція матеріалів з археологічних досліджень у с. Зимне 1956–1964 рр. Її окремішність зумовлена значимістю колекції, яка у свою чергу визначена кількістю предметів, їх інформативністю та унікальністю частини з них. Колекція мала власну структуру, яка базувалася на поділі предметів за тематикою та роками надходжень. Тематичний поділ можна простежити у виокремленні серій і підбірок за матеріалом виготовлення (металеві, кістяні вироби), функціональним призначенням (оселки, прикраси, тягарці, скребки). А деякі масові матеріали

згруповані за роками їх виявлення. Окрему групу складали зразки насіння зернових й остеологічний матеріал без слідів обробки.

Ще одна структурна одиниця археологічної збірки – апробовані археологічні матеріали із дорогоцінних металів. Вони входили до археологічної збірки і паралельно з цим були частиною наскрізної загальнофондової групи «СО», в яку включені всі вироби з благородних металів і дорогоцінного каміння, що перебували на зберіганні у музеї. Таким чином, ці матеріали мали подвійне підпорядкування [125].

Допоміжний фонд становив окрему структурну одиницю археологічної збірки ВКМ. Його основу складав масовий малоінформативний матеріал з розкопок. Це, насамперед, предмети у незадовільному стані збереженості (дуже пошкоджені, вкриті корозією, після аматорської реставрації), фрагменти посуду, що не піддаються реставрації, уламки обпаленої глини та обмазки, частина крем'яних відщепів і сколів, а також муляжі і макети, що використовувалися як ілюстративно-наочний матеріал в експозиційній роботі.

Складна структура збірки зумовлена одразу кількома чинниками. Перш за все, її формування пов'язане з кількісною та якісною нерівноцінністю колекцій. Часто дослідники, які проводили археологічні розкопки, здавали матеріали у декілька етапів, протягом багатьох років, що також негативно впливало на чіткість структури збірки. Ще один фактор, що впливав на становлення структури збірки – велика кількість випадкових знахідок, які потребували окремого способу систематизації.

Отже, музейна збірка відділу археології до вересня 1939 р. нараховувала понад 14 000 предметів. Встановлено, що найімовірніше, станом на 1941 р. їх кількість зменшилася до 2 200. У ході роботи Волинської обласної комісії з обліку збитків, завданих німецько-фашистськими загарбниками народному господарству та населенню, була зафіксована втрата 1 776 археологічних предметів. У такому випадку у фондах музею мало б залишатися близько 400 артефактів. Однак, на даний момент у фондах ВКМ інвентаризовано більше 1 200 археологічних предметів, які датовані 1929–1939 рр. У зв'язку з тим,

можна висловити припущення, що радянські підрахунки втрат музею у роки нацистської окупації не відповідали дійсності. Більш об'єктивними можна вважати дані Акту № 10 від 11 червня 1944 р., які засвідчують зникнення значно меншої кількості предметів – усього 790 артефактів. Вірогідно, що решта артефактів була втрачена ще до початку німецько-радянської війни. Дане твердження може слугувати основою для спростування усталеної думки про те, що збірка найбільше постраждала від німецької окупації, значно масштабнішими були втрати у період 1939–1941 рр.

Варто відмітити, що політика сегрегації музейних колекцій продовжилася і в радянський період. Так, цінні прикраси з благородних металів, знаряддя праці ювелірів, виявлені у ході археологічних досліджень у с. Зимне, були передані в археологічний музей ІСН АН УРСР. Таким чином цілісність археологічної колекції ВКМ була розірвана, а її цінність знижена. Така ж доля спіткала колекції з розкопок М. Пелещишина та Д. Козака.

Попри це археологічна збірка за часів СРСР значно збільшилася. Вона поповнилася різноманітними та цінними колекціями, які охоплювали хронологічний відтинок від кам'яного віку до раннього нового часу. Більшість нових надходжень була отримана завдяки польовим дослідженням експедицій ІСН АН УРСР, ІА АН УРСР, ІА АН СРСР та ВКМ (див. додаток Н).

3.2. Уведення музейних предметів у науковий обіг та їх популяризація

Важливою складовою діяльності ВКМ стала науково-дослідна робота, в ході якої інформація про археологічні предмети та колекції залучалася до наукового обігу. Її невід'ємною частиною був облік надходжень, спрямований на створення основи для подальших досліджень та полегшення праці науковців.

Облік археологічних надходжень передбачав проведення їх первинної реєстрації, інвентаризації та каталогізації. Облікові документи мали юридичну силу і засвідчували права музею на фондові матеріали. Окрім цього, без облікової документації неможливе подальше опрацювання музейних колекцій, адже вчені починали ознайомлення з фондами насамперед за її допомогою. У

ході облікування музейних предметів проводилося їх наукове вивчення співробітниками музею. Його метою було здійснення атрибуції предметів, їх систематизації та інтерпретації. Результати наукового вивчення музейних предметів використовувалися науковцями у їх дослідженнях.

Система обліку музейних предметів у радянський період була динамічною, постійно змінювалася та доповнювалася. Вона пережила кілька етапів розвитку, також зазнавала значних змін і регламентуюча її нормативна документація. Після приєднання Західної України до СРСР у 1939 р. ВОКМ почав використовувати радянську систему обліку. Її основу склала «Інструкція з обліку, інвентаризації та зберігання музейних матеріалів», розроблена у 1938 р. науково-дослідним Інститутом музейно-краєзнавчої роботи. Згідно документу, археологічні предмети та колекції, що надходили у фонди ВОКМ, проходили три основні етапи документування:

- первинне опрацювання надходжень;
- інвентаризація;
- ведення допоміжних видів обліку [170].

На першому етапі засвідчувалося набуття музеєм предметів чи колекцій у акті прийому-передачі. Крім цього робився відповідний запис у книзі вступу, яка була первинним документом реєстрації предметів.

Другий етап – інвентаризація, передбачала внесення відомостей про нові надходження до інвентарних книг, що велися окремо для кожної групи предметів. Для фіксації археологічних надходжень у ВОКМ існувала інвентарна книга «Археологія». Інвентаризація була основним видом науково-охоронного обліку. Одним із ключових її завдань було надання розгорнутого опису предметів та їх наукового трактування із застосуванням наукових джерел, на відміну від записів у книзі вступу, куди вносилися лише назва та зовнішні ознаки предметів [170, с. 8–16].

Ведення допоміжних видів обліку передбачало укладання інвентарних карток для картотеки, яка полегшувала науковцям пошук необхідних колекцій чи артефактів. Паралельно з цим створювалися топографічні описи, які

допомагали визначати фактичне місце розташування фондкових матеріалів у сховищі.

Система обліку забезпечувала музейні збірки усіма необхідними документами і служила організації науково-експозиційної та дослідницької роботи, а також полегшувала підбір необхідних матеріалів [170].

Докорінні зміни в обліку та первинному науковому опрацюванні археологічних колекцій музею відбулися після набуття чинності нової інструкції з обліку музейних фондів («Інструкція з обліку музейних фондів»). Документ був розроблений у 1947 р. управлінням культури Комітету у справах культурно-просвітницьких закладів при Раді міністрів РСФРР. Дія інструкції поширювалася на усі музеї Радянського Союзу.

Згідно нових правил археологічна збірка ВОІКМ поділялася на основний та науково-допоміжний фонди. Предмети основного фонду облікувалися в інвентарній книзі «Археологія», де фіксувалися лише основні зовнішні ознаки, а не наукове трактування предмета. Матеріали науково-допоміжного фонду вносилися до спеціальної «Книги обліку науково-допоміжних матеріалів». Головним науково-обліковим документом у музеї став науковий паспорт предмета. Він представляв собою спеціальний бланк, який заповнювався на кожен окремий артефакт чи цілісну колекцію. У паспорт вносилися інформація, отримана у ході дослідницької роботи над предметом чи колекцією. Запис також обов'язково мав містити наукове трактування об'єкта вивчення [171, с. 6].

Чергове оновлення системи обліку музейних предметів відбулося у 1968 р., коли Міністерство культури СРСР уклало документ під назвою «Інструкція з обліку та зберігання музейних цінностей музеїв системи Міністерства культури СРСР». Згідно документу у ВКМ визначалися чотири основні етапи обліку та опрацювання надходжень:

– первинне опрацювання предметів, у ході якого заповнювалися акти прийому-передачі та вносилися інформація до книги вступу;

– інвентаризація предметів (наукова реєстрація), яка передбачала наукове визначення предметів музейного значення. Інвентаризації підлягали лише предмети основного фонду;

– створення науково-довідкової документації для покращення наукової роботи з колекціями;

– наукова паспортизація, метою якої було наукове опрацювання предмета [168, с. 12–26].

Інструкція залишила без змін усі попередні облікові документи музею та поділ надходжень на основний та науково-допоміжний фонди. У розділі III документу визначалося, що до основного фонду приймаються матеріали з належним науковим визначенням та датуванням. У ході комплектування археологічної збірки до основного фонду мали також прийматися археологічні комплекси, колекції й окремі предмети, отримані в ході археологічних розкопок, а також випадкові знахідки [168, с. 8–9]. Натомість, до науково-допоміжного фонду відносилися насамперед матеріали, виготовлені для потреб оформлення та облаштування експозиції, а також фотокопії, репліки археологічних предметів, зразки культурних рослин та вироби, які могли зруйнуватися [168, с. 10–11].

У 1985 р. була прийнята «Інструкція з обліку та зберігання музейних цінностей, що перебувають у державних музеях СРСР». Документ підтверджував основні норми музейної інструкції 1968 р., зокрема щодо правил формування основного та науково-допоміжного фондів, обліку надходжень та їх наукового опрацювання, але відрізнявся більш ґрунтовною деталізацією формулювань. Відмінності полягали в узагальненні етапів обліку, відповідно до вказаного документу у ВКМ їх залишилося лише два:

1. Первинна реєстрація та атрибуція надходжень.
2. Інвентаризація [169, с. 18–26].

Співробітниками ВКМ у процесі первинної реєстрації надходжень заповнювалися акти прийому-передачі та вносилися короткі відомості про предмети до книги вступу. Інвентаризація в інструкції 1985 р. розглядалася як

головна форма вивчення, опису та наукового визначення музейних предметів основного фонду. Окрім цього, паралельно із записом у відповідній інвентарній книзі, працівники музею заповнювали інвентарну картку, де подавалася скорочена інформація про предмет [169, с. 19–26]. Для предметів основного фонду заповнювався науковий паспорт, розроблений Міністерством культури СРСР, бланк якого був універсальним для усіх музеїв краєзнавчого типу. Серед іншого до нього вносився короткий опис, де зазвичай перераховувалися зовнішні ознаки предмета.

Ще однією формою вивчення археологічної збірки музею була повторна інвентаризація. Її мета – звірення наявності предметів згідно облікової документації. Повторна інвентаризація археологічної збірки проводилася як мінімум три рази (1940–1941 рр., 1948 р., 1977–1978 рр.), і була частиною загальномузейного звірення фондів. За її допомогою вдалося впорядкувати всі археологічні матеріали музею [89].

Облік та музейне вивчення археологічної збірки ВКМ стали основою залучення у науковий обіг інформації про фондові предмети. У ході документування надходжень співробітники музею визначали зовнішні ознаки предметів, давали їх наукове трактування, систематизували і впорядковували матеріали.

Безпосереднє уведення до наукового обігу даних про археологічні матеріали відбувалося завдяки опрацюванню фондів ВКМ науковцями. Основними формами залучення до наукового обігу предметів та колекцій стали монографії і публікації у наукових виданнях.

Починаючи з 1950-х рр. інформація про матеріали з археологічної збірки ВОКМ почала з'являтися на сторінках радянських наукових видань. Ініціаторами опрацювання музейних фондів ставали в першу чергу керівники археологічних експедицій, які проводили розкопки на території Волинської області.

Найчастіше вчені вводили до наукового обігу інформацію про музейні колекції, публікуючи її у періодичних та продовжуваних наукових виданнях.

Частина знахідок, набутих у ході діяльності археологічних експедицій, вводилася в обіг паралельно з їх переданням до фондів. Це відбувалося завдяки напрацьованому ІА АН УРСР та АН СРСР механізму публікування результатів проведених робіт у певних наукових виданнях з метою оперативного оприлюднення результатів останніх досліджень. До таких видань відносилися всесоюзні збірники, що виходили під егідою ІА АН СРСР – «Краткие сообщения Института истории материальной культуры» (вих. у 1939–1991 рр.), який з 1960 р. змінив назву на «Краткие сообщения Института археологии СССР», та «Археологические открытия» (вих. у 1965–1986 рр.). Головними із республіканських видань були «Археологічні пам'ятки УРСР» (вих. у 1949–1963 рр.), «Краткие сообщения Института археологии УССР» (вих. у 1952–1962 рр.) та «Археологічні дослідження в Україні» (вих. у 1967–1972 рр. та з 1990 р.). Засновником цих видань був ІА АН УРСР. У збірниках друкувалися повідомлення чи короткі статті у вигляді інформаційного звіту, де подавався опис та аналіз отриманих у ході робіт знахідок. Варто зазначити, що у більшості публікацій музейні археологічні колекції подавалися у комплексі із описом польових досліджень, у ході яких вони були виявлені.

Починаючи з 1947 р. матеріали про археологічну збірку ВКМ з'являлися на сторінках фахового журналу ІА АН УРСР «Археологія». У часописі публікувалися розгорнуті статті, а також наукові розвідки і результати останніх археологічних досліджень. Львівські археологи, які активно досліджували археологічну збірку музею, публікували результати своїх досліджень в авторитетному періодичному виданні «МДАПВ» (вих. з 1954 р.), заснованому ІСН АН УРСР.

Ще однією групою видань, за допомогою яких вводилася до наукового обігу інформація про музейні матеріали, стали краєзнавчі збірники. Українські науковці, які працювали із археологічними колекціями ВКМ, часто публікували результати своїх досліджень у місцевих виданнях. У Волинській області найавторитетнішим з них був збірник «Минуле і сучасне Волині та Полісся»,

який виходив починаючи з 1985 р. у вигляді тез доповідей і повідомлень регіональних, всеукраїнських і міжнародних історико-краєзнавчих конференцій.

Авторами публікацій, де досліджувалися колекції археологічної збірки ВКМ, виступали музейники, археологи, історики та мистецтвознавці з багатьох академічних і музейних структур. Зокрема, музейні колекції ВКМ досліджували співробітники всесоюзних наукових установ – фахівці московського та ленінградського відділів ІА АН СРСР. У 1956 р. у музеї побував старший науковий співробітник ІА АН СРСР Ю. Кухаренко. Вчений опрацював колекцію зарубинецької культури із археологічної збірки ВОКМ, яку ж сам і передав із розкопок у с. Черськ Маневицького району. Автор виклав результати свого дослідження у публікації про ранньослов'янські старожитності басейну р. Прип'ять, у якій, зокрема, висловив думку про помилковість побутуючої на той час думки щодо слабого заселення західного Полісся у ранньозалізний час. Крім цього, на основі опрацьованих матеріалів Ю. Кухаренко зробив спробу довести спорідненість зарубинецької та пшеворської культур й висловив думку про ймовірне походження зарубинців від носіїв лужицької культури [198].

Однією із найвагоміших публікацій, написаних на основі опрацювання колекцій ВКМ, стала стаття Ю. Кухаренка у радянсько-угорському збірнику «Древности эпохи великого переселения народов V–VIII веков», що стосувалася качинського скарбу. Автор, який особисто опрацьовував колекцію у фондах ВКМ, зазначав, що вона є одним із найяскравіших відкриттів початкового періоду Великого переселення народів. Ю. Кухаренко не лише подав детальний опис предметів, а й оприлюднив ілюстрації скарбових речей [199].

Ю. Кухаренко також вивчав фондову колекцію римського часу із розкопок баївського могильника. Вчений детально описав та інтерпретував більшість музейних предметів, а результати разом з ілюстраціями опублікував у 1975 р. [196]. Стаття не втратила актуальності до наших днів і є затребуваною серед археологів, що займаються римським часом.

Ще одна дослідниця з ІА АН СРСР – М. Малевська, опублікувала у двох випусках збірника «Археологические открытия» огляди колекції середньовічних артефактів з розкопок Луцького замку [220; 221].

Активно вивчав музейні матеріали ІА АН УРСР Д. Козак. Учений опублікував у 1984 р. статтю, написану на основі опрацювання колекції предметів першої половини I тис. н. е., що походила з охоронних археологічних робіт у с. Боратин Луцького району [190]. Спершу Д. Козак відніс колекцію до зарубинецької та пшеворської культур, однак у подальших дослідженнях зараховував її до старожитностей зубрицької культури. Пізніше вчений опублікував ще ряд статей, у яких описав різночасові колекції із фондів музею [182; 183; 189].

Завдяки Г. Охріменку до вивчення музейних фондів вдалося долучити київського археолога Д. Телегіна. Про результати опрацювання неолітичних колекцій ВКМ, що походили з волинського Полісся, йдеться у спільному дослідженні науковців, що вийшло друком у 1982 р. [260].

Найактивніше вивчали археологічні колекції ВКМ співробітники ІСН АН УРСР у Львові. Першим львівським науковцем, який почав передавати археологічні колекції до ВОКМ та опрацьовувати їх, став Ю. Захарук. Учений кілька років досліджував колекцію, отриману за результатами досліджень 1951–1952 рр. на поселенні КЛП у с. Зимне Володимир-Волинського району. Результати вивчення колекції опубліковані у декількох його статтях [149; 150; 151; 152]. У публікації «Поселение энеолитического времени в с. Зимно Волынской области» Ю. Захарук детально описав знахідки, що надійшли до археологічної збірки ВОКМ. Співставивши отриману колекцію з аналогічними артефактами трипільців, учений дійшов важливого історичного висновку щодо тотожності систем господарювання носіїв обох культур [152]. Старожитності КЛП були на той час досить рідкісними на Волині, що позитивно вплинуло на наукову цінність публікації.

На особливу увагу заслуговують публікації В. Ауліха. Вчений увів до наукового обігу інформацію про музейні колекції із розкопок на зимнівському

городищі у період 1956–1964 рр. В одній із публікацій археолог дав загальну характеристику виявлених ним ранньослов'янських матеріалів [16]. В іншій більш детально зупинився на огляді металевих побутових виробів та прикрас, частина з яких зберігалася у фондах ВКМ [17]. Протягом 1970-х рр. у авторитетному журналі «Археологія» видано кілька статей В. Ауліха, де автор аналізував тематичні колекції ВКМ. Так, наприклад, у публікації вченого, що вийшла друком у 1970 р., розглянуто побутові та господарські артефакти із зимнівської колекції [14].

Значний доробок з вивчення археологічних колекцій ВКМ у досліджуваний період належав М. Пелещишину. Одним із таких досліджень стала стаття вченого «Поселення поморської культури на Західній Волині». У ній М. Пелещишин дослідив колекцію із розкопок Ю. Захарука. Автор запропонував власну типологію посуду та порівняв його із аналогічними виробами з інших пам'яток Східної Європи [268].

Результати опрацювання енеолітичних колекцій ВКМ знайшли висвітлення у публікації М. Пелещишина «Західне пограниччя пізньотрипільських племен на Волині», що вийшла друком у 1989 р. У дослідженні волинські матеріали з пам'яток середнього Надстир'я співставлено із синхронними їм комплексами, виявленими у верхів'ях Случа та басейні Горині [267].

Зацікавлення М. Пелещишина викликав городищенський скарб. Спільно з львівським археологом Р. Чайкою вчений у журналі «Археологія» опублікував дослідження, присвячене названій колекції з фондів ВКМ, порівнявши її з аналогічними скарбами, виявленими на території історичної Волині [269].

Музейні колекції також вивчав О. Ратич. Одне із досліджень автора, що пов'язане із фондами ВОКМ, стосувалося господарської діяльності населення Галицької та Волинської земель. На основі археологічних джерел автор охарактеризував ремесло, сільське господарство та ювелірну справу. Серед речової бази, використаної О. Ратичем у дослідженні, були й колекції із фондів ВОКМ, зокрема комплекс ковальських знарядь із розкопок у с. Коршів біля

Луцька [283]. У виданні «МДАПВ» за 1959 р. вийшла друком стаття О. Ратича, присвячена середньовічним виробам з кістки, у якій автор опублікував рисунки виробів, що походили з досліджень міжвоєнного періоду [282].

Огляд окремих колекцій археологічної збірки ВКМ можна простежити у статтях львівських дослідників М. Смішка [303], Р. Багрія [18], М. Коноплі [192; 193], А. Ситника [300], А. Мацкевого, [231], В. Оприска [251].

Науковці з академічних установ СРСР та УРСР дали значний поштовх розвитку археології у Волинській області. Київські, львівські, ленінградські та московські дослідники сприяли не лише комплектуванню археологічної збірки музею, але й ввели до наукового обігу дані про значну кількість матеріалів із фондів ВКМ. Найактивнішими в опрацюванні археологічної збірки ВКМ були науковці з ІСН АН УРСР.

Із 1980-х рр. до вивчення археологічної збірки ВКМ почали долучатися волинські дослідники. Так, у 1985 р. М. Кучинко опублікував інформацію про скарб срібних середньовічних прикрас із с. Городище Луцького району. Матеріал вийшов у виданні «Археологические открытия» [206]. Інформацію про цю ж колекцію можна знайти у публікації вченого, що вийшла за підсумками Міжнародного конгресу археологів-славістів [207]. Більш детально розглянуто прикраси із городищенського скарбу в статті, що вийшла у співавторстві з київським науковцем Р. Орловим. Автори особливу увагу приділили типології предметів та історичному тлу колекції [211]. Того ж року вийшла публікація М. Кучинка «Археологічні дослідження давньоруського городища біля с. Городище Луцького району в 1988 році». Серед іншого у ній містився аналіз речових пам'яток, які склали основу переданої до музею колекції [203].

Питання хронологічної приналежності окремих складових зимнівської колекції порушив у своїх публікаціях волинський археолог В. Шкоропад. В одній із статей вчений провів аналіз керамічного комплексу поморської культури. У публікації автор додатково розглянув ще й музейні матеріали із могильника ранньозалізного часу у с. Головно Любомльського району. На основі проведеного аналізу В. Шкоропад запропонував авторське датування окремих

пам'яток ранньозалізного часу на Волині [319]. Поморський комплекс предметів зимнівської колекції В. Шкоропад також проаналізував у статті «Поморсько-кльошова культура на Волинському Побужжі в I тис. до н. е.», написаній спільно з львівським дослідником В. Павлівим [262].

У збірниках «Минуле і сучасне Волині і Полісся» опубліковано низку досліджень Г. Охріменка про період неоліту на Волині, джерельною базою яких стали й фонди ВКМ. Серед них варто виокремити статтю «Елементи духовної культури неолітичного населення Волині», у якій автор розглянув керамічні комплекси КЛІСК з археологічної збірки ВКМ [219].

Загалом археологи у своїх публікаціях розглядали музейні предмети здебільшого у якості датувальних маркерів чи як невід'ємну складову частину польових археологічних досліджень. Вчені рідко опрацьовували цілі колекції, надаючи перевагу підбіркам одного хронологічного періоду або окремим предметам з певними якостями.

Співробітники ВКМ теж активно досліджували археологічну збірку. Директор музею А. Каліщук спільно із В. Петровим у 1964 р. ввели до наукового обігу качинський скарб, опублікувавши інформацію про нього у «МДАПВ» [273]. Співробітник музею С. Панишко підготував у 1989 р. статтю про невелику колекцію давньоруських матеріалів, що походила з розвідок вченого у селах Арматнів і Човниця неподалік Луцька [264].

Матеріали археологічної збірки досліджували не лише археологи, музейники та історики, а й мистецтвознавці. У журналі «Образотворче мистецтво» опубліковано статтю, присвячену найдавнішим кахлям України, у якій використано матеріали з фондів ВКМ [313].

Загалом науковці оприлюднили результати вивчення археологічної збірки ВКМ у не менш як пів сотні публікацій. Вони ранжуються як за рівнем видань, так і за формою викладу матеріалу в тексті. Для публікацій результатів вивчення колекцій археологічної збірки ВКМ найчастіше використовувалися видання республіканського характеру, а також регіональні збірники. Сумарна частка публікацій у таких виданнях складає біля 90% від загального обсягу. Більша

частина усіх публікацій оформлені у формі невеликих інформаційних повідомлень, що пов'язано з вимогами ІА АН УРСР та ІА АН СРСР щодо подачі матеріалів до наукових збірників. Інша частина публікацій – це порівняльні, аналітичні та узагальнюючі статті. Загальна кількість археологічних колекцій, що були описані та проаналізовані у наукових публікаціях, становить 48 од.

Більш глибокий та детальний аналіз набутих музеєм колекцій вчені проводили у монографіях. Кількість монографій, де аналізуються складові археологічної збірки ВКМ, є відносно невеликою і становить лише 12 назв. Майже всі праці стосуються загальних питань регіональної археології, разом з тим вони містять огляд та аналіз колекцій археологічної збірки ВКМ. Більшість монографій написані співробітниками ІСН АН УРСР, який був одним із головних осередків дослідження археологічної спадщини Волинської області.

Найбільше речових пам'яток археологічної збірки ВКМ увійшли до джерельної бази монографії В. Ауліха «Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VI–VII ст. н. е. в Західній Волині». Автор провів глибокий аналіз колекції, яку він передав до фондів ВКМ за результатами археологічних досліджень. Учений розділив предмети на тематичні групи за матеріалом виготовлення та функціональним призначенням, розробив власну типологію для окремих груп виробів, зокрема для посуду, прясел, зброї, пряжок. На основі проведеного аналізу речового фонду археолог дав характеристику господарству мешканців зимнівського городища та визначив соціальний склад населення пам'ятки. Як зазначав автор монографії, вперше вдалося обґрунтувати датування пам'ятки археології VI–VII ст. Підсумовуючи, В. Ауліх дійшов важливого висновку, що городище було місцевим адміністративним центром одного із слов'янських племен [15]. Зимнівська колекція ВКМ досі є зразком для датування слов'янських старожитностей у більшості країн Східної Європи.

Предмети з археологічної збірки ВКМ стали речовими джерелами монографії львівського археолога І. Свешнікова про старожитності епохи бронзи на території Поділля та Волині. У своїй праці вчений опрацював науковий спадок Я. Фітцке та опублікував інформацію про музейні колекції міжвоєнного

періоду [297]. Монографія стала одиничним випадком ревіталізації наукового спадку співробітників Волинського музею у радянський період. У своєму дослідженні І. Свешніков використав значну кількість праць німецьких, польських, радянських, чеських, словацьких археологів. Це дало змогу порівняти матеріальний спадок носіїв СК та ГЗК з іншими культурами шнурової кераміки, що були поширені у Центральній та Східній Європі, та визначити особливості їх розвитку. І. Свешніков також провів важливу роботу із впорядкування археологічних матеріалів у фондах ВКМ у післявоєнний період, що відмічено у річному звіті музею за 1953 р. [50].

Важливою формою залучення музейних колекцій до наукового обігу були колективні монографії співробітників ІСН АН УРСР. Однією із них стала праця, присвячена проблемам заселення Прикарпаття і Волині у період від палеоліту до ранньозалізного часу, що вийшла друком у 1974 р. Під час огляду окремих культур автори використали колекції ВКМ [306]. Пізніше співробітники ІСН АН УРСР уклали ряд праць, оформлених у вигляді зводів пам'яток, що охоплювали окремі епохи. В одній із них, зокрема, описані неолітичні та енеолітичні колекції з Луцька та його околиць, а також з сіл Баїв, Амбуків, Зимне, Сьомаки [10]. В іншій згадано музейні колекції, що відносилися до СК, ТКК, лужицької, поморської культур та лежницької групи [9]. В окремому виданні охарактеризовано середньовічні комплекси з фондів ВКМ [11] Крім того, предмети археологічної збірки музею використовувалися співробітниками ІСН АН УРСР у ході написання монографій, присвячених історії матеріальної культури кам'яного віку, ранньослов'янського часу та періоду середньовіччя [3; 4]. Таким чином автори залучили або повторно ввели до наукового обігу інформацію про десятки колекцій та окремих предметів з археологічної збірки ВКМ.

Матеріали з археологічної збірки ВКМ використовувалися вченими з ІА АН УРСР та ІА АН СРСР під час написання узагальнюючих багатотомних праць та монографій, присвячених старожитностям певних регіонів чи окремих хронологічних періодів. Колекції з фондів ВОКМ у ході підготовки кількох томів

видання «Свод археологических источников» вивчав Ю. Кухаренко. Так, у тому, присвяченому пам'яткам ранньозалізного часу, автор звернувся до матеріалів із розкопок могильників у селах Головно Любомльського району та Черськ Маневицького району [200]. У томах «Первобытные памятники Полесья» і «Средневековые памятники Полесья» Ю. Кухаренко також використав археологічні колекції з теренів Волинської області [201; 202].

У 1967 р. вийшла друком монографія П. Раппопорта про оборонні споруди Західної Русі, у якій автор проаналізував колекції середньовічної кераміки з фондів ВКМ з метою датування городищ на території Волинської області [281].

Музейні предмети із середньовічних поховальних пам'яток розглянув у своїй монографії київський археолог О. Моця. Він опрацював інвентарні книги музею, на основі даних з яких визначив особливості поховального обряду середньовічної Волині [238].

Матеріали із археологічної збірки ВКМ, що були уведені до наукового обігу, у подальшому використовували у своїх дослідженнях інші вчені. У 20-ти томному виданні «Археология СССР» використано ранньослов'янські матеріали із зимнівської колекції [298]. Колекції ВКМ охарактеризовано також у трьохтомному виданні «Археология Украинской ССР» [5].

Варто відмітити, що більшість монографій, присвячених археологічній збірці ВКМ, написані науковцями з ІСН АН УРСР. Половина з усіх праць підготовлена колективом авторів, інша – мають одного автора.

Аналіз процесу вивчення археологічної збірки ВКМ показує, що у період 1939–1991 рр. музейні колекції досліджували вчені ІА АН СРСР (Ю. Кухаренко, М. Малевська, П. Раппопорт), ІА АН УРСР (Д. Телегін, Д. Козак, О. Моця), ІСН АН УРСР (Ю. Захарук, О. Ратич, В. Ауліх, І. Свешніков, М. Пелецишин, В. Конопля, Ю. Смішко, О. Ситник, В. Петегрич, Д. Павлів, В. Опрыск, Л. Мацкевий), інших наукових установ (Р. Орлов, В. Петров, О. Тищенко, Р. Чайка, Р. Багрій), а також волинські науковці (М. Кучинко, Г. Охріменко, В. Шкоропад) і співробітники музею (А. Каліщук, С. Панишко). Вчені опрацювали близько ста різноманітних колекцій із археологічної збірки ВКМ,

що дозволило ввести інформацію про них до наукового обігу. Найбільше зацікавлення науковців викликали середньовічні матеріали (колекції, пов'язані з ранніми слов'янами та періодом Київської Русі) – 1/4 усіх досліджуваних колекцій. Дещо менший інтерес викликали колекції періоду неоліту та енеоліту, епохи бронзи, ранньозалізного і римського часу. Всього опрацьовано по 10–15 таких колекцій. Найменша кількість досліджуваних колекцій пов'язана із пізньосередньовічним періодом і ранньомодерним часом (2 од.).

Статистичний аналіз показує що упродовж 1950–1980-х рр. стабільно високим було зацікавлення науковців зимнівською колекцією музею. Загалом різні вчені аналізують колекцію або її окремі складові на сторінках 16 статей та повідомлень, що складає майже 30% усіх публікацій. Зимнівській колекції повністю присвячена одна монографія, а ще у кількох працях вона розглядається побіжно.

Пік досліджень музейних колекцій припав на 1980-і рр., що пов'язано з активною діяльністю вчених СРСР та долученням до дослідження археологічної спадщини волинських науковців. Також багато колекцій було опрацьовано у 1960-х рр. Найменш активно проводилася дослідницька робота щодо археологічної збірки ВКМ у 1970-х рр.

Найбільше досліджували фонди ВКМ співробітники ІСН АН УРСР, які видали вісім монографій та близько 20 статей, що стосувалися археологічної збірки музею. Науковці установи опрацьовали значну кількість колекцій та допомагали співробітникам музею проводити атрибуцію предметів для облікової документації. Значний вплив на вивчення археологічної збірки музею мали й науковці з ІА АН СРСР та ІА АН УРСР, до яких пізніше долучилися місцеві археологи. Музей упродовж усього радянського періоду зберігав науковий потенціал, а співробітники установи опрацьовували матеріали з фондів і залучали до наукового обігу інформацію про них, що засвідчено публікаціями А. Каліщука, С. Панишка, звітами З. Леського та Ю. Мазурика.

Складовою роботи з музейними предметами у досліджуваний період стало не лише їх вивчення, але й популяризація. Для широкого загалу більшість

археологічних предметів були малозрозумілими та непоказними. З метою привернення уваги населення до важливості збереження археологічної спадщини музей проводив комплекс дій, пов'язаних з їх популяризацією. Основними формами популяризації, які використовувалися у радянський період, були публікації у періодичній пресі та науково-популярних виданнях, діяльність музейного археологічного гуртка. Останній розпочинав та припиняв роботу декілька разів залежно від наявності кадрів. Створення музейного археологічного гуртка ініціював З. Леський. Як уже зазначалося, вчений у березні 1941 р. розробив план історико-археологічної секції обласної учнівської експедиції. У ній мали взяти участь учні, вчителі, фахівці музею та представники органів влади, однак на заваді стала війна [340].

Важливим інструментом популяризації археологічної збірки ВКМ у радянському суспільстві виступали публіцистичні та науково-популярні публікації. Основними виданнями, які друкували статті та повідомлення про археологічні фонди ВКМ, були обласні газети «Радянська Волинь» та «Молодий ленінець». Авторами публікацій виступали співробітники музею, місцеві археологи та краєзнавці. Активним дописувачем був М. Кучинко, який протягом 1970–1980-х рр. опублікував низку статей про музейні колекції у контексті археологічних досліджень [324]. Про археологічні предмети також писали Н. Пушкар, Л. Потапчук та Г. Охріменко. У пресі більша увага приділялася пропагандистським матеріалам музею. Археологічні предмети не могли слугувати рупором радянської агітації, тому повідомлення про них зустрічалися нечасто.

Отже, радянська система обліку музейних фондів забезпечувала якісне документування археологічної збірки ВКМ та створювала основу для еведення до наукового обігу інформації про її окремі складові. Подальше вивчення колекцій відбувалося завдяки роботі науковців з академічних установ УРСР та СРСР, місцевих археологів і працівників музею. Основними формами залучення колекцій ВКМ до наукового обігу стали публікації у періодичних, продовжуваних виданнях та монографічні дослідження. Протягом усього

радянського періоду з фондами працювали дослідники з ІА АН УРСР та ІА АН СРСР. Найбільший інтерес до археологічної збірки ВКМ виявляли науковці ІСН АН УРСР. Їм належало лідерство за кількістю написаних наукових праць про предмети збірки. Починаючи з 1980-х рр. до процесу вивчення археологічних колекцій ВКМ почали долучатися волинські науковці, роль яких помітно зростає у кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. Музейники опрацьовували фонди, здійснюючи в першу чергу облік та документування надходжень. Наукові спроби аналізу фондів колекцій зробили лише А. Каліщук та С. Панишко, що свідчило про брак компетентних кадрів, особливо у повоєнні десятиліття. Популяризація археологічних колекцій ВКМ відбувалася за допомогою ведення тематичного гуртка та написання статей до періодичної преси. Обидві форми характеризувалися відсутністю системності у роботі через брак фахівців. Археологічні пам'ятки не були першочерговими у популяризаційній діяльності музею, оскільки порівняно з музейними предметами радянського періоду не несли у собі пропагандистського потенціалу.

3.3. Археологічні пам'ятки в експозиційно-виставковій діяльності музею

Одним із пріоритетних напрямів діяльності ВКМ радянського періоду була експозиційна робота. Її складовою стала розбудова експозиції, заснованої на археологічних матеріалах. У перші роки радянської експозиція відділу археології не зазнала істотних змін. Здійснено лише незначні корективи – польськомовні етикетки та тексти замінено російськомовними, розміщено нові допоміжні матеріали ідеологічного характеру.

Після початку німецько-радянської війни музей певний час не функціонував. Лише 2 листопада 1941 р. експозиція ВКМ знову відкрилася для огляду відвідувачів [40]. Її було змінено шляхом акцентування уваги на показі місцевої історії. Ймовірно, були вилучені лише матеріали комуністичного характеру. Археологічна частина експозиції не зазнала значної переробки. Її основу складали колекції з розкопок Я. Фітцке. Найбільший експозиційний

комплекс стосувався матеріального спадку епохи бронзи. Слов'янський період репрезентували керамічні вироби IX–X ст., середньовічні жорна, виявлені під час досліджень у луцькому передмісті Гнидава, а також інші артефакти [147].

По завершенні війни ВОКМ, як і більшість музеїв України, перебував у стані рецесії. Радянські науковці, які досліджували історію музейної справи СРСР, зокрема В. Златоуста, визнавали, що злиденне становище музеїв пояснювалося двома важливими чинниками. Перший з них – економічна криза, яку переживав СРСР після завершення Другої світової війни. Другий – наслідки нехтування партійною верхівкою музейною галуззю, яке тягнулося ще з довоєнного періоду [163].

Першу серйозну спробу реекспозиції у музеї здійснено 1947 р. Перебудова експозиції археологічних матеріалів базувалася на тогочасному розумінні владними інституціями поняття «краєзнавчий музей». На краєзнавчі музеї покладалося виконання функцій політико-просвітницького закладу. Головною метою їхньої роботи визнавалося поширення комуністичної ідеології серед усіх верств населення. Ключова роль у реалізації цього завдання відводилася експозиції, яка мала відображати історію крізь призму марксистсько-ленінської філософії [163, с. 136–137]. Тому основне місце в експозиціях краєзнавчих музеїв відводилося презентації здобутків радянського суспільства та розбудові соціалізму [163, с. 247]. Натомість експозиціям інших відділів приділялося значно менше уваги.

Археологічною тематикою в тогочасній експозиції ВОКМ займалися співробітники відділу історії дорадянського періоду, який постав на заміну історико-мистецькому. Згідно тогочасних настанов частина експозиції музею, у якій використовувалися археологічні предмети, мала демонструвати не праісторію регіону, а процес зародження класового суспільства, слугувати наочністю для насадження марксистсько-ленінських уявлень про еволюцію людини та розвиток первісного суспільства. Значну частину археологічних пам'яток з експозиції ВОКМ було повернуто у фонди, замість них розміщено ілюстрації і фотокопії на теми класової боротьби та єдності слов'янських

народностей. Така зміна форм подачі музейних предметів стала виявом загальносоюзних тенденцій у музейній справі, націлених на зменшення ролі оригінальних експонатів й заміну їх на пропагандистські матеріали.

У 1950 р. ВОКМ змінив місце розташування. Музей перенесли у пристосоване приміщення в центрі міста між будинком Просвіти та Палацом культури (сучасна Театральна площа). Будівля музею була одноповерховою, дерев'яною, зверху обкладена цеглою та потерпала від надмірної вологості. Експозиція музею займала 175 м² і складалася із 7 зал. Під час її створення основну увагу співробітники музею приділили висвітленню радянського соціалістичного будівництва на Волині. Побудова експозиції відбувалася під пильним контролем представників комуністичної партії України, які стежили, щоб у ній були представлені нові постанови ЦК КПРС щодо переходу СРСР від соціалізму до комунізму [175].

Під час підготовки нової експозиції були розроблені відповідні ТЕП та ТСП. У цій роботі музейники керувалися типовою тематичною структурою експозиції для краєзнавчих музеїв, укладеною у кінці 1940-х рр. Як зазначала С. Каспаринська, такий підхід призвів до схематизації та уніфікацій експозицій усіх радянських краєзнавчих музеїв. Регіональні особливості окремих аспектів історії та археології не висвітлювалися, а підмінювалися науково-допоміжними матеріалами, що демонстрували загальноісторичні факти і події [174].

Археологічним пам'яткам в експозиції відводилася другорядна роль. Вони були представлені в експозиційному залі № 1 відділу історії дорадянського періоду та охоплювали дві теми:

- «Первісне суспільство»:
  - підтема «Епоха неоліту»;
  - підтема «Епоха бронзи».
- «Ранньослов'янський період».
  - підтема «Ранньослов'янський період»;
  - підтема «Слов'янський період у IV–XII ст.».

Речовий фонд частини експозиції, присвяченої первісному суспільству, складала археологічні артефакти, які доповнювалися допоміжними матеріалами. Серед представлених речей були кістяні прикраси й вироби, крем'яні та кам'яні знаряддя (сокири, серпи, скребки, наконечники списів і стріл). Практично всі матеріали походили із розкопок Я. Фітцке та З. Леського й складала основу експозиції Волинського музею міжвоєнного періоду. Окрім оригінальних музейних предметів у розділі розміщувався макет «Стоянка первісних людей в лісі», карта археологічних пам'яток Волинської області, а також тексти й ілюстрації про походження людини [50].

У наступній частині експозиції розкривалася історія розселення слов'ян та їх матеріальна культура. Серед найцінніших артефактів, які відображали епоху, були бронзові прикраси, кістяний гребінь, глиняний посуд, що походили із поховання III ст. н. е., випадково виявленого у с. Гірка Полонка біля Луцька [50; 206, с. 194]. Матеріали відносилися до вельбарської культури, яку у радянський період з ідеологічних та політичних міркувань відносили до слов'янських старожитностей. Експозиційна тема продовжувалася артефактами періоду Київської Русі, які включали кераміку, залізні та кістяні вироби. Поміж експонатами розміщувалися плани городищ Волинської області, фото пам'яток, ілюстрації та тексти [50].

Археологічна збірка ВОКМ була задіяна у ході створення експозиції відділу природи. Для висвітлення теми «Велике зледеніння та людина у післяльодовикову епоху» музейники використали крем'яні і кам'яні знаряддя праці, передані Київським історичним музеєм [50, с. 40].

Побудова частини експозиції, де використані предмети археологічної збірки музею, здійснювалася за тематико-хронологічним принципом. Більшість речових пам'яток розміщувалися у вертикальних і горизонтальних вітринах, виготовлених з дерева і скла. Допоміжні матеріали кріпилися на дерев'яних стендах [2].

Спогади працівників та річні звіти свідчать, що представлення тогочасної музейної експозиції супроводжувалося низкою проблем. Перш за все для

повноцінної роботи не вистачало експозиційних і виставкових площ. Сама будівля музею не мала гідроізоляції та постійно потерпала від плісняви, що негативно впливало на збереження фондів. Відсутність підвалів чи спеціального приміщення для фондосховища призвело до того, що музейні предмети зберігали у кабінетах та прибудовах [2]. У 1957 р. під час негоди у музейному приміщенні зірвало дах, через що постала потреба термінової евакуації експозиції. Для потреб ВОКМ міська влада передала будівлю на вул. Шопена, 7, куди музей переїхав протягом кількох днів [175].

Підготовка музейними співробітниками нової експозиції тривала декілька наступних років. Її відкриття відбулося 1960 р. [1]. Авторами експозиції стали Т. Андреева, Р. Кашевська, М. Дмитрук. Експозиція складалася із 17 зал, п'ять з яких займав відділ природи, 12 – відділи історії [237]. Загальна експозиційна площа склала 430 м², з них відділ історії дорядянського періоду займав лише 90 м² [43].

У ході побудови нової експозиції музейники поставили перед собою завдання покращити її зміст, піднявши його науковий та ідейно-політичний рівень, розширити кількість предметів. Відповідно до діючих музейних методичних рекомендацій, в експозиції ВОКМ предмети експонувалися кількома способами. Для археологічної збірки використовувався лінійний показ, що передбачав групування експонатів однотипними серіями та порівняльними рядами. Таке розміщення мало привертати увагу відвідувачів та відтворювати еволюцію виробів. Також застосовувався спосіб концентрованого розміщення, коли значна кількість експонатів демонструвалася на невеликій ділянці експозиції. Це дозволяло показати розмах певного явища. Особливу увагу в експозиції музейники приділяли об'ємним предметам, оскільки вони мали здатність найбільше зацікавлювати відвідувачів [236, с. 85–87].

Згідно ТЕП експозиція відділу дорядянської історії займала чотири зали. Археологічні матеріали експонувалися у перших двох і розміщувалися у п'яти вітринах та на двох стендах. Їх супроводжували тексти, етикетки й ілюстративний матеріал. Експозиція будувалася із застосуванням тематико-

хронологічного підходу. Усі експонати групувалися за періодами та демонстрували основні археологічні культури й епохи Волині.

Зала № 1 під назвою «Первіснообщинний лад на території краю» охоплювала період від палеоліту до ранньослов'янського часу. Вона починалася зі стенду, на якому розміщувалися палеолітичні артефакти – крем'яні гостроконечники, скребки, рубила. Експозиція продовжувалася тематичним блоком, присвяченим періоду неоліту. Його речову базу склали крем'яні знаряддя праці: наконечники списів, ножі, шліфовані сокири, кайла, відбійники та ліпний глиняний посуд із досліджень міжвоєнного періоду. Значне місце в експозиції займали матеріали мідно-кам'яного віку. В основу показу теми лягла підбірка посуду культури пізньострічкової кераміки із розкопок Я. Фітцке у с. Амбуків (інв. №№ А-82–85, 90). Групи предметів епохи бронзи та ранньозалізного часу в експозиції становили об'єднаний тематичний блок, що складався з одного стенда та однієї вітрини. На стенді розміщувалися світлини археологічних розкопів, об'єктів та знахідок, зафіксованих «in situ». Вітрина була заповнена знаряддями праці, прикрасами та посудом. Завершували експозицію зали № 1 артефакти вельбарської культури та ранньослов'янські старожитності: качинський скарб, залізні, керамічні й скляні вироби із зимнівського городища.

Середньовічні предмети з археологічної збірки демонструвалися в експозиції зали № 2, що охоплювала період історії від утворення Київської Русі до кінця XVIII ст. Археологічні матеріали склали основу речового фонду двох перших вітрин зали. Одна з них присвячувалася виникненню та розквіту Київської Русі. У вітрині були представлені середньовічні залізні вироби (коса-горбуша, серп, гвіздки, рибальські гачки), скляні та пастові намистини, тягарці, гончарні горщики.

Друга вітрина відтворювала військову справу і релігію населення Київської Русі. У ній експонувалися залізні наконечники стріл та списів IX–XI ст. Майже всі вироби походили із фондів Волинського музею міжвоєнного періоду.

В оформленні вітрини 1 зали № 2 можна чітко простежити пропагандистську складову роботи музею. Основною ідеєю, яку просували автори розділу експозиції, став наочний показ єдності усіх східнослов'янських племен. Для досягнення поставленої мети у вітрині розміщувалася карта Київської Русі, біля неї розташовувалися господарські предмети, а у текстовій частині наголошувалося, що всі східні слов'яни користувалися однією мовою, мали єдину культуру, у вжитку послуговувалися однотипними речами.

У списках експонатів відділу дорядянської історії виявлено кілька свідчень помилкового розміщення предметів. Так, у тематичному блоці, присвяченому епосі бронзи та ранньозалізному часу, експонувалися гончарні горщики часів Київської Русі та полив'яний посуд литовсько-польського періоду, які пізніше були повернуті у фонди [76]. Такі неточності, а також «міграція» археологічних предметів із попередніх експозицій у наступні цілими тематичними комплексами свідчать про брак професійних кадрів у музеї.

З нагоди святкування 900-річчя від першої згадки про Луцьк міська влада надала музею нове приміщення. Для потреб установи за рішенням виконкому Луцької міської ради народних депутатів від 13 серпня 1981 р. виділено колишню будівлю Луцької міської лікарні на вул. Галана, 2 (тепер вул. Шопена, 20). Підготовку нової експозиції планувалося завершити упродовж двох років, однак з технічних причин її відкриття відбулося у серпні 1985 р. [215]. Загальна експозиційна площа склала 1230 м². Згідно вказівки Міністерства культури СРСР майже 2/3 усієї експозиційної площі було відведено відділу радянської історії [43]. Натомість відділу історії дорядянського періоду – лише 210 м². Його підготовкою займалися завідувачка відділу історії дорядянського періоду Р. Кашевська та наукові співробітниці І. Рябцева й Т. Садовник.

Відомо, що робота з оформлення нової експозиції дорядянської історії велася протягом 1981–1984 рр. У цей період завершено роботи над тематичними частинами «Первіснообщинний лад на території краю», «Край у складі Київської Русі та в період феодальної роздробленості» [62].

Експозиція ВКМ, у якій використано археологічні предмети, будувалася з урахуванням останніх радянських музеєзнавчих розробок. Як зазначав В. Хербст, у 1980-х рр. в СРСР сформувалося три принципи побудови музейної експозиції. Згідно першого, вона мала будуватися на основі наукової концепції, фундаментом якої слугувало марксистсько-ленінське вчення про суспільний розвиток. Передбачався поділ експозиції на окремі частини згідно прийнятої у Радянському Союзі періодизації історії. Неодмінними атрибутами експозиції мали бути ідейна спрямованість та партійний підхід. Другий принцип стосувався предметності – відвідувач насамперед мав знайомитися з оригінальними музейними предметами. Експонати мали не просто репрезентувати епоху, а й бути підтвердженням певних історичних фактів чи явищ, які радянська музеєзнавча наука використовувала в ідеологічних цілях. Третій принцип – зрозумілість та універсальність. Експозиція мала бути простою та орієнтуватися на всі соціальні групи населення, зокрема на школярів, які були наймасовішими відвідувачами краєзнавчих музеїв [239, с. 199–200]. Названі підходи лягли в основу підготовки експозиції ВКМ.

Відповідно до наукових розробок радянських музейників нова експозиція у музеях історичного профілю будувалися за комплексно-тематичним принципом. Вона поділялася на розділи, теми та підтеми. Основною експозиційною одиницею став експозиційний комплекс, за допомогою якого розкривалася певна тема [232, с. 84]. Така система подачі матеріалу чітко простежується на прикладі експозиції ВКМ.

Декларативно головною ідеєю нової експозиції музею мало стати висвітлення історії та природи Волині [71]. Насправді ж експозиція продовжувала слугувати інструментом пропаганди. Це засвідчила «Довідка про роботу музейних закладів Волинської області 1983 р.», у якій зазначалося, що «велика роль у ідейно-виховній та культурно-освітній роботі належить музеям – надійним помічникам партії у вихованні нової людини. Головне завдання музеїв – сприяти партії та уряду в комуністичному вихованні трудящих, їх мобілізації на успішне виконання рішень партійних з'їздів, народно-господарських планів,

піднесення їх ролі у вихованні трудящих, особливо молоді, на прикладах життя і діяльності В. І. Леніна, героїчної історії КПРС, нашої Батьківщини, революційних, бойових і трудових традиціях партії і народу в дусі радянського патріотизму і радянського інтернаціоналізму» [44].

Експозиція відділу історії дорадянського періоду ВКМ у 1985 р. об'єднувала дев'ять зал. Археологічна збірка музею експонувалася у перших двох. Власне археологічною частиною експозиції можна вважати залу № 1 та вітрину 1 зали № 2, а її верхньою хронологічною межею було VII ст. Ще у чотирьох вітринах зали № 2 археологічні експонати слугували підсилюючими елементами для викладу історії середньовіччя. Зала № 1 «Первіснообщинний лад на території Волині» розкривала найдавнішу історію Волині від ймовірного часу заселення території краю 20 тис. р. тому і до VI ст. н. е. Сама зала була задекорована у вигляді печери, верхня частина стін прикрашена копіями петрогліфів з Кам'яної могили, які демонстрували заняття первісних людей. При оформленні художники вирішили не акцентувати увагу на регіональних особливостях первісної історії, а показати збірний образ кам'яної доби України.

Біля входу розташовувалася об'ємна гіпсова модель, яка ілюструвала тогочасну концепцію еволюції людини. Одразу за нею знаходилася перша вітрина, яка ілюструвала епохи палеоліту і мезоліту. Оскільки в межах Волинської області виявлено вкрай мало палеолітичних знахідок, то для відображення матеріальної культури використовувалися артефакти з Київського історичного музею та пам'ятки сусідніх областей. З метою показу гендерного поділу тогочасного суспільства експонувалися скребки, які вважалися жіночими знаряддями праці, й гостроконечники, що символізували чоловічі заняття, такі як мисливство. Нижній експозиційний ряд займали масивні предмети – нуклеуси і відбійники.

Усі наступні археологічні епохи відображалися в окремих вітринах експозиції. Період неоліту був представлений значною кількістю крем'яних і кам'яних знарядь праці, ліпного глиняного посуду, кістяних виробів. Експозиціонери акцентували увагу на появі першого глиняного посуду в період

неоліту шляхом показу посудин КЛСК (інв. №№ А-36, 41, 42) з розкопок 1930-х рр. Розвиток людства показувався крізь призму урізноманітнення видів знарядь праці та удосконалення технологій їх виготовлення. Цікавим експонатом вітрини був природній камінь-пісковик зооморфної форми, який музейники помилково інтерпретували як прадавню скульптуру мамонта (інв. № А-10097).

Мідно-кам'яний вік в експозиції репрезентував поховальний посуд культури пізньо-стрічкової кераміки із розкопок Я. Фітцке (інв. №№ А-82, 100, 98, 561) та фрагменти посуду пізньотрипільської культури з досліджень М. Пелещина. Центральне місце вітрини займала розписна миска трипільської культури. Через нестачу експозиційних площ не були представлені численні матеріали КЛП з розкопок поселення у с. Зимне.

Найбільший тематичний блок зали № 1 присвячувався старожитностям епохи бронзи. Музейники змогли вдало висвітлити специфіку регіону. Особливу увагу вони приділили артефактам місцевих культур шнурової кераміки (СК, ГЗК). Більшість експонатів походили з археологічних досліджень 1930-х рр. Я. Фітцке у Торчині. Атрактивними експонатами стали жіноче кістяне намисто (інв. №№ А-89, 99, 97, 94, 95, 88, 96, 87, 359) та чоловічий амулет з ікла вовка (інв. № А-4521).

У наступній вітрині розкривалася тема «Ранньозалізний час на території Волині». Особливу увагу автори експозиції приділили металевим виробам. У центрі розміщувалися бронзові прикраси: дзеркало (інв. № А-169), шпильки (інв. №№ А-278, 170, 279), браслет (інв. № А-245) та фібула (інв. № А-168) [74]. Музейники також акцентували увагу на поховальному посуді ульвівецької групи лужицької культури, виявленому Д. Павлівим у с. Рованці біля Луцька. Цінність колекції підвищувалася невеликою територією поширення культури на теренах України, що обмежувалася Заходом історичної Волині. Для експонування відбирався посуд найбільш характерних форм та орнаментів: горщики та кухлики, прикрашені рустуванням чи нігтьовими защипами, а також лощені покоришки-кleshі.

Останні дві вітрини зали № 1 розкривали бачення радянськими археологами генезису слов'ян. Невеликий блок стосувався матеріального спадку пшеворської культури, яка в експозиції ВКМ була подана для відвідувачів у якості ранньослов'янської [144, с. 15]. Серед експонатів варто виділити кістяний гребінь (інв. № А-6120), ритуальний глиняний хлібець (інв. № А-6114), а також посудину для виготовлення сиру (інв. № А-11360), яку музейники помилково атрибутували як курільницю. Значно більший тематичний блок стосувався вельбарської культури. Вона розглядалася як симбіоз ранніх слов'ян і прийшлих племен. Матеріальна культура вельбарців була представлена в експозиції побутовими, господарськими та ювелірними виробами. Особливе місце посів качинський скарб срібних прикрас V ст. У верхньому експозиційному ряді розміщувалися допоміжні матеріали, що склалися з карти пам'яток римського часу та світлин борочицького скарбу срібних речей, знайденого у 1928 р. та вивезеного до Варшавського археологічного музею.

Новаторським дизайнерським рішенням того часу стало розміщення в експозиційній залі № 1 діорам – зображень з додаванням об'ємних елементів. Втім, такий підхід у подальшому став типовим для більшості краєзнавчих музеїв СРСР. Для експозиції відділу історії дорадянського періоду було виготовлено дві діорами. Перша стосувалася полювання й рибальства в епоху мезоліту, друга ілюструвала процес виплавки бронзи.

Зала № 2 «Край у період феодалізму» охоплював VI–XVI ст. Археологічна збірка використовувалася для відображення розселення слов'ян і становлення їх державності. Перша вітрина зали повністю присвячувалася розкопкам В. Ауліха на зимнівському городищі. Таким чином підкреслювалася ключова роль пам'ятки та матеріалів з неї для розуміння ранньослов'янської історії Волині. В експозиції розміщувалися найцінніші артефакти – зброя, господарські й побутові вироби. Допоміжними матеріалами слугували план зимнівського городища та світлини археологічних об'єктів з розкопок.

Наступний блок, що стосувався утворення Київської Русі, був перенесений з попередньої експозиції із збереженням ідеологічного характеру. Експонатūra

істотних змін не зазнала. Єдиним доповненням став фрагмент посудини для проціджування молока [74].

Багатством художнього оформлення вирізнялася вітрина, присвячена ремеслам Київської Русі. Автори експозиції сконцентрували увагу на демонстрації виробів тогочасних ремісників. Гончарство представлялося підбіркою цілих форм посуду та фрагментів донець з клеймами, які супроводжувалися високохудожнім ілюстративним матеріалом. Ковальські вироби (кресала, гвіздки, ножі, свердла) подавалися з копією мініатюри, яка зображувала процес виготовлення заліза. Половину вітрини займали матеріали, пов'язані з ювелірною справою русичів. Для підсилення візуальної привабливості археологічних матеріалів художники-оформлювачі зобразили обличчя жінки, до якої кріпилися давньоруські сережки (інв. №№ А-241, 387) та скляне намисто (інв. №№ А-157, 159, 182, 183, 184, 185). Навколо малюнка розміщувалася декоративна рама, на якій висіли жіночі прикраси та аксесуари: кістяний гребінець (інв. № А-381), бронзова лучниця (інв. № А-502), фрагменти скляних браслетів, металеві кільця та пряжки. У нижньому експозиційному ряді знаходилися фрагменти берести та зразки шевської шкіри з розкопок С. Панишка у м. Камінь-Каширський.

Частина вітрини 4 стосувалася теми релігії населення Київської Русі. Вона подавалася у звичному для комуністичної ідеології негативному ракурсі. Головними експонатами були бронзовий хрест-енколпійон (інв. № А-3665) та кістяний амулет (інв. № А-146). Ще частина експонатів (чотири хрест-енколпійони та кілька бронзових натільних хрестиків) були обліковані у групі зберігання «Релігія-атеїзм» і не входили до археологічної збірки. Допоміжним матеріалом слугувала карта народних повстань проти впровадження християнства князем Володимиром у 988 р. Вона мала продемонструвати відвідувачам розмах спротиву та несприйняття нової релігії слов'янами. В іншій частині вітрини демонструвалися предмети озброєння доби Київської Русі. З археологічної збірки у вітрині експонувалися наконечник списа (інв. № А-747) та фрагмент меча (інв. № А-152). Варто зазначити, що основу експозиційного

блоку складали предмети з фондової групи зберігання «Р-3», зокрема кольчуга та мисюрка XVI–XVII ст., які використовувалися у зв'язку з браком об'ємних експонатів.

Завершальна вітрина продовжувала тему військової справи населення періоду Київської Русі. У ній експонувалися підкови, наконечники стріл та списів. Археологічні предмети підсилювалися художніми копіями мініатюр з Руського та Радзивілівського літописів.

Представлена в експозиції археологічна збірка періодично зазнавала змін. Так, наприклад, у 1988 р. музейники додали до зали № 2 матеріали на тему «Київська Русь», «Галицько-Волинське князівство». Деякі експонати працівники музею повертали у фонди, що переважно зумовлювалося їх хибною попередньою атрибуцією (див. додаток II) [63, арк. 6].

У ході відбору музейних предметів для розміщення в експозиції головна увага приділялася таким артефактам, які б не надто відволікали увагу відвідувачів від допоміжних матеріалів і текстів, що слугували основним засобом донесення радянської пропаганди. Більшість скарбів та виробів із цінних металів, виконаних на високому художньому та естетичному рівнях, спеціально зберігалися у фондах, натомість в експозиції розміщувалися менш якісні предмети з бронзи чи міді. Наприклад, у вітрині 3 зали № 2, присвяченій ремеслам, тематичний блок ювелірних виробів містив невиразні бронзові прикраси, частина з яких мали пошкодження, попри наявність у фондах городищенського скарбу та срібних лунниць.

Неодмінною частиною роботи співробітників музею з експозицією була екскурсійна діяльність. У радянських музеях її розглядали як частину ідейно-виховної роботи з відвідувачами. У 1985 р. музейники розробили екскурсію відділом історії дорадянського періоду. Її текст затверджувала науково-методична рада музею. Екскурсія базувалася на марксистсько-ленінській філософії та мала передавати глибину розуміння ідеологами комунізму суті історичних процесів.

Лейтмотив екскурсії експозицією, заснованою на археологічних матеріалах – зародження і розвиток класового суспільства, наростання класових протиріч. Цей наратив можна простежити у наголошенні уваги на суспільних поділах праці у давніх людей та становленні феодалізму в період середньовіччя. Попри таку заангажованість, текст екскурсії детально й доступно розкривав історію Волині в найдавніші часи. Екскурсія починалася з розповіді про заселення території Волинської області людьми. Особлива увага приділялася їх заняттям. У ході екскурсійної розповіді про інші археологічні періоди, основний акцент також робився на ознайомленні з матеріальною культурою тогочасного населення. У залі №2 за допомогою демонстрації археологічних експонатів екскурсоводи знайомили відвідувачів з історією дулібів, волинян і бужан, зникненням зимнівського городища та утворенням й розквітом Київської Русі.

Неомінною частиною тогочасних музейних практик були розробка та проведення тематичних екскурсій. Найбільш затребуваними з них були учнівські: «Первіснообщинний лад на території нашої області. Стоянки найдавніших людей. Виникнення релігії. Племена трипільської культури»; «Київська Русь, Галицько–Волинське князівство»; «Київська Русь і Волинь»; «Галицько-Волинське князівство»; «Волинь у IX–XI ст.». Більшість екскурсій були інтегровані в шкільну програму та розроблені для учнів 7-х класів, які вивчали історію середньовіччя [50; 61; 63; 64].

Співробітники ВКМ використовували предмети археологічної збірки для створення стаціонарних і виїзних виставок (тимчасових експозицій). У 1953 р. за вказівкою Волинського обласного комітету КПУ співробітники музею підготували пропагандистську стаціонарну виставку «З нагоди 300-річчя воз'єднання України з Росією».

Перші два розділи, які стосувалися періоду середньовіччя і ранньомодерного часу, були побудовані із залученням археологічної збірки музею. Речове наповнення розділу I «Староруська держава з центром у Києві» складала археологічні артефакти з фондів музею. Зокрема, підтема «Галицько-

Волинське князівство» містила предмети з розкопок, що стосувалися матеріальної культури населення регіону періоду XIII ст. [50, арк. 17].

В інших розділах виставки, що охоплювали період з середини XIII ст. і до 1653 р., археологічні артефакти використовувалися виключно як другорядні експонати. Їх кількість була незначною, експонувалися лише предмети озброєння – вістря стріл та наконечники списів XVII ст., які мали засвідчувати, що українці вели активну «боротьбу проти гніту чужоземних поневолювачів» [50, арк. 17]. Колекції посуду, господарських і побутових речей ранньомодерного часу не використовувалися у зв'язку із ідеологічним підходом побудови виставки. Натомість експонувалися кольорові ілюстрації «розгром татар на Куликовому полі», «Іван Сусанін», «Мінін і Пожарський», які не мали стосунку до історії Волині, однак насаджували думку про провідну роль Росії у розвитку східнослов'янських народів. Ключовими експонатами розділу, присвяченого подіям 1648–1654 рр., були барельєфи Й. Сталіна і В. Леніна, поєднані з текстом гімну СРСР, що свідчило про відмову від показу локальної історії та підміну її ідеологічною складовою. Текстовим супроводом до виставки слугували цитати із різних постанов ЦК КПРС, творів В. Леніна і Й. Сталіна, що стосувалися національних, класових і релігійних питань. Про особливе місце виставки у культурному житті населення області свідчив той факт, що її ТЕП затверджував Волинський обласний комітет КПУ.

Тимчасова експозиція «З нагоди 300-річчя воз'єднання України з Росією» слугувала насамперед рупором комуністичної пропаганди. Музейним предметам та місцевій історії у ній відводилася допоміжна роль. Виставка стала яскравим прикладом перетворення музею з установи, що вивчала, зберігала й демонструвала історію та природу краю, на ідеологічно-пропагандистську інституцію, а також засвідчила другорядність науково-освітньої функції закладу.

Ще одним музейним проєктом, де використовувалися археологічні предмети, стала виїзна виставка «Луцьку 900 років», підготовлена у 1985 р. Вона експонувалася в будинку політосвіти Волинського обласного комітету КПУ. Для

її підготовки використано оригінальні й унікальні експонати з фондів музею, однак, археології у ній відводилася допоміжна роль.

Постійний брак експозиційних площ не дозволяв належним чином представити археологічну збірку ВКМ у виставковій діяльності музею. Так, наприклад, перша будівля музею радянського періоду взагалі не мала виставкових кімнат. А у приміщенні, де розташовувався ВКМ протягом 1950-х рр., була лише одна виставкова зала [1].

Отже, протягом усього періоду існування СРСР невід'ємною складовою експозиції ВКМ була частина, присвячена раннім етапам історичного розвитку, де основними експонатами виступали археологічні пам'ятки. Порівняно з іншими темами вона зазнала менш відчутного впливу радянської ідеології.

Експозиція, заснована на археологічних матеріалах, охоплювала історію регіону від моменту заселення території Волині людьми і до завершення Середніх віків. Частина експонатів стосувалася культур, які були поширені в межах України лише на Волині.

Специфічною рисою частини експозиції ВКМ, що присвячена дописемній історії, була її статичність. Кістяк експонатури переносився з однієї експозиції до іншої. Так, незмінно залишалися відкритими для показу колекції періодів неоліту, енеоліту та епохи бронзи з розкопок Я. Фітцке і З. Леського, що знаходилися в експозиції безперервно з 1930-х рр. Це можна пояснити браком археологів у музеї. У радянський період значних змін зазнав розділ, присвячений середньовіччю, який наповнювався переважно археологічними експонатами. Його було розширено, але разом з тим і надано яскраво вираженого ідеологічного змісту.

У виставковій діяльності ВКМ археологічна складова простежується слабо. За період 1939–1991 рр. співробітники музею підготували лише дві виставки, у яких використовувалися археологічні предмети. Жодна з них не мала кінцевою метою простежити історію краю. У той же час лише у 1953 р. музейники підготували 14 різних тимчасових експозицій, половина з яких була пов'язана з російською культурою чи пропагандою комуністичної ідеології [50].

Однією із найбільш гострих проблем музею протягом всього радянського періоду було кадрове питання. Нестача фахівців негативно впливала зокрема й на експозиційну діяльність – для перебудови розділів експозиції, основою яких були археологічні матеріали, не вистачало компетентних співробітників. У 1953 р. серед співробітників музею було лише дві людини з повною вищою освітою. Навіть пізніше, з появою фахових археологів, ситуація не надто змінилася, оскільки вони не були експозиціонерами, а займалися польовими дослідженнями та охороною нерухомих пам'яток.

Висновки до розділу 3

У ході Другої світової війни археологічна збірка музею зазнала значних втрат. Кількісно вона зменшилася у десятки разів, однак більшість найцінніших предметів залишилися неушкодженими.

Попри це, у радянський період археологічна збірка ВКМ не лише відновилася, а й збагатилася значною кількістю цінних колекцій й окремих артефактів. У 1980-х рр. музею вдалося відродити традицію проведення археологічних експедицій, що забезпечило постійні надходження до фондів та позитивно вплинуло на збереження культурної спадщини Волині. Археологічні експедиції ВКМ сприяли тому, що виявлені на території області матеріали у повному складі залишалися у місцевих музеях, а не розпорошувалися.

Щодо структури археологічної збірки ВКМ, то у радянський час вона набула чітких рис – в її основу покладено надходження від фондоутворювача та тематику артефактів; хронологічна систематизація використовувалася фрагментарно. Основним шляхом поповнення збірки залишалися польові експедиції. Особливістю радянського періоду було переважання археологічних експедицій, що проводилися не місцевими установами, а науковими інституціями республіканського і всесоюзного масштабу. Передача, дарування, закупівля та міжмузейний обмін відігравали значно меншу роль у комплектуванні фондів. Археологічна збірка ВКМ у радянський період містила цінні колекції, що привертати увагу дослідників з усього СРСР і викликали

зацікавлення у науковців з країн тогочасного соціалістичного табору. Однак, через закритість Радянського Союзу науковці із сусідніх країн практично не мали можливості працювати з фондами ВКМ.

У досліджуваній період ВКМ відчував хронічну нестачу компетентних профільних спеціалістів, що багато в чому визначило його статус як суто обласного центру зберігання і вивчення археологічної спадщини. Завдяки науковцям з академічних установ, згодом – місцевим археологам та краєзнавцям, які поповнювали й опрацьовували фонди, музей отримав поштовх для активізації уваги до археологічних пам'яток. Загалом ВКМ не став науковим осередком республіканського масштабу і залишився суто регіональною установою. Музей у вивченні археологічної спадщини залежав від дослідників із наукових центрів, які вивчали фонди. Варто зауважити, що у радянський період на території Волинської області у різні роки археологічні дослідження проводили М. Залізняк, М. Кучера, А. Пескова, М. Каргер, І. Русанова, В. Баран. Матеріали з їхніх розкопок не потрапили до фондів ВКМ, що негативно вплинуло на комплектування археологічної збірки музею.

Експозиція ВКМ, присвячена найдавнішим часам, була типовою для краєзнавчих музеїв. Її ключовими завданнями було висвітлення комуністичної моделі первісної історії; показ зародження і розвитку класового суспільства, наростання в ньому протиріч між експлуататорами та експлуатованими, що в результаті призвело до появи диктатури пролетаріату.

На прикладі експозиції ВКМ, заснованої на археологічних матеріалах, можна простежити абсолютну включеність музеїв у пропагандистську діяльність комуністичної партії і радянської влади. Представлення археологічної збірки яскраво демонструє ідеологічну спрямованість радянських музеїв, де 2/3 експозиційної площі виділялося під матеріали, що прославляли здобутки радянської влади, і лише 1/3 для потреб відділів природи та історії дорадянського періоду. Така ірраціональність призвела до поверхневого висвітлення археології краю.

РОЗДІЛ 4
ФОНДОВА ГРУПА «АРХЕОЛОГІЯ»
У МУЗЕЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В 1991–2019 рр.

4.1. Виявлення, вивчення та збереження музейних предметів

Із здобуттям Україною незалежності у 1991 р. для ВКМ настав новий етап розвитку. Музей почав позбуватися радянських принципів організації діяльності і докорінно змінювати форми та методи роботи. Через складну політичну та економічну ситуацію цей процес затягнувся на тривалий час. У перші роки відродження державності діяльність установи мало чим відрізнялася від попереднього періоду. Археологічна збірка ВКМ продовжувала комплектуватися насамперед завдяки діяльності експедицій музею та досліджень вчених із структурних підрозділів НАН України.

Дирекція ВКМ сприяла проведенню співробітниками археологічних досліджень. Незважаючи на перманентну нестачу фінансування, музей знайшов змогу зберегти діючі Давньоруську та Південно-Волинську археологічні експедиції. Основною метою їх діяльності стало виявлення, вивчення та паспортизація нерухомих пам'яток у межах Волинської області. Комплектуванню фондів новими надходженнями відводилася важлива, однак все ж допоміжна роль. Це чітко простежувалося за вибором археологами-музейниками місць проведення досліджень. Фінансування покривалося за рахунок бюджетів Українського товариства охорони пам'яток історії та культури та ВКМ. Діяльність археологів ВКМ проходила переважно у тісній колаборації із науковцями інших установ. Так, у 1992 р. дирекція музею на короткий період створила Розвідкову експедицію ВКМ, яку очолив львівський археолог В. Конопля. Протягом року археологи провели масштабні обстеження пам'яток Волинської області та виявили понад 200 нових різночасових поселень. Частина знахідок після камерального опрацювання була передана В. Коноплею до фондів ВКМ. У цьому ж році Розвідкова експедиція була ліквідована.

Давньоруська археологічна експедиція продовжувала функціонувати до 1996 р. Її керівник С. Панишко вважав найбільш пріоритетними напрямками роботи встановлення взаємодоповнюючих зв'язків між археологічними і писемними джерелами, а також визначення регіональних особливостей оборонних пам'яток. Побіжно, після завершення кожного польового сезону, фонди музею поповнювалися колекціями предметів, здебільшого періоду середньовіччя та раннього нового часу. Одна із таких колекцій походила з розкопок на території коршівського городища, що відбувалися у 1992 р. Вона включала три гончарних горщики «курганного» типу, глиняні прясла та фрагментований гончарний посуд. Частина колекції була опрацьована і передана до фондів лише у 2017 р. завдяки старанням співробітниці музею Т. Садовник. До неї увійшли матеріали XVII ст.: фрагменти вінець, стінок та денець гончарних посудин, а також декілька ручок від сковорідок (інв. № А-22329–22350) [122].

У межах діяльності Давньоруської археологічної експедиції протягом 1990-х рр. С. Панишко провів ряд невеликих розвідок і розкопок на території Волинської області. За їх результатами до музею надійшло декілька різночасових колекцій. Так, після завершення досліджень 1991 р. у с. Милятин Іваничівського району музей отримав підбірку фрагментів ліпної кераміки епохи міді-бронзи. У тому ж році С. Панишко передав колекцію різночасових знахідок з розкопок у с. Радошин Ковельського району. А за результатами розвідок у с. Ветли Любешівського району, що відбулися у 1996 р., до фондів потрапила колекція крем'яних, кам'яних, глиняних виробів та їх фрагментів, датованих періодом неоліту, епохою міді-бронзи та ранньозалізним часом. Матеріали були поставлені на музейний облік лише у 2006 р. [122].

Важливе місце у комплектуванні фондів ВКМ займала діяльність Південно-Волинської археологічної експедиції та особисто її керівника – Ю. Мазурика. Як і Давньоруська експедиція, вона проіснувала до 1996 р., а в подальшому була ліквідована. Головним завданням робіт, що проводила Південно-Волинська експедиція, було виявлення нових пам'яток та їх

паспортизація. У ході досліджень археологи документували всі виявлені артефакти і після камерального опрацювання передавали їх до фондів ВКМ.

Протягом 1992 р. за результатами діяльності експедиції у попередні польові сезони музей отримав колекцію предметів, які поповнили переважно науково-допоміжний фонд [128, арк. 65]. У наступному році Ю. Мазурик передав підбірку предметів, яка походила з розвідок у південних районах Волинської області. Більшість цих матеріалів були описані лише через декілька років [129].

У 1996 р. Ю. Мазурик передав до музею матеріали ККА, отримані за результатами археологічних робіт попереднього року у с. Оздів Луцького району. Передумовою їх проведення стало виявлення тілопокладних поховань під час прокладання газопроводу. Археологам, що прибули на місце, не вдалося зафіксувати об'єкти через їх руйнування, однак з відвалів траншеї вдалося зібрати поховальний інвентар [218]. Серед виробів, врятованих науковцями, варто виокремити амфору з вертикальним вінцем, кулястим тулубом і двома вушками. Посудина орнаментована рядом коротких вертикальних ліній (інв. № А-13268). Також до колекції входять крем'яна сокира і фрагментований посуд періоду енеоліту [104].

Найбільший блок матеріалів з досліджень Південно-Волинської експедиції був переданий Ю. Мазуриком до фондів музею у 2007 р. До нього входило одразу декілька колекцій, що походили із розвідок 1990-х рр. у населених пунктах Борисковичі, Звиняче, Іванівка, Мар'янівка, Борочиче, Цегів Горохівського району, Гірка Полонка Луцького району. Колекції склалися переважно із фрагментованого гончарного посуду періоду середньовіччя [122].

Важливий внесок у формування археологічної збірки ВКМ періоду незалежності належить Г. Охріменку. Він обіймав посаду провідного наукового співробітника відділу охорони пам'яток музею. Тривалий час вчений проводив археологічні дослідження як співробітник музею, а в період 1992–1993 рр. очолював Неолітичну експедицію ВКМ.

Першу велику колекцію у досліджуваній період Г. Охріменко передав 1993 р. за результатами багаторічних досліджень на пам'ятці Голишів-2 в однойменному селі неподалік Луцька. Самі розкопки проходили у польові сезони 1988, 1990–1992 рр. За цей час вдалося розкрити площу у 1 400 м², виявити чотири житла та значну кількість господарських споруд, що робить проведені дослідження одними із наймасштабніших за всю історію археологічної діяльності музею. Майже всі матеріали, виявлені у ході робіт, відносилися до КЛСК та були представлені здебільшого фрагментами кухонного і столового посуду, кістяними проколками, крем'яними скребками, різцями та пластинами, фрагментами зернотерок. Цінним вважався фрагмент посудини з лінійним орнаментом та єдиною великою «нотною»-ямкою, яка могла слугувати раннім зразком «нотного» орнаменту [130]. Отримані матеріали Г. Охріменко датував приблизно 4300–4200 рр. до н. е. [208, с. 197]. Крім того, у ході розкопок, виявлено культурні нашарування та знахідки III–II тис. до н. е. Процес обліку колекції з пам'ятки Голишів-2 тривав до 2004 р.

З того ж населеного пункту походить ще одна колекція, передана Г. Охріменком після завершення робіт на пам'ятці Голишів-1 (ур. Замчисько), що досліджувалася упродовж 2003–2006 рр. Серед матеріалів, отриманих музеєм, були фрагментована кераміка КЛСК та трипільської культури, артефакти малицької, ВЛК та КЛП (інв. №№ А-15417–15418; А-15589–15747; А-15866–15905; А-16127–16182; А-16390–16411; А-18962–19893; А-22096–22275) [106; 108; 110; 124].

Завдяки діяльності експедицій під керівництвом Г. Охріменка до фондів ВКМ також було передано колекції із досліджень на пам'ятках археології у с. Люб'язь Любешівського району. Г. Охріменко провів розкопки на поселеннях Люб'язь-2, 3, 4 (ур. Лядина) у 1996, 2001, 2003, 2005 та 2007 рр. Частину виявлених у ході робіт знахідок він передав до фондів ВКМ у 2004 р. Тоді музей отримав колекцію артефактів періоду неоліту, що складалася із фрагментів ліпної кераміки та численних крем'яних виробів: 55 відщепів, понад 100 крем'яних пластин, 50 нуклеусів, а також скребків і різців. Ще частину

матеріалів з розкопок у с. Люб'язь Г. Охріменко здав у 2008 р. Майже всі вони відносилися до періоду неоліту, особливо багато артефактів ВНК. Серед виробів переважала ліпна фрагментована кераміка, численними були крем'яні відщепи, пластини, різці, скребки, рубила, сокири та кам'яні розтирачі. Кількісно колекція з розкопок в ур. Лядина стала однією із найбільших у збірці. Вона нараховувала близько 470 облікових номерів, під окремими з яких зберігалася значно більша кількість предметів. Так, під обліковим № А-14523 на зберіганні знаходилося 290 крем'яних відщепів, а під № А-14518 – 136 фрагментів ліпної кераміки [105]. Окрім того, декілька сотень предметів колекції включені до допоміжного фонду [124].

За роки роботи Г. Охріменко передав до фондів музею значну кількість археологічних знахідок, як з досліджень, так і випадкових знахідок, зокрема: колекцію артефактів ВНК та ВЛК (інв. №№ А-12108–12139; А-12674–12747) з с. Мала Осниця (ур. Оболонь) Маневицького району [103], підбірки виробів ВЛК (інв. №№ А-16819–17137) з с. Баїв Луцького району [107]. Частина матеріалів вченого знаходиться у музеї на депонуванні та досі не опрацьована через великий об'єм і нестачу спеціалістів у музеї. Так, у кінці 1990-х рр. до ВКМ було передано 8414 знахідок зі спільних археологічних досліджень Г. Охріменка і А. Броніцького у с. Зимне Володимир-Волинського району 1997 р. [69; 132]. Також не опрацьованими залишаються численні матеріали з розвідок та розкопок Г. Охріменка 1980–2000-х рр. на пам'ятках Північно-західної України.

У 2016–2018 рр. ВКМ поновив традицію проведення археологічних досліджень. Завідувач відділу давньої історії М. Вашета та автор дисертації, який на той момент обіймав посаду наукового співробітника того ж відділу, отримали дозволи на проведення археологічних робіт та здійснили ряд досліджень на території Волинської області. Для цього, згідно вимог, науковці розробляли річні програми проведення археологічних досліджень ВКМ і подавали їх до органів охорони культурної спадщини. Відповідно до цих програм, основною метою проведення досліджень було забезпечення збереження та вивчення пам'яток, що руйнувалися, а також уведення здобутих матеріалів до наукового обігу.

Важливими завданнями, які ставили перед собою археологи-музейники, були: забезпечення сталого розвитку наукових археологічних досліджень в області; поповнення фондів та експозицій музею; занесення нововиявлених об'єктів до Державного реєстру нерухомих пам'яток України; налагодження міжнародних наукових контактів. Через брак коштів у бюджеті музею роботи фінансувалися переважно за рахунок благодійних фондів, таких як БО БФ «Поллукс» (кер. С. Бубало) та приватних меценатів (меценат В. Чопюк).

У 2016 р. експедиція ВКМ, яку очолив М. Вашета, здійснила археологічний нагляд за впорядкуванням крипт костелу св. Трійці в Олиці. У ході робіт вчені виявили натрунні портрети Альбрехта-Станіслава Радзивілла і його дружини Анни-Крістини з роду Любомирських та верхній чоловічий одяг, ймовірно XVIII ст. У наступні роки співробітники відділу давньої історії під керівництвом автора дисертації проводили розвідкові роботи у межах Луцького району. Одним із об'єктів дослідження стало нововиявлене городище у с. Буяни, де археологи заклали ряд шурфів протягом 2016–2017 рр. й виявили культурний шар періоду середньовіччя та поховання XVI–XVII ст. Дослідження в с. Буяни дали музею нові надходження у вигляді нумізматичних та ювелірних артефактів раннього нового часу. У 2018 р. завдяки розвідкам у с. Крупа біля Луцька науковці дослідили кілька пам'яток та поповнили фонди музею новими матеріалами періоду енеоліту (ККА, ВЛК), епохи бронзи (ТКК) та керамікою XVI–XVII ст. (інв. № А-22947–23031) [110].

Подальша робота експедицій музею виявилася тимчасово неможливою через позицію Кваліфікаційної ради з питань видачі кваліфікаційних документів ІА НАН України. Члени Ради відмовили у видачі Відкритих листів археологам ВКМ, мотивуючи це тим, що проведення археологічних досліджень не відноситься до пріоритетних повноважень закладів культури. Ще одним аргументом стало те, що проведення розкопок та розвідок не входить до переліку платних послуг, що можуть надаватися музеями [65].

Загалом експедиціями ВКМ у роки незалежності виявлено та досліджено близько 450 пам'яток. З них розкопано не більше 5%, на усіх інших проводилося

лише візуальне обстеження. Можна простежити певну тенденцію – матеріали з розвідок надходили до фондів не у повних об'ємах, частина колекцій так і залишилася незданою керівниками робіт. Натомість предмети з планових і рятівних розкопок керівники робіт передавали до музею більш відповідально.

Важливим джерелом комплектування фондів ВКМ у період незалежності виступали археологічні дослідження співробітників ІА НАН України. Завдяки налагодженій співпраці між музеєм та київським археологом Д. Козаком до музею стабільно надходили матеріали з досліджень ученого на теренах Волинської області. Д. Козак передав колекцію предметів з розкопок у с. Линів Локачинського району. Її основу склали артефакти волино-подільської культурної групи (II ст. н. е.): побутові, господарські та ремісничі вироби, фрагменти ліпного посуду. Цінними предметами колекції стали глиняна лячка для виливання металу (інв. № А-11479) та кістяні амулети (інв. №№ А-11475–11476) [102].

Протягом 1990-х рр. Д. Козак передав у фонди ВКМ ще ряд колекцій. Одна із них походила із досліджень 1983 р. у с. Гірка Полонка Луцького району. Найціннішими з переданих предметів були три ліпних горщики та два кухлики, диск-сковорода першої чверті I тис. н. е. До колекції також входив фрагментований посуд КЛСК, ВЛК, поморсько-кльошової культур, волино-подільської культурної групи, Київської Русі. Процес опрацювання переданих матеріалів тривав до 2005 р. [208, с. 195]. Інша колекція, передана Д. Козаком, походила з масштабних розкопок біля с. Городок Луцького району. Загальна розкрита у ході робіт площа становила 5 148 м², на якій виявлено та розкопано житлові й господарські об'єкти епохи бронзи, ранньозалізного та римського часу, Київської Русі (XII–XIII ст.), а також поховання ульвівської культурної групи ранньозалізного часу [188]. За результатами розкопок до музею надійшли матеріали переважно римського часу. До них відносилися вироби пшеворської культури – ліпна миска, прясла, проколки, фрагментований посуд, пошкоджена посудина черняхівської культури та матеріали вельбарської культури. Крім того, до колекції входили артефакти IV–VI ст. н. е.: кістяні проколки, прикраси і

гребінь, заготовки знарядь праці з рогу, окуття лопати, фрагмент глиняної сирниці, уламки посуду (інв. №№ А-11786–11800; А-11817–11820; А-11854–11875; А-15349–15356; А-15499–15518; А-22280–22322; ДМ-26124–26272; ДМ-46018–46026) [103; 105; 106; 110; 126; 127].

Матеріали, передані Д. Козаком, стали однією із найважливіших частин археологічної збірки ВКМ. Вони репрезентували регіональні особливості матеріальної культури населення Волині римського часу. Саме на основі цих матеріалів вдалося виокремити ряд локальних культурних груп.

На формування археологічної збірки ВКМ мала вплив діяльність львівського археолога Т. Миляна. Вчений провів у 2003 р. археологічні розкопки на зимнівському городищі з метою з'ясування конструктивних особливостей решток оборонного валу пам'ятки. У ході робіт на збережених рештках валу вдалося виявити два будівельні горизонти та дослідити залишки дерев'яних конструкцій [235]. Отримані матеріали Т. Милян передав до фондів ВКМ у 2004 р. Вони представлені колекцією фрагментованого ліпного посуду періоду енеоліту та ранньослов'янського часу (інв. №№ А-14933–14955), а також підбіркою остеологічних матеріалів [105].

Важливою подією, яка вплинула на подальше комплектування археологічної збірки ВКМ, стало заснування у 2002 р. Волинської філії державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» ІА НАН України, яку очолив В. Шкоропад. Основними напрямками діяльності організації були: пам'яткоохоронні роботи – визначення меж пам'яток та встановлення їх охоронних зон; археологічна експертиза – встановлення наявності культурного шару на місцях майбутньої забудови; рятивні розкопки, що проводилися у більшості випадків на землевідводах, які знаходилися в межах нововиявлених та уже відомих пам'яток. Виявлені у ході досліджень археологів Волинської філії «ОАСУ» матеріали після належного наукового опрацювання передавалися до місцевих музеїв. Це чітко регламентувалося дозвільною документацією – Відкритими листами ІА НАН України та дозволами Міністерства культури України. Оскільки ВКМ був і

залишається найбільшим музеєм Волинської області, то більша частина колекцій потрапляла саме до фондів установи.

Найвагоміші колекції від Волинської філії «ОАСУ» надійшли до фондів ВКМ із охоронних археологічних досліджень на багатошаровій пам'ятці Гнидавська Гірка у с. Рованці Луцького району. Роботи проводилися постійно діючою Рованцівською рятівною експедицією під керівництвом В. Шкоропада протягом 2002–2009 рр. Всього археологи заклали 10 розкопів, розкрили близько 1 000 м² та виявили об'єкти й унікальні матеріали періоду неоліту, епохи бронзи, ранньозалізного часу та середньовіччя [208, с. 246]. На жаль, до музею надійшли лише колекції з розкопок 2006 і 2008 рр. Найціннішими та найінформативнішими предметами з розкопок 2006 р. стали гончарний горщик та бронзовий браслет X–XI ст. До цього ж періоду належить підбірка фрагментованого посуду (інв. № А-16076–16126) [106]. Крім того, до колекції входять глиняні вироби раннього нового часу [122]. За результатами розкопок 2008 р. В. Шкоропад передав до фондів музею фрагменти ліпних посудин КЛСК (V–III тис. до н. е.) лежницької й могилянської культурних груп (IX–VI ст. до н. е.) та гончарного посуду періоду середньовіччя (X–XII ст.) [119].

Починаючи з 2009 р. функції, які виконувала Волинська філія «ОАСУ» перебрало на себе новостворене дочірнє підприємство «Волинські старожитності» Державного підприємства «Науково-дослідний центр «ОАСУ» ІА НАН України, директором якого став О. Златогорський [285]. Організація займалася активною науково-дослідною діяльністю, проводила археологічні розкопки на місцях майбутньої забудови, а також здійснювала комплексні обстеження окремих територій. У період 2009–2016 рр. працівники підприємства дослідили десятки пам'яток, що перебували під загрозою руйнування. Більшість матеріалів, що були виявлені у ході робіт, співробітники установи передавали до фондів ВКМ.

Важливо відмітити, що ДП «Волинські старожитності» проводило дослідження майже виключно на місцях майбутньої комерційної та житлової забудови за рахунок замовників. Разом з археологічними експертизами це

складало бюджет установи і визначало характер досліджень. Працівники ДП «Волинські старожитності» не мали змоги вивчати найперспективніші пам'ятки. Це у свою чергу призводило до отримання музеєм не стільки якісних, скільки кількісних надходжень.

Вагомим надбанням для музею, отриманим завдяки діяльності ДП «Волинські старожитності», стала об'ємна колекція з рятівних розкопок багатошарового поселення в ур. Гнидавська Гірка у межах с. Рованці біля Луцька. Самі дослідження проходили у період 2009–2011 рр. на місці майбутньої житлової забудови. Варто зазначити, що артефакти з пам'ятки регулярно надходили у фонди музею, починаючи ще з радянського періоду, а роботи ДП «Волинські старожитності» довершили вивчення пам'ятки. Колекція, яка надійшла до фондів ВКМ, представлена предметами, що відносилися до різних епох від неоліту до XVIII ст. Одна із найвагоміших її складових – матеріали КЛСК. Вони включали уламки посуду, кам'яні зернотерки, крем'яні знаряддя, мушлі устриць з просвердленими отворами, а також пластини з обсидіану. Колекційний посуд КЛСК складався з мисок, амфор та горщиків [158]. Велику частину колекції становили середньовічні керамічні комплекси. До цього ж періоду належали численні металеві вироби, серед яких варто виокремити підбірки залізних ножів, цвяхів, мідних накладок та пластин (інв. № А-20279–20447; 20660–20707; 21688–22059; 22352–22425) [109; 110; 159]. Рованцівські колекції були опрацьовані та описані музейними співробітниками у 2013–2016 рр. Разом з надходженнями попередніх десятиліть, вони зайняли важливе місце у фондах ВКМ, адже дозволили дослідникам простежити хронологію заселення околиць Луцька, починаючи від періоду неоліту і до XVIII ст.

Працівники ДП «Волинські старожитності» особливо активно досліджували середньовічні пам'ятки у межах Волинської області. За результатами численних розкопок до фондів ВКМ надійшов ряд колекцій, пов'язаних із періодом Київської Русі та часів ВКЛ. Починаючи з 2015 р. співробітники музею періодично описували матеріали досліджень експедиції ДП «Волинські старожитності» у с. Жидичин Ківерцівського району, що проходили

у польові сезони 2008–2009, 2011–2012 рр. Основу жидичинських колекцій складала фрагментований посуд періоду енеоліту, ранньозалізного часу, періоду середньовіччя та раннього нового часу, а також рідкісні знахідки, такі як глиняні сопла від металургійного горна XIV ст. [161; 162].

Завдяки дослідженням ДП «Волинські старожитності» у фонди ВКМ потрапило кілька цінних колекцій раннього нового часу. Одна з них походила із розкопок у с. Шепель Луцького району. Роботи проводила Шепельська рятівна археологічна експедиція протягом 2010–2011 рр. Завдяки розкопкам вдалося виявити і дослідити залишки корчми XVII ст., а музейні фонди поповнилися хронологічно синхронною їй колекцією глиняних виробів. До неї входила значна кількість фрагментів посуду різних типів – сковорідки, горщики, миски, макітри, покритишки, келихи. Крім того, колекція включала підбірки металевих виробів – цвяхи, підкови, ножі, пряжки, кільця, накладки. Шепельські матеріали були опрацьовані співробітниками музею протягом 2010-х рр. [119].

Цінним поповненням для фондів стала колекція поховального інвентарю з середньовічного поховання угорського воїна, виявленого експедицією ДП «Волинські старожитності» у с. Рованці в 2014 р. (див. додаток Р). Вона складалася з набору срібних накладок від сагайдака (інв. № А-22427–22477), трьох монет (інв. № Н-12506-12508) та елемента бронзової шумлячої підвіски (інв. № А-22426) [160]. Накладки виготовлені з срібла, більшість з них вкриті позолотою. Вони представлені петлею-кріпленням, бляшкою-прикрасою зі скляною серцевиною, напівкруглою пряжкою, хвостовиком ремня і дрібними бляшками. Найважливішими хроноіндикаторами колекції виступали три східні срібні монети з просверленими отворами, які, ймовірно, використовувалися як прикраси. Перша монета – Саманідський дирхем, викарбуваний за правління Насра ібн Ахмада в Самарканді у 919 р., друга монета – Аббасидський дирхем, викарбуваний за халіфа аль-Мамуна, орієнтовно у 826–827 рр., третя монета – імітація арабського дирхема з Волзької Булгарії [359].

Окрім об'ємних колекцій від працівників ДП «Волинські старожитності» протягом 2010-х рр. до фондів музею надходили невеликі підбірки предметів з

різних пам'яток Волинської області. До них належать матеріали з рятівних досліджень у селах Полонка та Підгайці Луцького району, Комарово та Мала Осниця Маневицького району, Крижівка Рожищенського району. Декілька колекцій надійшли протягом 2000–2010-х рр. до фондів музею з рятівних досліджень у межах м. Луцька, що проводилися по вул. Гнидавській, Замковій та в урочищах Бівуаки і Яровиця.

Діяльність ДП «Волинські старожитності» мала помітний вплив на формування археологічної збірки ВКМ, її розширення та комплектування цінними матеріалами. Високий фаховий рівень проведення робіт у поєднанні з появою сучасних технологій дозволив зберегти ряд цінних та рідкісних предметів. Однак значна частина колекцій з досліджень ДП «Волинські старожитності» так і не була передана до фондів ВКМ у зв'язку з ліквідацією підприємства у 2016 р. та припиненням його діяльності. Відповідно неопрацьовані колекції та документальний архів було втрачено.

У 2017 р. завдяки спільним зусиллям співробітників музею та луганського археолога С. Теліженка вдалося опрацювати та поставити на облік у фонди ВКМ об'ємну колекцію з досліджень вченого у селах Ратнів та Баїв Луцького району. Самі роботи проходили у 2015 р. Спочатку С. Теліженко працював як представник ДП «Волинські старожитності», але пізніше проводив роботи під егідою ІА НАН України. Основу колекції, переданої за результатами робіт, склали вироби періоду мезоліту, неоліту, енеоліту, бронзи, римського часу [310].

Окрім комплектування археологічної збірки ВКМ новими матеріалами, які надходили безпосередньо з польових досліджень, співробітниками музею здійснювалася поточна робота щодо опрацювання численних матеріалів з археологічних досліджень радянського періоду, що знаходилися на депонуванні у музеї та потребували постановки на облік. У 2011 р. музейники опрацювали колекцію середньовічної кераміки з розкопок М. Кучинка на городищі «Вал» за 1985–1989 рр. (інв. №№ А-19017–19146) [122; 108]. А в 2015 рр. науковці музею закінчили описувати колекцію, передану О. Ратичем з розкопок 1964 р. у с. Перемиль Горохівського району. Опрацьована у зазначений період частина

колекції включала майже 1 000 облікових номерів. Наймасовішим матеріалом був фрагментований посуд XII–XIII ст. Значну частину колекції склали різноманітні залізні вироби: підбірки ножів (інв. №№ А-18521–18575), цвяхів (інв. №№ А-18576–18671), підков (інв. №№ А-18698–18707), пряжки, кільця, вудила, шпори, ключі, скоби, бритви, стрижні. Окрему категорію залізних виробів становлять предмети озброєння, серед яких варто виокремити залізне ядро (інв. № А-18846), наконечники списів та стріл. Крім того, до перемиської колекції відносяться оселки, кресала, кістяні вироби [108].

Окрім традиційних форм комплектування археологічної збірки ВКМ у досліджуваній період з'явилася ще й нова – передання предметів Волинською митницею. Працівники служби протягом 2000–2010 рр. вилучили ряд колекцій археологічних артефактів у ході спроб їх нелегального вивезення з території України. Після експертної оцінки предмети надходили у фонди музею за посередництва управління Служби безпеки України у Волинській області.

Перша археологічна колекція, вилучена волинськими митниками у 2000 р. у пункті пропуску «Ягодин», походила з Північного Причорномор'я. До неї увійшли глиняні та пастові намиста, бронзові браслети, амулети, перстні, сережки, мідні ольвійські монети і золоті прикраси. Загальна хронологічна приналежність переданих матеріалів мала широкий діапазон – від VII ст. до н. е. до IV ст. н. е (інв. №№ А-13939–14463).

З Північного Причорномор'я походила ще одна археологічна колекція, що надійшла із митниці у 2008 р. Вона містила підбірку виробів V–III ст. до н. е. Це зокрема лабриси (інв. №№ А-16052–16053) – двосторонні стилізовані сокирки, та букранії – свинцеві фігурки у вигляді голови бика (інв. №№ А-16054–16061), що використовувалися у поховальному обряді античних греків (див. додаток С). Одним із цінних предметів колекції було намисто з гірського кришталю, агату, сердоліку, лазуриту (інв. № А-16047) [106].

Об'ємну колекцію археологічних предметів волинські митники вилучили на кордоні у 2014 р., і вже через рік вона поповнила фонди музею. Колекція складалася з середньовічних наконечників стріл, натільних хрестів і підбірки

металевих виробів раннього нового часу (інв. №№ А-21950–22050). У 2016–2017 рр. завдяки вдалій роботі Державної митної служби до музею було передано ще кілька колекцій, що походили з пам'яток Вінницької області. До них входили серії фібул і пряжок черняхівської культури та побутових виробів періоду Київської Русі (інв. №№ А-22590–22768) [110].

Діяльність Волинської митниці та Управління СБУ у Волинській області дозволила поповнити музейні фонди предметами археології з інших регіонів. Це підняло загальну цінність археологічної збірки ВКМ та привернуло увагу до музею з боку науковців з інших регіонів.

У період незалежності важливим джерелом комплектування фондів ВКМ залишалася передача предметів музейного значення краєзнавцями та пересічними громадянами. Починаючи з 2000-х рр. в Україні з'явилася значна кількість колекціонерів, які збирали археологічні артефакти. Окремі з них, як меценати, передавали предмети до фондів ВКМ. Так, О. Гаврилук у 2006 р. передав підбірку бронзових фібул черняхівської культури (IV–V ст. н. е.), бронзові гудзики та пряжки періоду Київської Русі, а також середньовічні предмети озброєння (наконечники стріл, кистені та їх фрагменти) [106]. Часто випадкові знахідки з околиць Луцька передавав до фондів ВКМ археолог і краєзнавець М. Собуцький. Він подарував музею кам'яну матрицю для виливання лунниць (інв. № А-17165), датовану X–XIII ст., виявлену в с. Коршів Луцького району. Одним із найактивніших дарувальників для музею був волинський краєзнавець Г. Гулько. Передані ним матеріали походили з теренів історичної Волині і найчастіше пов'язані із римським часом та періодом Київської Русі. Важливу колекцію середньовічних металевих виробів у 2009 р. передав завідувач Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки І. Пасюк. Серед матеріалів, що надійшли до фондів, були ножі, цвяхи, кільця та пластини XI–XIII ст., зібрані вченим у с. Новосілки Володимир-Волинського району (інв. №№ А-17196–17225) [122].

Місцеві жителі та краєзнавці передавали окремі знахідки та цілі колекції, випадково виявлені за різних обставин. Декілька підбірок артефактів надійшло

протягом 2010-х рр. від жителів населених пунктів Мирне Горохівського району, Дроздні Ковельського району, Локачі та Коритниця Локачинського району, Кримне Старовижівського району, Сокиричі Ківерцівського району та багатьох інших. Більшість знахідок пов'язані із періодом середньовіччя. Найчастіше до фондів музею передавали металеві вироби (ножі, натільні хрестики) та фрагментовану кераміку.

Важливим джерелом комплектування археологічної збірки ВКМ у період незалежності стала купівля предметів. Співробітники музею подавали пропозиції щодо придбання рідкісних і цінних предметів, а дирекція ВКМ та фондово-закупівельна комісія приймали остаточне рішення. У ході підбору артефактів для потенційної закупівлі перевага віддавалася кам'яним та крем'яним знаряддям праці, предметам озброєння та металевим виробам. Найактивніше працювали у цьому напрямку співробітники відділу охорони пам'яток Г. Охріменко, В. Савицький, І. Маркус. Завдяки їх посередництву музей закупив протягом 2000–2010-х рр. колекції та окремі предмети епохи бронзи, римського часу і періоду середньовіччя.

Поява повноцінного ринку антикваріату дозволила музею вільно купувати цінні та рідкісні археологічні артефакти. Однак, через хронічне недофінансування ВКМ часто не міг скласти конкуренції приватним колекціонерам. Це спричинило відтік найцінніших предметів до приватних музеїв та збірок.

Комплектування археологічної збірки ВКМ неодмінно супроводжувалося облікуванням предметів. У перші десятиліття періоду незалежності документування музейних предметів велося згідно інструкції, затвердженої у 1985 р. Лише у 2016 р. Міністерство культури України розробило нову інструкцію з організації обліку музейних предметів. Вона визначала порядок та основні вимоги до організації обліку музейних предметів державної частини Музейного фонду України, предметів музейного значення, предметів і матеріалів науково-допоміжного фонду [275]. У 2018 р. дирекцією ВКМ спільно з співробітниками відділу фондів укладено «Внутрімузейну інструкцію з

організації обліку та зберігання музейних предметів», яка дублювала норми міністерської [42].

Інструкція 2016 р. вмістила низку важливих положень та нововведень. У документі вперше роз'яснено поняття «група зберігання», під якою розумілася сукупність предметів, об'єднаних спільними ознаками або тематикою [275]. Відповідно, усі археологічні предмети ВКМ були об'єднані у групу зберігання «Археологія». Такий порядок існував і раніше, однак в інструкції 1985 р. не було чіткого визначення поняття «група зберігання»; поділ лише допускався, але не був обов'язковим. Також згідно з новою інструкцією за кожною групою зберігання закріплювався зберігач фонду, який ніс матеріальну відповідальність за ввірені йому цінності.

Археологічна збірка ВКМ, відповідно до інструкції 2016 р., як і раніше поділялася на основний та науково-допоміжний фонди. До основного фонду входили цінні археологічні предмети з визначеним датуванням. Натомість науково-допоміжний фонд комплектувався масовими археологічними матеріалами, що не пройшли камеральну обробку [275].

Правила обліку археологічних предметів не зазнали істотних змін. Усі надходження проходили первинну реєстрацію, у ході якої здійснювалося складання акту приймання-передавання предметів і реєстрація їх у відповідній книзі надходжень основного або науково-допоміжного фондів, тобто проводилася наукова атрибуція. Після цього відбувалася реєстрація надходжень в інвентарній книзі групи зберігання «Археологія», де подавався розширений опис предметів. Якщо до фондів надходили артефакти з дорогоцінних металів, то їх реєстрували ще й у спеціальній інвентарній книзі. Книги надходжень та інвентарні книги, згідно інструкції 2016 р., обов'язково мали вестися у рукописній формі [275].

Інвентарні книги були першочерговим джерелом інформації про музейні предмети для дослідників, які працювали із фондами. У ВКМ вони містили наступні графи: шифр і порядковий номер; дата запису, прізвище та ініціали особи, що проводила запис; номер у книзі надходжень; назва та розгорнутий

опис предмета, підписи і написи, дата та ін.; матеріал та техніка виготовлення предмета; розмір і вага (для дорогоцінних металів і каміння); стан збереження; джерело і спосіб надходження, документ надходження, вартість; номер негативів; номер та шифр експоната за старими погашеними інвентарними книгами музею; примітки [110]. Найбільше інформації про предмети містила графа «розгорнутий опис предмета». У ній записувалися характерні зовнішні ознаки артефакту, його інтерпретація, датування та походження.

На більшість предметів археології, зареєстрованих в інвентарній книзі, складалися науково уніфіковані паспорти. У стандартному формулярі паспорта заповнювалися такі графи: класифікація та типологія предмета; назва, автор; джерело і спосіб надходження; датування та місце створення; інвентарний номер; номер книги вступу; номер колекційного опису; час і місце виявлення; підписи/написи; клейма і печаті; кількість; розмір; матеріал; техніка; опис; стан збереження; реставрація. У випадку з предметами із дорогоцінних металів та каміння вказувалася їх вага, проба та акт опробування. За необхідності могли заповнюватися також графи, що стосувалися зв'язку предмета із історичними подіями чи іншими пам'ятками [246]. Укладений належним чином науково уніфікований паспорт завірявся підписами головного хранителя музею і заступника директора з наукової роботи.

До основних облікових документів також відносилися акти приймання-передавання музейних предметів, книги надходжень, спеціальна інвентарна книга, книга надходжень науково-допоміжного фонду [276]. Окрім основних велися також допоміжні облікові документи. До них можна віднести топографічні описи та інвентарні картки, які полегшували роботу з пошуку конкретних предметів і могли слугувати джерелом поверхневої інформації про них.

Облік музейних предметів передбачав проведення періодичних переінвентаризацій та звірень. У зв'язку з початком російської агресії проти України в 2015 р. Міністерство культури України ініціювало проведення загальнодержавного звірення наявності пам'яток державної частини Музейного

фонду України. Відповідно до цього рішення у ВКМ було проведено звірення наявності музейних предметів, у ході виконання якого комісія музейних експертів оглянула й опрацювала склад фондової групи «Археологія». Зберігачкою групи, яка несла матеріальну відповідальність за предмети, на той момент була співробітниця ВКМ, завідувачка музею історії Луцького братства О. Бірюліна. Звірення предметів проводилося за актами приймання предметів на матеріально-відповідальне зберігання, книгами надходжень на постійне зберігання, інвентарними книгами.

Згідно з проведеним звіренням встановлено, що предмети фондової групи «Археологія» станом на 1 вересня 2015 р. облікувалися у 25 інвентарних книгах (№ 1–25), до яких занесено 23 990 музейних предметів, записаних під 21 626 інвентарними номерами. З них 92 предмети містили дорогоцінні метали. Переважна більшість артефактів зберігалася у фондосховищі. Лише 375 виробів були видані для забезпечення діяльності експозиції відділу давньої історії ВКМ. Важливим результатом проведення звірення стало встановлення факту відсутності розходжень із записами у фондово-обліковій документації та наявними у фондах предметами [72].

З моменту проведення повного звірення археологічна збірка ВКМ помітно поповнилася і станом на кінець 2019 р. нараховувала 23 326 облікових номерів основного фонду, під якими обліковано близько 26 000 од. зб. Понад 40% з них становила зимнівська колекція з розкопок В. Ауліха.

Кількість облікових номерів допоміжного фонду встановити надзвичайно складно. Це пов'язано з наскрізною нумерацією допоміжних матеріалів у книгах надходжень незалежно від групи зберігання. Фондова картотека укладена таким чином, що провести ефективний підрахунок допоміжних матеріалів украй важко. Кількість допоміжного фонду археологічної збірки ВКМ станом на 2019 р. можна орієнтовно оцінити в 35 000 предметів, що зберігалися під декількома тисячами облікових номерів.

Після завершення процесу постановки музейних предметів на облік їх передавали на зберігання у фонди. Одним із основоположних завдань ВКМ було

забезпечення належного зберігання музейного зібрання, важливою складовою якою була археологічна збірка. Головні принципи зберігання археологічних предметів у ВКМ викладені у музейних інструкціях та методичних рекомендаціях. Основними з них були: уже згадана «Внутрішній музейна інструкція з організації обліку і зберігання музейних предметів» 2018 р.; методичні рекомендації «Інвентарний опис, порядок зберігання та експонування предметів речового фонду (дерево, кераміка, скло, метал, тканини, солома, пластичні матеріали)», укладена Н. Пушкар, Л. Кревською, Н. Карабін у 2016 р.; методичні рекомендації «Основні правила використання музейних предметів основного фонду» авторства Н. Пушкар та І. Несторук, випущені у 2018 р. [42; 172; 252]. Інструкції та методичні рекомендації ВКМ укладалися на основі загальнодержавних нормативних актів, таких як «Положення про музейний фонд України» та «Інструкція з організації обліку музейних предметів».

Згідно нормативної документації ВКМ основні завдання організації зберігання музейних фондів полягали у створенні таких умов для музейних збірок, які забезпечили б їх повне збереження від псування і втрат, запобігали б пошкодженню і руйнуванню експонатів і створили б найбільш сприятливі умови для використання колекцій музею в експозиційних і науково-дослідницьких сферах [172].

Більшість матеріалів археологічної збірки ВКМ з метою забезпечення їх належного зберігання, розміщувалися у спеціально обладнаному фондосховищі, яке мало систему вентиляції, опалення та обладнання для контролю за температурно-вологісним режимом. Приміщення сховища забезпечувалося сигналізацією і постійним протипожежним наглядом.

Згідно методичних рекомендацій предмети зберігалися на спеціальних стелажах та у шафах, що мали розташовуватися уздовж стін або перпендикулярно до них із проміжками від одного до півтора метра. Стелажі мали бути підняті над підлогою не менше як на 25 см., щоб уникнути контакту предметів з підлогою. Неприпустимим вважалося зберігання предметів,

загорнутих у поліетиленову плівку, оскільки на ній міг утворюватися конденсат, що могло стати причиною руйнування артефакту [172].

Для розміщення різних типів музейних предметів використовувалися різні типи меблів і різні умови зберігання. Керамічні вироби знаходилися у шафах та на полицях з можливістю вільного огляду та доступу до них. Рельєфні вироби додатково захищалися від пилу за допомогою мікалентного паперу. Матеріали основного фонду перед потраплянням до сховища проходили механічне очищення від бруду.

Предмети з кістки зберігалися у коробках на стелажах або у закритих шафах, оскільки надмірне світло могло завдавати їм шкоди. Більшість виробів мали окреме упакування, що зменшувало ризик механічного пошкодження. За потреби проводилося знепилення кістяних виробів, яке здійснювалося за допомогою сухої ворсової щітки чи пензля [172].

Вироби з металів зберігалися в індивідуальному упакуванні з метою захисту від впливу пилу та можливих механічних пошкоджень. Для обгортання рекомендувалося використовувати мікалентний папір. Більшість артефактів з чорних металів проходили цикл робіт з консервації, щоб унеможливити розвиток корозії. Реставратори ВКМ використовували для консервації здебільшого епоксидну смолу, якою покривали вироби після їх механічного очищення від іржі. У ході зберігання виробів з кольорових металів допускалася наявність на них легкої, так званої «благородної» патини.

Археологічні тканини та шкіра потребували особливо бережливого відношення. Їх зберігали в окремих коробках, перекладаючи мікалентним папером або чистою бавовняною тканиною. Такі вироби зберігали у висувних ящиках-лотках та закритих шафах, що обмежувало вплив світла.

Музейні предмети, що знаходилися в експозиції та на тимчасових виставках, вимагали спеціальних умов для експонування. Тому облаштування та обладнання експозиційних залів виконувалися з урахуванням оптимальних умов зберігання експонатів. Найважливіші з них – відсутність потрапляння прямого сонячного світла на предмети та стабільний температурно-вологісний режим,

який мав відповідати визначеним нормам. Для експозиції ВКМ нормою вважалося, коли вологість знаходилася у діапазоні 50–65%, а температура не падала нижче +18°C. Експонати, виготовлені з матеріалів, що найбільше піддавалися старінню, мали через певний проміжок часу замінюватися на інші та передаватися до фондосховища. За їхнім станом обов'язково мали стежити реставратор, зберігач фондової групи та завідувач науково-експозиційного відділу, у якому знаходилися експонати. У разі погіршення стану предмета складався відповідний акт та приймалося рішення про вилучення експоната й вживання невідкладних робіт з консервації чи реставрації.

Накопичення археологічних предметів у фондах ВКМ не залишилося поза належною увагою з боку дослідників. Протягом 1990–2010-х рр. археологічні колекції музею активно вивчалися співробітниками ВКМ, вченими наукових установ України, Польщі, Німеччини, Угорщини. Головними завданнями, які переслідували дослідники, були залучення предметів археологічної збірки до наукового обігу, уточнення їх атрибуції, усебічний аналіз надходжень.

Найоперативніше вводилися до наукового обігу предмети та колекції з поточних археологічних досліджень. Як і раніше, це відбувалося завдяки системі звітування в ІА НАН України, яка передбачала подання керівниками розкопок наприкінці кожного року наукового повідомлення про проведені роботи та їх основні результати до видання «Археологічні дослідження України». Автори, окрім викладення ходу польових досліджень та головних отриманих результатів, часто подавали опис та аналіз найцінніших знахідок.

Предмети з фондів ВКМ найактивніше згадували на сторінках «Археологічних досліджень України» волинські вчені Г. Охріменко, Ю. Мазурик, С. Панишко, В. Шкоропад, О. Златогорський, А. Бардецький, В. Баюк, М. Вашета та автор дисертації. Багато інформації про предмети є у повідомленнях співробітників ІА НАН України Д. Козака, С. Теліженка, С. Манька. Окремі повідомлення, присвячені дослідженням на території Волинської області, належать авторству Т. Миляна, В. Барана [28].

Результати вивчення музейних предметів із фондів ВКМ найчастіше публікувалися на сторінках регіональних видань. Як і раніше найавторитетнішим із них був збірник «Минуле і сучасне Волині та Полісся». У більшості випусків видання присутні дослідження волинських науковців, присвячені колекціям та окремим предметам з археологічної збірки ВКМ. Значна кількість оглядів археологічних колекцій опублікована у статтях співробітника музею Г. Охріменка. Особливу увагу він приділяв керамічним виробам і крем'яним знаряддям періодів неоліту та енеоліту. На основі порівняння наявних у фондах ВКМ матеріалів з аналогічними артефактами, знайденими на території інших регіонів та країн, дослідник простежував давні етно-культурні процеси та визначав регіональні особливості окремих культур, таких як КЛСК, ВНК [28]. Г. Охріменко ініціював у 1998 р. написання колективної статті про дослідження пам'яток періодів неоліту та енеоліту, яка здебільшого базувалася на матеріалах з фондів ВКМ. Автори детально описали частину зимнівської колекції з розкопок В. Ауліха та М. Пелещишина. Особливу увагу вони приділили підбірці глиняних прясел [135]. Г. Охріменко опублікував у збірнику «Минуле і сучасне Волині та Полісся» кілька статей, написаних у співавторстві зі співробітником відділу охорони пам'яток історії ВКМ І. Маркусом. У них вчені проаналізували предмети озброєння з каменю й металу періоду енеоліту та епохи бронзи, що зберігаються у фондах ВКМ [224; 225; 227; 229].

Результати вивчення археологічної збірки ВКМ публікували на сторінках «Минулого і сучасного Волині та Полісся» волинські дослідники С. Панишко, О. Златогорський, М. Собуцький, П. Гарачук, О. Борисова, П. Заклекта, І. Михалчишин. Варто зазначити, що у більшості публікацій містилися лише побіжні чи поверхневі описи колекцій й окремих предметів, основна увага натомість приділялася простеженню стану вивчення археологічних об'єктів чи оновленню інформації про конкретні пам'ятки [28].

У період незалежності дирекція ВКМ ініціювала започаткування ряду періодичних наукових видань. У 1999 р. засновано науковий збірник «Волинський музей: історія і сучасність», а з 2010 р. почав виходити

«Волинський музейний вісник». Обидва видання присвячені питанням музеєзнавства, історії, археології та краєзнавства. Авторами публікацій у них виступали переважно працівники ВКМ, науковці Волинського національного університету імені Лесі Українки та місцеві краєзнавці. Завдяки публікації у збірниках низки статей, присвячених результатам археологічних досліджень, до наукового обігу вдалося увести значну кількість музейних предметів з фондів ВКМ. Зокрема, Г. Охріменко у декількох публікаціях провів огляди фондових матеріалів КЛСК, ВНК та ККА [28]. Важлива інформація містилася у статті про металеві ретушери епохи бронзи, у якій автор аналізував підбірку артефактів з фондів ВКМ, порівнював наявні вироби з аналогічними з інших музеїв та запропонував авторське бачення їх функціонального призначення [256].

Цінним стало дослідження Ю. Мазурика, яке вийшло у третьому випуску збірника «Волинський музей: історія та сучасність» і стосувалося історії археологічних досліджень історичної Волині. Автор узагальнив внесок окремих археологів у комплектування фондів ВКМ та описав основні колекції, набуті музеєм завдяки розкопкам та розвідкам у 1936–2004 рр. [217].

Предмети археологічної збірки ВКМ виступали речовими джерелами для статей В. Савицького, опублікованих на сторінках «Волинського музейного вісника». Вчений увів до наукового обігу підбірки предметів озброєння, ювелірних і сакральних виробів (див. додаток Т) [209; 212; 288]. В. Савицький спільно з Д. Черкаською опрацював колекцію із 46 фібул II–IV ст. н. е., більшість з яких надійшла до фондів ВКМ від приватних колекціонерів [289].

До вивчення археологічної збірки ВКМ долучалася співробітниця музею Т. Садовник. В одній із публікацій вчена описала та проаналізувала колекцію кахель з розкопок ДП «Волинські старожитності» у с. Шепель Луцького району [290]. В іншій розвідці дослідниця здійснила спробу провести етноісторичну інтерпретацію качинського скарбу [295].

На сторінках збірників «Волинський музейний вісник» і «Волинський музей: історія та сучасність» також вийшли друком статті й повідомлення С. Панишка, М. Кучинка, М. Вашети, О. Златогорського, І. Маркуса, В. Баюка,

Є. Куснежа та автора дисертації. Усі вони стосувалися аналізу чи огляду окремих різночасових колекцій з фондів музею [28].

Інформацію про окремі предмети та підбірки з археологічної збірки ВКМ можна віднайти у статтях Г. Охріменка, І. Маркуса, В. Савицького, О. Златогорського, що опубліковані у виданнях «Наукові записки з проблем волинезнавства», «Літопис Волині», «Волинська ікона: дослідження та реставрація», «Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти», «Археологічні зошити з Пересопниці», «Старий Луцьк» [28]. Також декілька статей, присвячених огляду музейних колекцій, розміщено в збірниках, що вийшли за результатами республіканської конференції з укладання атласу історії та культури Волинської області (1991 р.) та Волинських обласних краєзнавчих читань, присвячених пам'яті Г. Гуртового (2014 р.) [271; 309].

Волинські наукові видання істотно актуалізували низку проблем місцевої історії та археології. Це сприяло обміну даними між дослідниками та значно полегшувало пошук необхідної інформації.

Вивчаючи колекції із фондів ВКМ, науковці не обмежувалися публікацією результатів своїх досліджень у регіональних виданнях. Багато статей вийшло друком у всеукраїнських збірниках. Інформацію про матеріали з археологічної збірки ВКМ можна знайти на сторінках авторитетних видань «Археологія і давня історія України», «МДАПВ», «Волино-подільські археологічні студії», «Праці центру пам'яткознавства», «Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники» та ін. Авторами досліджень виступали співробітники музею (Г. Охріменко, Ю. Мазурик, І. Маркус, В. Савицький, Є. Ковальчук) та волинські археологи (О. Златогорський, А. Бардецький, В. Баюк, М. Вашета, В. Ткач) [28].

Завдяки співпраці волинських науковців з європейськими колегами дослідження матеріалів з фондів ВКМ вдалося опублікувати у кількох міжнародних виданнях. У 2003 р. дирекція ВКМ спільно з музеєм у м. Замосць (Республіка Польща) ініціювала випуск серії збірників під назвою

«Замосцько-Волинські музейні зошити». Усього у період 2003–2014 рр. видано шість збірників. У них опубліковано кілька цінних статей, що стосуються археологічної збірки ВКМ. Зокрема, Ю. Мазурик у контексті огляду досліджень українських і польських археологів на території Волині описав матеріали з розкопок П. Раппопорта, М. Кучинка, М. Малевської, С. Ратича, В. Шкоропада [216].

Неолітичні матеріали, насамперед підбірки кераміки КЛСК з розкопок у селах Рованці та Голишів Луцького району, опубліковані А. Бардецьким спільно з німецькими і польськими археологами у виданні «Sprawozdania archeologiczne» [326; 327; 352]. Ще одне ґрунтовне дослідження матеріалів з археологічної збірки ВКМ належить колективу авторів з України, Угорщини та Сирії. У спільній статті науковці проаналізували колекцію срібних прикрас, виявлену у 2013 р. у с. Рованці біля Луцька, і на основі віднайдених аналогій дійшли висновку про угорське походження скарбу [359].

Загалом, у період 1991–2019 рр. матеріали археологічної збірки ВКМ використані науковцями у ході написання понад 100 статей. Більше половини з них опубліковані у волинських наукових виданнях. Статистичний аналіз показав, що дослідників найбільше цікавили матеріали періодів неоліту та енеоліту (біля 40 статей). Більш ніж 20 публікацій стосуються групи предметів епохи бронзи. Приблизно така ж кількість статей присвячена артефактам періоду середньовіччя. Загальні дослідження з історії комплектування археологічної збірки ВКМ складають всього 5 позицій.

Безумовним лідером щодо кількості написаних публікацій про групу зберігання «Археологія» ВКМ у період незалежності можна вважати Г. Охріменка. Він був автором або співавтором майже 50 статей. Тематика зацікавлень дослідника охоплювала здебільшого хронологічний відтинок від неоліту до епохи бронзи, однак пізні статті вченого стосувалися й окремих проблем римського часу та навіть періоду середньовіччя. Ще одним дослідником, котрий залишив значний слід у вивченні археологічних предметів ВКМ, став І. Маркус, який написав 12 публікацій, частина з яких – у

співавторстві з Г. Охріменком. Авторству О. Златогорського належить 10 статей, щоправда всі вони написані у співавторстві. Вісім статей, які стосуються археологічних матеріалів ВКМ, написані автором дисертації. Загалом, понад 90% усіх публікацій належить авторству волинських дослідників.

Варто відмітити, що значний відсоток публікацій складали короткі повідомлення – близько 20 назв. Вони містили лише оглядову інформацію, однак завдяки ним інші дослідники дізнавалися про наявність цінних предметів у фондах ВКМ.

У роки незалежності спостерігалася тенденція до опрацювання нових надходжень із рятівних та планових досліджень, на відміну від попереднього періоду, коли найактивніше вивчалися матеріали із зимнівської колекції.

Дослідники аналізували колекції археологічної збірки ВКМ на сторінках монографічних праць. Автором близько 20 наукових книг, серед джерельної бази яких вагоме місце відведене музейним предметам ВКМ, був Г. Охріменко. Першочерговими об'єктами дослідження вченого стали артефакти кам'яної доби та епохи бронзи на Волині, яким присвячено одразу декілька монографій. Одним із ключових досліджень, де автор аналізував матеріали з фондів ВКМ, стала праця «Неоліт Волині», що побачила світ у 1994 р. Пізніше, у 2001 р. вийшло ще дві монографії вченого, присвячених кам'яній добі – «Волинська неолітична культура» та «Культура лінійно-стрічкової кераміки на Волині», які багато в чому базувалися на попередній книзі та новоотриманих матеріалах. Важлива монографія вченого під назвою «Кам'яна доба на території Північно-Західної України (XII–III тис. до н. е.)» вийшла у 2009 р. У 2016 р. видано ще одну працю Г. Охріменка «Нариси етнокультурної історії Північно-Західної України доби бронзи» [146]. Завдяки цим монографіям було введено до наукового обігу або уточнено інформацію про більшість колекцій та окремих предметів періодів неоліту та енеоліту, що зберігалися у фондах ВКМ.

Окрім цього, Г. Охріменко є автором ряду інших важливих монографічних досліджень, джерельною базою яких виступали предмети археологічної збірки ВКМ. Серед них – «Розвиток керамічного виробництва на

Волині (археологічний, етнографічний, мистецький аспекти)» (2003 р.), «Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури)» (2004 р.), «Археологічні пам'ятки Волинської області: (матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури України. Волинська область»)» (2017 р.)» [8; 253; 258]. У 2019 р. Г. Охріменко спільно з Г. Гульком опублікували дослідження про скарби та рідкісні монети, що виявлені на території історичної Волині. У праці описано та проаналізовано декілька колекцій з фондів збірки ВКМ, зокрема празькі гроші, арабські дирхеми, середньовічні ювелірні вироби, римські прикраси та монети [143]. Також Г. Охріменко був ініціатором створення колективної наукової праці «Археологічна спадщина Яна Фітцке» [6]. У більшості своїх праць Г. Охріменко використовував авторські рисунки, графічні реконструкції керамічних виробів та крем'яних знарядь. З метою кращого розуміння зовнішніх ознак предметів учений практично завжди подавав їх розміри та детальний опис. Завдяки працям Г. Охріменка про археологічні матеріали ВКМ дізналися археологи та музейники не лише України, а й Німеччини, Польщі та Білорусі.

Важливу роль у введенні до наукового обігу музейних колекцій відіграв співробітник музею І. Маркус. У 2010 р. вийшла друком монографія вченого, у якій досліджувалися предмети озброєння і знаряддя праці населення Західної Волині енеоліту та епохи бронзи. У праці зібрано й описано крем'яні, кам'яні, металеві артефакти, здійснено спробу їх класифікації та культурної ідентифікації. Проведене дослідження дозволило вченому викласти авторське бачення етнокультурних процесів у регіоні. Джерельну базу монографії становили артефакти з терен історичної Волині, значна частина яких зберігалася у фондах ВКМ (див. додаток У) [228]. На відміну від монографій інших дослідників, які використовували музейні колекції переважно для підтвердження своїх теорій та гіпотез, праця І. Маркуса особливо цінна тим, що побудована як археологічне та музеєзнавче дослідження, де об'єктом вивчення виступали фондові матеріали.

Матеріали ВКМ активно використовували для написання монографій волинські науковці. М. Кучинко у праці «Городище Вал у Надстир'ї», що побачила світ у 1996 р., опублікував детальний опис колекції з розкопок у с. Городище Луцького району. Вчений згрупував усі предмети за функціональним призначенням та матеріалом виготовлення. На основі аналізу речового фонду М. Кучинко охарактеризував сільське господарство, промисли, ремесла та навіть суспільні відносини мешканців середньовічної Волині [204]. Ще одна монографія М. Кучинка написана спільно із О. Златогорським і присвячена старожитностям Луцького району. Автори уклали каталог нерухомих пам'яток усіх населених пунктів Луцького району, а також на основі речових джерел пролили світло на господарство, матеріальну і духовну культуру давнього та середньовічного населення регіону середнього Надстир'я [208].

Історична близькість Волині з Галичиною у період середньовіччя викликала зацікавлення з боку львівських дослідників-медієвістів. Предмети з археологічної збірки ВКМ виступали речовими джерелами для монографічних досліджень археолога С. Терського. У його праці «Лучеськ Х–ХV ст.», яка побачила світ у 2006 р., на основі археологічних даних відтворено ранню історію м. Луцька. Як джерело С. Терський залучив значну кількість археологічних предметів і колекцій, частина яких зберігається у фондах ВКМ. На сторінках монографії описані та проаналізовані середньовічні матеріали з розкопок М. Кучинка та М. Малевської на території Луцького замку [312]. Аналіз колекцій з археологічної збірки ВКМ можна знайти й на сторінках фундаментальної праці С. Терського «Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині», що вийшла друком у 2010 р. Автор, зокрема, провів стислий огляд середньовічних колекцій з фондів музею, за допомогою яких висвітлив матеріальну культуру населення Волині періоду Київської Русі [311].

Археологічний спадок Волині цікавив відомого польського археолога А. Коковського. Для написання монографії «Bug – rzeka, która łączy» вчений використав середньовічні артефакти з фондів ВКМ. Співставивши їх із

аналогічними виробами з території Польщі, А. Коковський детально описав господарство населення надбужанського регіону у період середньовіччя [339].

Всього вийшло близько 30 монографічних досліджень, у яких використовувалися предмети археологічної збірки ВКМ. Більш як 2/3 з монографій написано безпосередньо Г. Охріменком, або за його участі в авторському колективі. Близько 10 праць стосуються музейних предметів періоду неоліту та енеоліту. У стількох же працях автори використовували як джерельну базу різночасові колекції археологічної збірки ВКМ.

Таким чином, можна стверджувати, що археологічна збірка ВКМ активно поповнювалася протягом періоду 1991–2019 рр. Головним джерелом комплектування були археологічні дослідження. Значна роль у їх проведенні належить археологам музею, які активно досліджували пам'ятки Волинської області упродовж усіх десятиліть незалежності. Це дозволило не лише поповнити фонди новими матеріалами, а й вивести регіональну археологію на якісно новий рівень. Експедиції ВКМ сприяли збереженню археологічних традицій музею та вкотре підтвердили статус музею, як регіонального наукового осередку. Вагому роль у комплектуванні фондів музею матеріалами з польових досліджень відіграли ІА НАН України та його структурні підрозділи, роботи яких вирізнялися масштабністю і високим професіоналізмом.

Важливими джерелами комплектування археологічної збірки музею також були дарування предметів меценатами й колекціонерами, передача випадкових знахідок місцевими жителями, централізована закупівля артефактів і надходження, отримані за рахунок діяльності Волинської митниці та СБУ.

Численні дослідження про археологічні колекції ВКМ, результати яких викладені у майже півторасти наукових публікаціях та монографіях, засвідчують їх важливість для науки. Той факт, що серед авторів публікацій було багато вчених з провідних академічних установ України, а також дослідники з Польщі, Німеччини, Угорщини та інших країн, засвідчує зацікавлення фондovими матеріалами з боку науковців.

Археологічна збірка ВКМ є найбільшим зібранням археологічних предметів в області та одним із найбільших у Західній Україні. Кількісно найчисленнішими її складовими є групи предметів періодів неоліту, енеоліту і середньовіччя. Важливими є матеріали римського часу, які розкривають матеріальну культуру та частково історію території Волині у часи Великого переселення народів. Загалом у фондах ВКМ належним чином представлені усі археологічні епохи та періоди.

Забезпечення контролю за кількістю предметів та станом їх збереженості здійснювалося за допомогою проведення інвентаризацій фондів матеріалів, які займали важливе місце в діяльності співробітників музею. Результати звірення 2015 р. засвідчили, що предмети археологічної збірки музею зберігалися на належному рівні. Відповідно до звітної документації не було виявлено фактів псування, руйнування, пошкодження чи зникнення артефактів.

4.2. Фондова група «Археологія» в експозиційно-виставковій роботі музею

Упродовж 1991–2019 рр. експозиційно-виставкова діяльність ВКМ зазнала значних та важливих змін, пов'язаних насамперед із демократизацією держави та суспільства. Після проголошення незалежності України й заборони діяльності комуністичної партії у 1991 р. українські музеї почали очищатися від ідеологічної заангажованості та поступово набули нових особливостей. Насамперед, як зазначила львівська дослідниця Н. Барановська, музейні експозиції перетворилися у предметно-документований художній образ відображеної епохи, періоду або окремої події чи явища. Науковиця зауважила, що найважливішим завданням експозиції у наші дні є привернення уваги суспільства загалом та відвідувачів зокрема до певної проблеми, події, факту, явища [19].

Зміна музейної парадигми, відхід від радянських підходів та впровадження інновацій проходили у ВКМ дуже повільно й розтягнулися у часі на три десятиліття. Це зумовлювалося відсутністю політичної волі керівництва області,

постійним недофінансуванням музейної галузі та кадровим складом музею, значна частина працівників якого у минулому була пов'язана з комуністичною партією СРСР. Натомість, важливим фактором, який сприяв втіленню змін в археологічній та ранньоісторичній частинах експозиції музею, став сплеск зацікавлення населення культурною та історичною спадщиною українського народу, що набув розмаху після відновлення державності. Ще одним каталізатором перебудови експозиції у ВКМ виступав швидкий розвиток цифрових технологій, які почали активно використовуватися у музейній діяльності.

Станом на 1991 р. археологічна частина експозиції ВКМ, порівняно з експозиційним розділом, присвяченим історії ХХ ст., не мала виразного ідеологічного спрямування. Це стало ключовим фактором її відносної статичності. Більшість експонатів, а також частина допоміжних матеріалів не змінювалися протягом періоду 1991–2019 рр. Окремі пропагандистські елементи радянської епохи залишалися в експозиції аж до прийняття законів про декомунізацію. До прикладу, текст про важливість появи заліза та його прямий вплив на формування класового суспільства, у якому використано цитату ідеолога комунізму Ф. Енгельса, музейники прибрати лише у 2015 р.

Однією із перших значних змін в експозиційних залах, присвячених археології, стало визнання германського походження носіїв вельбарської культури. Проблема сягала корінням у 1930–1940-і рр. та була пов'язана з нацистською ідеологією, згідно тверджень якої слов'яни були нездатні до самостійного державотворення, і їх державність завжди насаджувалася зовнішніми силами. Як приклади наводилися експансія германських племен (носії вельбарської та черняхівської культури), які створили протодержаву у Причорномор'ї, та пізніший прихід вікінгів, з якими німецька влада пов'язувала виникнення «Київської варяжської імперії» (Київська Русь) [304]. Це стало одним із приводів для виправдання територіальних посягань Німеччини у Східній Європі. Радянська влада надавала великого значення боротьбі з такими поглядами і з метою недопущення їх поширення намагалася не піднімати

питання етнічного походження вельбарської і черняхівської культур, а також заперечувала норманську теорію походження Русі. У ВКМ за часів СРСР вельбарські, пшеворські та черняхівські старожитності інтерпретувалися як ранньослов'янські. Лише через декілька років після проголошення незалежності у вітрині 7 експозиційного залу № 1 були розміщені нові тексти, у яких вельбарська культура ототожнювалася з германськими племенами готів та визнавалася ключова роль германського компонента у формуванні черняхівської культури. У текстах, зокрема, вказувалося, що качинський скарб, кераміка і прикраси, розміщені в експозиції, нерозривно пов'язані з племенами готів, які мешкали на території Волині у перших століттях нашої ери [82].

Важливою складовою експозиційної діяльності музею у перші роки незалежності була робота щодо актуалізації допоміжних матеріалів. У період існування СРСР вони виконували ключову роль у нав'язуванні радянського світогляду. Численні цитати ідеологів комунізму, схеми та тематичні карти розкривали основні віхи зародження, розвитку й занепаду класового суспільства, підводили відвідувачів до висновку про незворотність приходу «диктатури пролетаріату». Протягом 1990-х рр. співробітники відділу давньої історії ВКМ вилучили з експозиції елементи пропагандистського спрямування, де згадувалися СРСР та комуністична партія, а також фрази В. Леніна. Їх замінили на більш актуальні та науково обґрунтовані роз'яснення, що стосувалися локальної історії та археології Волині.

Ключовим моментом відходу від радянського минулого в експозиції відділу давньої історії ВКМ стали зміни, проведені М. Вашетою, А. Зозулею та автором дисертації у 2015–2019 рр. Вони спрямовувалися на остаточну декомунізацію, дерусифікацію експозиції та її часткову модернізацію. У цей період музейники вилучили з експозиційного залу № 1 цитати Ф. Енгельса, оформлені у вигляді декоративних вивісок-табличок. Їх замінили на текстові таблички, що характеризували особливості розвитку території Волині у конкретні епохи. У залі № 2 було замінено копії картин російських художників на ілюстративні матеріали, пов'язані з місцевою історією та археологією.

Протягом 2015–2019 рр. в експозиції розміщено QR-коди з посиланнями на віртуальні 3D моделі експонатів, пам'яток археології із додатковою інформацією про них, що стало новою формою музейної візуальності. У 2019 р. на якісні кольорові фотокопії було замінено старі малюнки та ілюстрації, оформлені ще у 1985 р. [68; 70]. У тому ж році співробітники музею розробили і втілили проєкт заміни текстів та підписів під експонатами. Основний задум полягав у заміні текстового супроводу експозиції, який був морально застарілим та дублювався російською мовою. Після підготовки проєкту змін, його обговорення та затвердження науково-методичною радою ВКМ, було виготовлено нові тексти та етикетки із сучасним дизайном та легко читабельним шрифтом. Текстовий супровід був укладений українською мовою з обов'язковим дублюванням англійською. Окрім того, музейники розробили план заміни в експозиції відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині історичних карт, однак змогли реалізувати його лише у наступному році [68; 70]. Заміна допоміжних матеріалів в експозиції позитивно вплинула на її сприйняття з боку відвідувачів, а використання цифрових технологій викликало сплеск зацікавленості серед екскурсантів-учнів та студентів.

Співробітники музею постійно доповнювали археологічну частину експозиції новими експонатами. У більшості випадків ними слугували предмети, що надійшли у фонди з недавніх польових досліджень. У перші роки незалежності співробітники музею доповнили вітрину 5 експозиційної зали № 1 матеріалами із розкопок Д. Павліва на могильнику ульвівецької групи лужицької культури. Новими експонатами стали ліпні ритуальні посудини, серед яких були миска, горщики та чашки (інв. №№ А-10749; А-10726; А-10720; А-10721; А-10748; А-10747) [74, арк. 8; 102].

Особливої уваги музейники надавали урізноманітненню наповнення експозиційних вітрин, присвячених періоду середньовіччя. У 1991–1995 рр. значно розширилися тематичні блоки, які стосувалися побуту та ремесел періоду Київської Русі. Серед речей, що доповнили експозицію, варто виділити скляні і пастові намистини (інв. №№ А-157; А-182; А-183; А-184; А-185) та скроневі

кільця (інв. №№ А-241; А-387) із досліджень міжвоєнного періоду. Певних змін зазнали й вітрини, присвячені військовій історії княжої доби. Їх було доповнено наконечником списа (інв. № А-747) та псалієм від вудил (інв. № А-240) із досліджень міжвоєнного періоду [74, арк. 12–18]. У 1993 р. співробітники музею спільно з М. Кучинком розмістили в експозиції реконструкцію жіночого поховання ранньозалізного часу. Для її створення використовувалися муляж людського кістяка (інв. № ТВ-1489/1), бронзові прикраси (інв. № ТВ-1489/2-5) та ритуальний ліпний посуд (інв. №№ А-10747; А-10749), які було поміщено у дерев'яну вітрину-саркофаг [75]. Таким сміливим рішенням науковцям вдалося привернути увагу відвідувачів до фунеральної історії та ювелірної справи ранньозалізного часу. Експозиційний комплекс залишався одним із найатрактивніших протягом решти досліджуваного періоду.

Новий етап активного доповнення археологічної частини експозиції відбувся у 2009–2015 рр. У цей період експозиція відділу давньої історії доповнилася гончарним посудом, металевими виробами XI–XIII ст., глиняними соплами XIV ст. із розкопаного у с. Жидичин металургійного горна.

Значної перебудови зазнала вітрина, пов'язана з релігійною історією періоду середньовіччя. За радянського періоду її основу складали допоміжні матеріали, що демонстрували спротив слов'ян християнізації та нав'язували матеріалістичний світогляд. Завдяки В. Савицькому тематичний блок вдалося повністю переробити та збагатити його оригінальними предметами. Дохристиянські вірування репрезентовані шляхом показу сокирок-амулетів (інв. №№ А-15906; А-15908) та матриці для виливання лунниць (інв. № А-17165). Християнська атрибутика представлена натільними хрестиками (інв. №№ А-16554; А-16556; А-18854) та складними хрестами-енколпіонами (інв. №№ А-14439; А-16558; А-16813; А-16814) [75].

У ході доповнень експозиції новими матеріалами музейники вилучали з неї та повертали у фонди частину раніше експонованих предметів. Такі дії проводилися з низки причин. Деякі давно експоновані артефакти замінювали для оновлення предметного фонду експозиції, окремі вироби повертали для

проведення реставраційних або консерваційних робіт. У поодиноких випадках експонати забирали у зв'язку з уточненням датування та невідповідності їх хронологічної приналежності.

Археологічна частина експозиції відділу давньої історії ВКМ, як і в попередній період, займала експозиційну залу № 1 та більшу половину зали № 2 (див. додаток Ф). Кількість одночасно експонованих предметів з фондової групи зберігання «Археологія» дещо варіювалася у різні роки. Так у 1994 р. в експозиції відділу давньої історії знаходилося 506 од. зб. (377 інвентарних номерів), а в 2019 р. вже 515 од. зб. (396 інвентарних номерів) (див. додаток Х). Найширше представлені в експозиції старожитності римського часу та періоду середньовіччя. У роки незалежності експонувалося близько 200 од. зб. (понад 80 інвентарних номерів) пшеворської та вельбарської культур, а також від 99 (1994) до 113 (2019 р.) предметів (стільки ж од. зб.), що хронологічно відносилися до X–XIV ст. [74; 75].

Варто відмітити, що становленню та розвитку Київської Русі присвячувалося п'ять вітрин. Натомість колекції римського часу розміщувалися лише у двох вітринах. Україй поверхневим та малоінформативним залишався тематичний блок, присвячений палеоліту та мезоліту, основу експозиційного комплексу якого складало 15 артефактів [75].

Станом на 2019 р. археологічна збірка представлена в експозиції менш ніж 2% предметів від її повної кількості. Загалом археологічні предмети становили 32–35% від усієї кількості експонатів експозиції відділу давньої історії та близько 11–12% загальномузейної. При тому із 24-х, задіяних під постійно діючу музейну експозицію ВКМ, вони займали лише півтори експозиційні зали.

Щодо типів та видів археологічних експонатів, то найчисленнішу групу з них складала керамічні вироби – майже 30% від загальної кількості, або ж понад 110 інвентарних номерів. З них основна частка припадала на посуд, інше – глиняні прясла, тягарці та декоративні фігурки. Кількість виробів із чорних металів також була значною – понад 20%. Чисельними були й групи виробів з кістки, кременю та бронзи – близько 10% кожна, тобто приблизно по

40 інвентарних номерів. Нестандартна ситуація склалася з скляними виробами, яких в експозиції нараховувалося 20 інвентарних номерів (5% від загальної кількості), з них три скляних намиста вельбарської культури склалися разом із 118 од. зб., що ускладнює обрахунок. Ювелірні вироби із дорогоцінних металів склали лише незначну частку від загальної кількості експонатів. Артефакти із золота експонувалися лише у виняткових випадках та на обмежений термін.

Попри добре налагоджену експозиційну роботу археологічна частина експозиції ВКМ на кінець досліджуваного періоду залишалася морально та технічно застарілою. Більшість обладнання експозиційних зал експлуатувалося з 1985 р. Освітлення здійснювалося за допомогою люмінесцентних ламп денного світла та ламп розжарювання. Такі типи освітлювання не відповідали вимогам часу та могли бути небезпечними для окремих видів артефактів. Більшість вітрин виготовлені з великорозмірного гартованого скла зі складним кріпленням, що перешкоджало роботі з доповнення експозиції та створювало певну небезпеку для відвідувачів. Дизайн експозиційних залів не оновлювався з 1985 р.

Предмети з археологічної збірки ВКМ експонувалися не лише у стаціонарній експозиції. Важливим напрямом їх представлення стали виставкові проєкти, які були невід'ємною частиною музейної візуальності. Зокрема, археологічні артефакти використовувалися для підготовки стаціонарних, віртуальних виставок та виставок-доповнень. Кожна виставка була результатом тематичних наукових досліджень та несла важливе науково-інформативне навантаження. У ході розробки виставкових проєктів музейники створювали загальну концепцію, укладали ТСПП та ТЕП. На стадії проєктування проводилося обов'язкове обговорення майбутньої виставки на науково-методичній раді музею. Музейні виставки були однією із найпоширеніших та найефективніших форм залучення нової аудиторії, популяризації фондів колекцій.

Найскладнішими у підготовці вважалися стаціонарні виставки – вони експонувалися в окремих виставкових залах та вимагали значних витрат ресурсів. Для їх підготовки потрібна була значна кількість музейних предметів, музейного обладнання та декорацій. Виставки-доповнення зазвичай відрізнялися

меншим масштабом. Їх готували для додаткового розкриття окремих тем в експозиції. Такі виставки займали невеликий простір і розміщувалися у переносних вітринах-кубах. Віртуальні виставки у ВКМ з'явилися лише наприкінці досліджуваного періоду і несли насамперед популяризаторську мету. Вони експонувалися на окремих веб-сайтах чи музейних сторінках у соцмережах.

За типами усі виставкові проєкти ВКМ, де залучалися археологічні предмети, можна розділити на тематичні, підсумкові, ювілейні і фондіві. Тематичні виставки передбачали сюжетний показ історичних явищ чи подій за допомогою оригінальних експонатів. В їх основі завжди лежала історична канва, яку співробітники музею намагалися передати через матеріальну й нематеріальну спадщину. Фондові виставки знайомили відвідувачів з окремими музейними колекціями чи рідкісними предметами. Вони відзначалися більшою кількістю залученого речового фонду та атрактивністю окремих артефактів. Ювілейні та підсумкові виставки музейники готували до святкувань річниць важливих подій чи у якості презентації результатів про виконану роботу за певний період.

Нові підходи у музейній справі періоду незалежності дозволили музейникам створити широке поле для творчих і наукових експериментів, перш за все щодо вибору тематики виставок та їх оформлення. Варто зазначити, що за період 1991–2016 рр. співробітники ВКМ підготували понад 1500 стаціонарних та пересувних виставок [22]. Археологічні предмети відігравали ключову роль у підготовці не більше як 15 значних виставкових проєктів, а також використовувалися у кількох десятках короткотривалих міні-виставок.

Археологічна збірка ВКМ активно залучалася до створення масштабної ювілейної виставки «Волинському краєзнавчому – 65». Її підготували у 1994 р. співробітники відділів давньої історії, етнографії та народних промислів та відділу фондів. Головний задум авторського колективу полягав у розкритті історії музею, показі найцінніших колекцій та предметів. Для оформлення виставки використано 1 179 музейних предметів [140]. З них як мінімум

32 артефакти відносилися до групи зберігання «Археологія». Практично всі вироби належали до вельбарської культури і були переміщені на виставку з вітрини 7 експозиційної зали № 1. Серед використаних експонатів були качинський скарб, бронзові фібули, скляні намистини, глиняний посуд [74]. Виставка експонувалася у період 1994–1995 рр.

Протягом 1990-х – 2000-х рр. предмети археологічної збірки ВКМ використовувалися як підсилюючий матеріал у ході підготовки декількох стаціонарних тематичних виставкових проєктів. Для виставки «Кераміка Волині. Традиції і сучасність», що експонувалася упродовж 1997–1999 рр., використано 530 музейних предметів, частина з яких належала до фондової групи зберігання «Археологія» [141]. Ще одна виставка стосувалася історії полювання на Волині і експонувалася в музеї протягом 2002 р. Її авторами виступили співробітники відділу давньої історії Т. Садовник, П. Рудецький, О. Златогорський, В. Дмитрук. Серед експонованих археологічних матеріалів були крем'яні і кам'яні знаряддя, за допомогою яких музейники розкривали способи та техніку давнього полювання [84; 141].

Важливою для промоції археологічної збірки ВКМ стала фондова виставка «Врятовано для України». На ній музейники презентували рідкісні предмети, зокрема й античні прикраси з археологічної збірки, передані Волинською митницею та СБУ [37]. Протягом 2013 р. у приміщенні Музею історії Луцького братства експонувалася виставка «Загадки старого Луцька», створена з фондових матеріалів та знахідок із розкопок волинських археологів на території історичного луцького середмістя на вул. Кафедральній, 13 [39].

Одними із перших проєктів ВКМ, головною темою яких була презентація археологічної спадщини, стали спільні підсумкові виставки музею та ДП «Волинські старожитності». Перша з них під назвою «Втрачена хронологія: археологічні дослідження на Волині 2011 року» працювала у 2012 р. (див. додаток Ц), друга – «Колесо історії» діяла упродовж 2015 р. В їх основу покладено ідею презентації нових цінних знахідок з останніх польових досліджень та публічне звітування ДП «Волинські старожитності» про

пророблену за рік роботи. Обидві виставки побудовані за чітким хронологічним принципом. На них послідовно експонувалися артефакти епохи бронзи, ранньозалізного віку, римського часу, періоду середньовіччя та часів Речі Посполитої. Найатрактивнішими предметами виставки стали ліпні амфори СК та гончарний середньовічний посуд [21]. У свою чергу, цінними експонатами виставки «Колесо історії» були поховальний скарб срібних речей з с. Рованці, сопла з розкопок у с. Жидичин біля Луцька, а також значна кількість керамічних виробів [38]. Більша частина предметів, що експонувалися на виставках, після їх завершення були передані на постійне зберігання у фонди ВКМ.

Для урізноманітнення експозиції відділу давньої історії, співробітники музею практикували розміщення в експозиційних залах тимчасових виставок-доповнень. У 2011 р. Т. Садовник та В. Савицький відкрили виставку «Романтика ремесла княжої доби Волині: металургійно-ковальська та ювелірна справа». Основу її експозиційного комплексу склали предмети з археологічної збірки музею. На виставці експонувалися побутові і господарські речі: залізні ножі, кресала, ножиці, замки, пряжки та значна кількість інших знарядь. Окремий тематичний блок склали середньовічна зброя і військова амуніція: фрагменти кольчуги (інв. №№ А-18844–18845), кистень (інв. № А-17530), наконечники стріл, фрагменти наконечників списів. Ювелірна справа була представлена хрестами-енколпіонами та натільними хрестиками, жіночими прикрасами, такими як лунниці, колти, сережки, перстні (інв. №№ А-16533; А-16536; А-16680; інв. №№ А-16684–16685; інв. №№ А-17138–17139; інв. №№ А-17911–17913). В окремій вітрині музейники розмістили предмети городищенського скарбу. Усього для підготовки виставки використано до 300 артефактів [154; 291].

З нагоди чергового святкування Міжнародного дня музеїв у 2011 р. співробітники відділу давньої історії ВКМ відкрили виставку «Сповідь старовини: історія промовляє, експонати засвідчують». Вона мала знайомити відвідувачів з історією Волині шляхом експонування цінних та рідкісних артефактів, які найкраще характеризували б окремі епохи. Два тематичні розділи

виставки були побудовані на основі археологічних матеріалів музею. Зокрема експонувалися крем'яні, кам'яні, бронзові та залізні сокири різних епох, а також колекція виробів XVII ст. з археологічних досліджень ДП «Волинські старожитності» 2010 р. [23].

У 2017 р. автор дисертації спільно з Г. Охріменком та М. Вашетою підготував виставку «Волинська кераміка». Її ідея полягала у представленні давніх та сучасних форм і технік виготовлення глиняних виробів на території Волині, показі їх спадковості та наступності. Для підготовки виставки було залучено декілька десятків предметів з археологічної збірки музею [81; 83]. Серед виробів, що експонувалися, варто згадати посудинки ВЛК (інв. № А-16529, А-16530), миски СК (інв. № А-14449) та пшеворської культури (інв. № А-14300), горщик вельбарської культури (інв. № А-159), різночасові прясла (інв. №№ А-13; А-94/1; А-353; А-401; А-416; А-419; А-434; А-585; А-1031; А-10608), а також гончарний посуд періоду Київської Русі (інв. № А-21926; інв. №№ А-22053–22059) [81].

Новою формою роботи у ВКМ стала віртуалізація музейних проєктів. У 2018 р. ВКМ презентував першу віртуальну виставку «Поховальний скарб з села Рованці», яку підготував автор дисертації. Задум її створення пов'язаний насамперед із спробою вирішення кількох проблем, з якими стикалися експозиціонери у ході підготовки виставкових проєктів. Як вірно зазначили Ю. Ришковець та П. Жежнич, завдяки віртуалізації музейного продукту можна представити значну кількість експонатів, які з різних причин не можуть бути виставлені на показ у реальному житті. Важливою перевагою віртуальної виставки є те, що вона може використовуватися не лише як база даних для перегляду та зберігання музейних колекцій, а й як простір спілкування між відвідувачами [284].

Виставка створювалася для популяризації археології та музею й несла, насамперед, мистецьке навантаження, слугуючи джерелом натхнення для усіх, хто цікавився історією Волині [164]. Згідно концепції, виставка представляла собою веб-сайт з п'ятьма розділами: головна сторінка; історія виявлення;

фотогалерея; контакти; блог. Основною частиною проєкту стала фотопідбірка предметів рованцівського скарбу з розкопок 2014 р., виконана професійними фотографами. Для досягнення високої естетичної привабливості скарбових речей, світлини були виконані у художньому стилі. Режим максимального наближення об'єктива камери, у якому зроблена більшість знімків, дозволив чіткіше простежити форми та деталі декору прикрас. Інформаційний супровід був зроблений лаконічно з метою уникнення дисгармонії між художніми світлинами та надмірною кількістю наукової інформації. Важливою складовою проєкту став онлайн-блог, який дозволив відвідувачам залишати коментарі та проводити наукову дискусію на суміжні теми [41].

Виставка «Поховальний скарб з села Рованці» стала одним із перших проєктів ВКМ, заснованих на застосуванні цифрових технологій. Вона сприяла популяризації археологічної збірки музею та діяльності ВКМ.

Предмети з археологічної збірки ВКМ неодноразово використовувалися для одноденних міні-виставок, підготовлених спеціально для проведення заходів. Так, реставрований посуд періоду Київської Русі (інв. №№ А-22053–22059) експонувався на урочистій академії, проведеній з нагоди річниці від дня народження О. Цинкаловського у 2018 р. У тому ж році музейники підготували три міні-виставки до циклу лекцій, що стосувалися археології Волині, де використовувалися старожитності римського часу та періоду середньовіччя [67].

Як підсумок, варто зазначити, що аналіз діяльності співробітників музею дозволив чітко простежити динаміку руху експонатів в експозиції. Загальна кількість предметів залишалася досить статичною, вона змінювалося лише у межах 5%. Однак, співробітники музею досить активно доповнювали експозицію, замінюючи одні артефакти іншими. У відповідності до хронологічних епох найбільш активно доповнювалися вітрини, присвячені періоду середньовіччя, що знаходилися в експозиційній залі № 2. Натомість у вітринах зали № 1 зміни майже не простежуються. Це можна пов'язати із відсутністю експозиціонерів, які б були хорошими фахівцями в найдавніших археологічних епохах. Важливою особливістю археологічної частини експозиції

ВКМ можна вважати існування своєрідної експонатної основи, яка виставлялася безперервно з 1930-х рр.

Виставкова діяльність ВКМ дозволила презентувати та популяризувати археологічну збірку. Особливо активно археологічні предмети музейники почали використовувати у період 2010–2019 рр. Нові підходи, зокрема віртуалізація музейного продукту, дали змогу розширити аудиторію та активізувати наукове життя музею. Незначна кількість виставок, де використовувалися археологічні предмети, порівняно із загальною кількістю виставкових проєктів музею, засвідчує недостатнє використання музейниками потенціалу групи зберігання «Археологія» та нестачу кваліфікованих музейних археологів.

4.3. Фондова група у культурно-освітній діяльності музею

Взаємозв'язок між ВКМ та відвідувачами забезпечувався насамперед завдяки музейній культурно-освітній діяльності. У період незалежності вона отримала нові форми, що пов'язано із набуттям музеєм автономії дій та свободи вибору пріоритетних напрямів діяльності. Культурно-освітні музейні практики передбачали безпосередній контакт музейників із аудиторією, як у приміщенні самого музею, так і за його межами. Вона дозволяла реалізовувати едукативну, виховну, дозвілльєву, просвітницьку функції музею [180].

Культурно-освітня складова діяльності ВКМ чітко відображена в установчих документах періоду незалежності. Зокрема у всіх редакціях статуту зазначено, що музей мав вести масову науково-освітню роботу на базі своїх експозицій, виставок і фондкових колекцій. Її основною метою мали бути промоція історії та культури краю, виховання інтересу до минулого українського народу, його звичаїв, обрядів і традицій, матеріальної і духовної культури, сприяння становленню національної самосвідомості, відродження історичної пам'яті, формування етичних норм та естетичних смаків. У статуті наголошувалося на необхідності поширення каталогів, буклетів, афіш, плакатів,

листівок, оголошень про зміст і розпорядок роботи музею, запрошень на різноманітні заходи, програми [77].

Для ефективної організації культурно-освітньої діяльності ВКМ використовував ті ж форми роботи з аудиторією, що й більшість музеїв краєзнавчого та історичного профілю. Умовно їх можна поділити на дві групи:

- науково-пізнавальні форми, до яких відносяться тематичні екскурсії, лекції, семінари, симпозіуми, історичні години;
- розважально-пізнавальні форми, до яких відносяться майстер-класи, квести, пленери, театралізовані екскурсії, тематичні вечори, презентації, зустрічі з відомими людьми, музейні свята.

У ході проведення культурно-освітніх заходів співробітники музею неодноразово зверталися до археологічної збірки ВКМ. Предмети археології за умови їх правильної презентації мали значний атрактивний, інформативний та освітній потенціал, який музейники вміло використовували у своїй роботі.

Співробітники музею залучали археологічні колекції ВКМ для проведення тематичних лекцій. Їх розробка здійснювалася згідно затверджених річних планів відділу давньої історії. Обов'язковими передумовами підготовки лекцій було окреслення структури, укладання їх текстової частини та обговорення працівниками відділу. З метою підвищення наукового рівня заходів часто використовувалися оригінальні артефакти з можливістю огляду відвідувачами. За перших 20 років незалежності співробітники відділу підготували декілька десятків окремих розробок лекційних занять із залученням археологічних предметів. Найпопулярнішими з них стали лекції на теми: «Духовна культура волинян доби феодалізму» (Т. Садовник, 1992 р.), «Луцький замок» (Т. Садовник, 1993 р.), «Магнатські двори Волині як осередки середньовічної культури» (Т. Садовник, 1998 р.), «Історія полювання на Волині» (Т. Садовник, 2000 р.), «Археологічні пам'ятки Волинської області» (Г. Охріменко, В. Савицький, 2010 р.) [49; 53; 54; 56; 57]. У цей період музейники проводили лекції без залучення запрошених спікерів. Вони носили просвітницький характер – автори не ставили собі за мету торкатися глибоких наукових проблем, а

обмежувалися оглядом загальних історичних питань. Археологічні предмети використовувалися як підсилюючий матеріал для детальнішого розкриття теми або підвищення атрактивності заходів.

Починаючи з 2010-х рр., співробітники відділу давньої історії почали проводити спеціалізовані вузькопрофільні лекції з археології, роблячи акцент на волинських старожитностях. Так, у 2016 р. автор дисертації розробив та провів лекцію «Археологічні пам'ятки козацької доби на Волині». Захід став одним із перших у музеї, де історія раннього нового часу розглядалася крізь призму археологічних старожитностей [58].

З метою підвищення загального рівня заходів музейники почали запрошувати лекторами відомих археологів і науковців з інших установ. Успішним став цикл лекцій, розроблений та реалізований автором дисертації у 2018 р. спільно із науковцями ІА НАН України та Волинського національного університету імені Лесі Українки. Першою у циклі стала лекція С. Панишка «Гончарство Волині», де вчений на прикладі фондкових матеріалів охарактеризував керамічне виробництво періоду середньовіччя та окреслив особливості технології виготовлення глиняних виробів на теренах історичної Волині. Через декілька місяців відбулося дві зустрічі із співробітниками ІА НАН України. На одній із них київський археолог А. Панікарський виступив з лекцією «Слов'янські старожитності» про етноісторичні процеси ранньосередньовічного періоду. Інша зустріч стосувалася вельбарської та черняхівської культур, спікером на якій виступив молодший науковий співробітник ІА НАН України О. Милашевський. Завершальна лекція циклу – «Спадщина В. Ауліха», проведена М. Кучинком та автором дисертації, присвячувалася зимнівській колекції та історії дослідження зимнівського городища. Усього відбулося чотири лекції, головними темами яких стали археологія Волині та археологічна збірка ВКМ [60]. Їх відвідало понад 120 осіб [46].

Лекції на основі використання археологічної збірки музею становили незначну частку від загальномузейних. Наприклад, у 1992 р. співробітники музею усіх відділів провели 156 лекцій, зокрема працівники відділу давньої

історії – 34, із них археології стосувалася лише одна. Приблизно така ж тенденція зберігалася упродовж усіх 1990-х та 2000-х рр. Кількість лекцій, проведених співробітниками музею, коливалася у межах від 98 до 226, із них давньої історії стосувалися в середньому 30–40 (див. додаток Ч). Археологічні колекції ставали темою для однієї або двох лекцій у рік. Більшість занять музейники проводили для учнів шкіл, значна частина з них проходила у сільській місцевості. Дитяча аудиторія визначала характер заходів, які мали загальноісторичне просвітницьке спрямування. Натомість у 2010-х рр. науковці ВКМ почали впроваджувати вузькопрофільні лекції на археологічну тематику для підготовленої аудиторії. Кількість занять дещо збільшилася. Наприклад, у 2018 р. відбулося чотири лекції з археології, їх якість значно зросла. Загалом лекції з археології стали важливою формою культурно-освітньої діяльності музею та сприяли популяризації археологічної спадщини Волинської області у період незалежності.

Співробітники ВКМ активно використовували археологічні матеріали для здійснення екскурсійної діяльності. Текст екскурсії експозицією відділу давньої історії містив детальні описи більшості археологічних артефактів та колекцій, а також історію їх виявлення. У ході наукової діяльності музейники постійно доповнювали текст екскурсії новими фактами та декілька разів ґрунтовно переробляли окремі його розділи. Так, М. Вашета у 2014 р. відредагував текст екскурсії, доповнивши його новими фактами про окремі археологічні культури. Т. Садовник у 2016 р. доопрацювала екскурсійний текст розділом експозиції «Волинь в епоху середньовіччя», замінивши застарілі та сумнівні твердження більш актуальною інформацією [58]. Час проведення оглядової екскурсії відділом давньої історії мав методичне обмеження з максимальним значенням 45 хв. Відповідно залам з археологічними експонатами відводилося менше 10 хв., чого було недостатньо.

Для детальнішого висвітлення археологічної збірки ВКМ співробітники музею використовували тематичні екскурсії. Їх можна розділити на дві групи – експозиційні та виставкові. У ході проведення тематичної екскурсії стаціонарною експозицією акцент робився на одній темі, яка розкривалася за

допомогою усної розповіді та наявних експонатів. Одна із перших експозиційних екскурсій, яка присвячувалася саме археологічним пам'яткам, була підготовлена Т. Садовник у 1992 р. Вона мала назву «Людина і метал» та стосувалася історії металургійної справи. План екскурсії передбачав ознайомлення екскурсантів з найдавнішими знаряддями праці та прикрасами, виготовленими з міді, бронзи та заліза [53]. Протягом 1990–2000-х рр. музейники проводили тематичні екскурсії, що стосувалися ремесел, предметів озброєння і прикрас. Однією з останніх розробок відділу давньої історії ВКМ у досліджуваний період стала тематична екскурсія «Мисливці на мамонтів», розрахована на дітей молодшого шкільного віку. Її план та текст підготував у 2018 р. автор дисертації. Екскурсія передбачала знайомство відвідувачів зі світом людей кам'яної доби, їх побутом та звичаями. Для її проведення, окрім речового фонду музею, залучалася значна кількість реплік давніх виробів з метою онаочнення якнайширшого кола питань, які висвітлювалися екскурсантам [46; 60].

Другою групою тематичних екскурсій стали виставкові, які співробітники музею готували для обслуговування тимчасових виставок. Археологічні предмети із фондів ВКМ стали темою для підготовки низки екскурсій: «Втрачена хронологія: археологічні дослідження на Волині 2011 року», «Колесо історії», «Романтика ремесла княжої доби Волині: металургійно-ковальська та ювелірна справа», «Волинська кераміка». Окрім того археологічні колекції ВКМ використовувалися для підготовки текстів екскурсій до виставок «Волинському краєзнавчому – 65», «Кераміка Волині. Традиції і сучасність», «До історії полювання на Волині», «Врятовано для України», «Загадки старого Луцька», «Сповідь старовини: історія промовляє, експонати засвідчують». Усі назви тематичних виставкових екскурсій співзвучні назвам виставок, на яких вони використовувалися.

Музейники також задіювали артефакти археологічної збірки ВКМ для проведення історичних годин. Заходи такого типу організовувалися з нагоди знаменних та пам'ятних дат. Ситуацію із залученням археологічних предметів у період 1990-х та початку 2000-х рр. відстежити складно у зв'язку з відсутністю

детальної інформації про структуру та плани історичних годин, що проводилися. Натомість архів відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині ВКМ дозволив детально простежити ситуацію у 2010-х рр. За цей період співробітники музею організували близько 20 історичних годин із використанням археологічних предметів. У 2014 р. Т. Садовник провела захід «Волинь у дослідженнях археологів В. Антоновича і Я. Фітцке» [51]. Науковиця не тільки розкрила внесок Я. Фітцке у формування археологічної збірки музею, а й презентувала окремі предмети, набуті музеєм за результатами розкопок ученого. У наступному році Т. Садовник провела ще одну історичну годину, де було використано колекції з археологічної збірки ВКМ. Її тематика стосувалася внеску Д. Козака у комплектування фондів ВКМ [52].

Музейники не обмежувалися вищезгаданими формами культурно-освітньої діяльності. Співробітники ВКМ організували різноманітні пленери, симпозіуми, презентації, навчальні семінари, для підготовки яких використовували предмети з археологічної збірки музею. У 1994 р. Т. Садовник провела музейний семінар для студентів на тему «Духовна спадщина середньовічної Волині» [55]. Учасники обговорили проблеми, пов'язані з нерухомою археологічною спадщиною та ознайомилися з рухомими пам'ятками із фондів музею.

Важливою подією у культурно-освітній діяльності музею став круглий стіл «Проблеми і перспективи волинської археології», організований співробітниками відділу давньої історії ВКМ у 2016 р. До його роботи долучилися вчені з більшості музеїв Волинської області, члени Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, а також співробітники ІА НАН України. Доповіді учасників стосувалися останніх польових досліджень, нових фондів надходжень, перспектив розвитку галузі на теренах Волинської області [58; 45].

У 2016 р. співробітники ВКМ долучилися до міжнародної акції «Ніч музеїв», провівши комплексний захід «Ніч у музеї. Тут живе історія...» [242].

Одна із його складових – театралізована екскурсія, проходила в експозиції відділу давньої історії і частково присвячувалася археології.

У наступному році М. Вашета спільно з працівниками Рівненського обласного краєзнавчого музею провів презентацію археологічних знахідок з розкопок експедицій музею. На заході були презентовані побутові речі із досліджень залишків Введенського монастиря XV ст. на території с. Дубище Рожищенського району, а також знахідки із досліджень крипт костелу св. Трійці у смт. Олика Ківерцівського району [59].

Того ж 2017 р. музейники презентували виставку «Волинська кераміка», на якій провели майстер-клас «Практичне гончарство» за участі волинських гончарів. Їх завдання полягало у відтворенні двох основних технологій виготовлення давнього посуду. Один з майстрів разом з відвідувачами створював ліпні посудини, інший виготовляв вироби на гончарному крузі [78]. Захід «Практичне гончарство» сприяв популяризації археологічної спадщини. Завдяки наочності, майстер-класам та легкій формі подачі інформації музейникам вдалося представити археологію у якості «живого» минулого, яке легко могли осягнути відвідувачі.

Інноваційною формою вивчення і популяризації археологічної збірки ВКМ став симпозіум «Волинська Русь». Захід організували у 2018 р. працівники музею спільно з керамістом А. Філософом. Симпозіум спрямовувався на поєднання наукових археологічних досліджень із практичною діяльністю у сфері гончарства. Основними цілями заходу організатори визначали вивчення історії гончарної справи та розвиток традицій гончарства. У ході проведення симпозіуму його учасники на прикладі фондкових матеріалів ознайомилися з основними формами середньовічного посуду та стилями його декорування. Практична частина передбачала відтворення давнього посуду на гончарному крузі та за технологією ліплення [79].

Важливу роль у діяльності ВКМ відігравала популяризаторська робота. Вона була націлена на збільшення кількості відвідувачів, зміну сприйняття музею, промоцію фондкових колекцій.

Для популяризації археологічної збірки ВКМ музейники використовували насамперед класичні методи. До них можна віднести виступи на телебаченні та радіо, інтерв'ю у ЗМІ, дописи для газет і онлайн-медіа. Так, наприклад, у 2016 р. за участі співробітників відділу давньої історії ВКМ знято сюжет про виставку «Волинська кераміка». У тому ж році на новинних сайтах «ВолиньPost» і «Волинські новини» з'явилися статті про археологічні дослідження у с. Буяни Луцького району.

Починаючи з 2010-х рр., для промоції археологічної збірки ВКМ, музейники активно використовували офіційний сайт музею та соціальні мережі. На сайті музею (<http://volyn-kray-mus.at.ua>) містився розділ «Колекції», до якого у 2012 р. додано статті про качинський і городищенський скарби. Текстову частину доповнювали детальні та якісні світлини артефактів. Згідно статистики відвідуваності кожен із статей переглянуло близько 3 600 унікальних користувачів [292; 293]. Окрім того, завдяки сайту відвідувачі мали змогу дізнатися новини про заходи, виставки та зміни в експозиції, у тому числі й ті, які стосувалися використання археологічної збірки.

Зростання популярності соціальних мереж дало можливість музеям вийти на новий інформаційний рівень. У 2016 р. у ВКМ з'явилася сторінка у Фейсбук, а з 2019 р. ще й у Інстаграм [133; 134]. Вони слугували насамперед для популяризації діяльності музею. Також соціальні мережі забезпечували формування позитивного іміджу ВКМ, висвітлювали наукову, експозиційну та виставкову діяльність установи [165]. У дописах можна знайти світлини реставрованого посуду періоду Київської Русі, рованцівського, городищенського та качинського скарбів, середньовічних натільних хрестів. Більшість зображень підкріплені інформацією про колекції та їх походження.

У 2018–2019 рр. співробітники відділу давньої історії ВКМ розробили та втілили у життя програму музейної едукативної діяльності під назвою «Activity». Її створення пов'язане з нагальною потребою осучаснення музейних практик. Статистичний аналіз відвідуваності головного корпусу ВКМ показав чітку тенденцію до зниження кількості візитерів. Якщо у 2012 р. музей відвідало 25 532 осіб, то у

2015 р вже 20 032, а у 2019 р. лише 18 392 осіб. Для того, щоб виправити ситуацію, музейники вирішили задіяти підходи, розроблені співробітниками Музею сучасного мистецтва у Нью-Йорку (США). Головна ідея едукативної програми полягала в тому, щоб навчальний процес опирався на емпіричне пізнання [357]. При її створенні музейники також використали теоретичні напрацювання американського психолога Д. Колба. Вчений вважав, що навчання – це соціальний процес на основі набутого досвіду. Цим він виводив процес навчання зі шкільної аудиторії у довільний простір (у даному випадку у приміщення музею) [241, с. 156–157]. Значний вплив на розробку «Activity» мали ідеї Ф. Вайдахера, який зазначив, що музейна освітня робота суттєво відрізняється від традиційних шкільних занять. Це добровільна неформальна освіта, якій невідомі шкільні ступені, навчальні плани та іспити. До основних завдань музейної освіти належить стимулювання сили уяви відвідувача та розвиток його чуттєвої свідомості [27, с. 187].

На основі використаних ідей співробітники ВКМ розробили низку послідовних освітньо-пізнавальних завдань, одне із них передбачало виготовлення учасниками глиняних виробів за стародавніми технологіями. Ще одне давало змогу оволодіти практичними навичками зі сколювання кременю, ретушування крем'яних пластин та виготовлення прототипів знарядь. На інших заняттях учасники пробували добувати вогонь за допомогою кресала, перетирати зерно на борошно на репліці зернотерки. Успішними були й історико-археологічні квести та онлайн-вікторини на базі віртуальної платформи «Kahoot» [73]. У більшості завдань наочним та освітнім матеріалом виступали артефакти археологічної збірки музею. Реалізація програми вимагала ретельної підготовки і спеціальної матеріальної бази. З цією метою розробники розшукали кілька місць виходів природного кременю на теренах Волинської області і відібрали значну кількість його зразків, придатних для обробки. Також співробітники музею придбали репліки середньовічних кресал і самотужки виготовили аналоги зернотерок епохи бронзи. У майбутньому реалізація програми «Activity» дала для музею позитивні результати. У першому півріччі

2023 р. учасниками програми музейної едукації стало понад 2 000 осіб, що дало 12% усіх доходів від платних послуг ВКМ, його відділів та філіалу.

Таким чином, у період незалежності археологічна збірка ВКМ почала більш активно використовуватися у культурно-освітній діяльності музею. Упродовж 1991–2016 рр. переважали традиційні форми популяризації археологічного матеріалу. Історія, шляхи та напрями формування археологічної збірки ВКМ, а також окремі колекції стали темами для організації лекцій, історичних годин, тематичних екскурсій. Починаючи з 2016 р., співробітники відділу давньої історії почали ширше дивитися на потенціал археологічних колекцій та залучати їх до процесу музейної комунікації. Втілення програми музейної едукації «Activity» засвідчило ефективність такого підходу. Важливо відмітити, що археологічні колекції та предмети використовувалися як освітні матеріали. Саме на основі їх вивчення відбувався освітній процес. Археологічна збірка ВКМ також добре відображена у популяризаторській складовій діяльності музею. Музейні колекції і предмети використані для створення значної кількості сюжетів на радіо і телебаченні, дописів в онлайн-медіа.

Висновки до розділу 4

У період незалежності ВКМ зберіг функцію та статус головного музейного осередку області. Багато в чому це стало можливим завдяки роботі археологів музею, котрі активно поповнювали фонди та вивчали їх. Особлива заслуга у цьому належить Г. Охріменку та його учням, які зробили вагомий внесок у вивчення праісторії України.

За період 1991–2019 рр. археологічна збірка збільшилася до 23 326 облікових номерів основного фонду, порівняно з 11 175 обліковими номерами станом на липень 1991 р. Рівень зростання становив 109%, що показує значну динаміку комплектування фондів. Як і у попередні періоди, основним джерелом надходжень залишалися польові дослідження. Це пов'язано з активізацією у 2000-х рр. археологічних робіт на загальнодержавному рівні та появою так званої комерційної археології – охоронних досліджень за рахунок

замовників, що проводилися структурними підрозділами ІА НАН України. Новим джерелом комплектування стали надходження від Волинської митниці, працівники якої конфісковували колекції та окремі артефакти у ході спроб їх незаконного вивезення з території України.

Одним із важливих музейних завдань залишалося зберігання археологічних предметів у належних умовах. З цією метою співробітники ВКМ розробили ряд методичних рекомендацій та інструкцій, які чітко регламентували умови зберігання й експонування артефактів, визначали відповідальність за їх порушення.

У період незалежності відбулися важливі зміни у музейному житті України. Замість комуністичної ідеології в експозиційній діяльності почав панувати науковий підхід. Експозиція ВКМ (у тому числі й її археологічна частина) з інструменту пропаганди поступово перетворилася на своєрідний ретранслятор сучасної наукової думки.

Позитивні зміни у музейному середовищі супроводжувалися появою нових проблем. ВКМ стикнувся із потребою визначення свого місця у культурному житті регіону, пошуку шляхів додаткового фінансування та впровадження нових підходів у своїй діяльності. Археологічна спадщина, особливо рухомі пам'ятки, що знаходилися на зберіганні у фондах музею, мали значний потенціал для полегшення вирішення частини музейних проблем.

У досліджуваний період відбулася часткова реекспозиція залів № 1 та № 2, базована на використанні новітніх наукових концепцій. Музейні предмети з фондової групи «Археологія» почали більш активно використовуватися у виставковій роботі. Все це сприяло актуалізації збірки, поверненню до неї ширшого кола відвідувачів.

Правильне використання та презентація археологічної збірки у поєднанні з її популяризацією та налагодженням транскордонного співробітництва може сприяти залученню нових донорів з-за кордону для підготовки актуальних виставок, перебудови окремих частин експозиції, що у свою чергу призведе до збільшення відвідуваності, а також утвердження позитивного іміджу музею.

Починаючи з 1990-х рр. з'явилася тенденція до більш активного використання потенціалу предметів археологічної збірки ВКМ. Частково це було пов'язано зі зміною акцентів діяльності музею. Також каталізаторами були: накопичення різнопланових артефактів у фондах музею, пожвавлення уваги громадськості до стародавніх об'єктів культури і навіть «чорна археологія».

Одним із пріоритетних видів роботи музею, у якому широко задіювалися археологічні предмети з фондів ВКМ, стала культурно-освітня діяльність. Музейники використовували археологічні матеріали для проведення тематичних та оглядових екскурсій, просвітницьких й наукових лекцій, історичних годин, пленерів, навчальних семінарів, зустрічей. Особливо важливим стало використання археологічних матеріалів для підготовки програми музейної едукації, завдяки якій вдалося використати освітній потенціал археологічних предметів.

На завершальному етапі досліджуваного періоду важливою складовою роботи співробітників музею стала популяризація археологічних колекцій ВКМ. З 2010-х рр. працівники музею почали активно використовувати археологічну збірку для інформаційного наповнення сайту ВКМ та сторінок у соцмережах.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумок проведеного дослідження, варто детально зупинитися на результатах, сформульованих у низці висновків та узагальнень, що відповідають поставленим завданням.

Дослідження напрямів, форм і методів діяльності ВКМ з виявлення, збереження, вивчення, актуалізації археологічних пам'яток у 1929–2019 рр., засноване на опрацюванні історіографії та доступної джерельної бази. Історіографічну базу склали наукові напрацювання, присвячені польовій та музейній археології, теорії, історії та практиці музейної справи, що висвітлюють процеси формування, дослідження та актуалізації археологічних колекцій.

Археологічна збірка ВКМ стала об'єктом зацікавлення науковців з перших років свого існування. Першими, хто вивчав фондові матеріали Волинського музею, були археологи міжвоєнної Польщі Я. Фітцке, З. Леський, Т. Сулімірський. Першочергово вчених цікавив речознавчий аспект досліджуваних колекцій. У цей же час з'явилися перші музеологічні дослідження, які фрагментарно висвітлювали експозиційну та освітню діяльність музею.

У радянський період археологічні пам'ятки ВКМ активно вивчалися науковими співробітниками музею (Ю. Мазурик, С. Панишко), дослідниками ІСН АН УРСР, ІА АН УРСР та ІА АН СРСР (Ю. Захарук, О. Ратич, В. Ауліх, Д. Козак та ін.). У цей час з'явилося кілька фундаментальних праць про окремі важливі складові археологічної збірки музею. Однак проблеми комплектування, актуалізації археологічних музейних предметів у радянській історіографії не піднімалися.

З 1991 р. музейні старожитності вивчалися вітчизняними та закордонними дослідниками Г. Охріменком, М. Кучинком, О. Златогорським, А. Коковським та ін. У ХХІ ст. активізувалася робота із залучення археологічних матеріалів ВКМ до культурно-освітньої діяльності музею, що знайшло висвітлення у ряді праць з теорії та практики музейної справи Волинської області. Зокрема,

музеєзнавчі дослідження та розвідки належать авторству Т. Садовник, О. Бірюліної, Л. Грицини, В. Надольської, Н. Кінд-Войтюк, Ф. Рябчикової.

У більшості написаних праць фондові матеріали аналізувалися у контексті проведених польових археологічних досліджень. Натомість напрями, форми і методи діяльності ВКМ з виявлення, вивчення та актуалізації археологічних пам'яток простежуються у наявному науковому доробку слабо. Процес формування та використання археологічної збірки ВКМ, як цілісне явище, не знайшов ґрунтового відображення у науковій думці і залишається недостатньо розкритим та маловідомим не лише для широкого загалу, а й у наукових колах. Опрацьована історіографічна база засвідчила, що тема дисертації має значний науковий потенціал, та попри це є маловивченою, що робить її актуальною для істориків, археологів, краєзнавців та музеєзнавців.

У ході вивчення джерельної бази виявлено значний обсяг матеріалів, які зберігаються у Державному архіві Волинської області, науковому архіві ВКМ, зокрема у науковому архіві відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині ВКМ. Встановлено, що джерельна база дослідження складається з трьох груп джерел: писемних, зображувальних та речових.

Важливими для вивчення напрямів, форм і методів діяльності ВКМ з виявлення, збереження, дослідження, актуалізації археологічної спадщини є писемні джерела. Вони поділяються на п'ять підгруп: нормативно-правові акти; облікова документація ВКМ; архівна наукова документація; спогади, листування; періодична преса та онлайн медіа. Цінною та інформативною для написання дисертації стала облікова документація ВКМ, до якої відносяться інвентарні книги й книги надходжень основного та науково-допоміжного фондів, науково уніфіковані паспорти, облікові картки, акти прийому-передачі. Для реконструкції шляхів комплектування археологічної збірки ВКМ ключовими стали 26 томів інвентарних книг, у яких зафіксовано інформацію про усі музейні предмети археологічної збірки ВКМ. Важливі документи, за допомогою яких можна відтворити експозиційно-виставкову та культурно-освітню складові діяльності ВКМ із залученням археологічних предметів,

відносяться до підгрупи архівної наукової документації. Це насамперед річні плани роботи відділів та окремих працівників, річні звіти музею, ТСП, ТЕП експозицій та виставок, плани-сценарії заходів, майстер-класів та лекцій. Частина опрацьованих джерел, зокрема документація відділу давньої, середньовічної та нової історії ВКМ, вперше введена до наукового обігу.

Проведення дослідження було б неможливим без використання самих предметів археологічної збірки ВКМ, які увійшли до групи речових джерел. Їх опрацювання дало змогу уточнити атрибуцію, конкретизувати датування колекцій окремих артефактів. Крім того, речові пам'ятки дозволили заповнити інформаційні прогалини, які утворилися від фрагментарності писемних джерел.

Важливим доповненням до документальних матеріалів та речових пам'яток стали зображувальні джерела. До них відносяться плани та фотографії археологічних розкопів і об'єктів, а також рисунки й замальовки знахідок. Опрацювання та аналіз зображувальних джерел допомогли уточнити контекст виявлення предметів, що дало можливість глибше вивчити процес комплектування археологічної збірки ВКМ.

З огляду на специфіку теми дисертації було використано відповідні теоретико-методологічні засади та понятійно-категоріальний апарат. Дослідження засноване на принципах історизму, об'єктивності, системності, опори на історичні джерела. Важливим стало застосування міждисциплінарного підходу, який забезпечив взаємодію між різними галузями науки та дозволив запозичити їх підходи і методи. Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, найважливішими з яких стали методи системного аналізу, узагальнення, аналізу та синтезу, пошуку аналогій, періодизації, а також типологічний, історико-типологічний, компаративний і функціональний методи.

Визначено три основні етапи формування археологічної збірки ВКМ. Перший – міжвоєнний, охоплював період існування Волинського музею (1929–1939 рр.). Він характеризувався первинним накопиченням фондів матеріалів, основна маса яких була отримана завдяки польовим дослідженням

співробітників музею. Колекції, що надійшли з їх розвідок та розкопок, увійшли до експозиції відділу археології Волинського музею. Особливо цінними для комплектування археологічної збірки стали надходження з розкопок Я. Фітцке. Серед них варто виділити: матеріали з досліджень на багатошаровій пам'ятці біля х. Валентинів неподалік Торчина, які складаються з підбірок та окремих артефактів періоду неоліту, епохи бронзи та періоду середньовіччя; колекцію з розкопок слов'янських курганів у с. Піддубці Луцького повіту, до якої входить комплекс металевих ювелірних виробів періоду середньовіччя. Важливою для комплектування археологічної збірки музею була діяльність З. Леського. Вчений передав значну колекцію середньовічних матеріалів з розкопок у с. Коршів Луцького повіту, а також комплекс знахідок з досліджень некрополя вельбарської культури у с. Дерев'яне Рівненського повіту.

Наступний етап формування археологічної збірки ВКМ – радянський, тривав у 1939–1991 рр. (період німецької окупації не виділено в окремий етап у зв'язку з повною стагнацією у музейній діяльності). Перші роки супроводжувалися катастрофічним скороченням кількості фондових матеріалів, що пов'язано зі зміною влади та військовими діями. Починаючи з 1950-х рр. ситуація кардинально змінилася і археологічна збірка почала поповнюватися швидкими темпами завдяки археологічним дослідженням радянських археологів. Найбільшу роль у цьому процесі відіграв В. Ауліх, який передав колекцію предметів з досліджень ранньослов'янського городища у с. Зимне Володимир-Волинського району. Зимнівська колекція стала найбільшою складовою археологічної збірки і включає матеріали КЛП, культури пізньострічкової кераміки, ККА, трипільської та поморської культур, а також ранньосередньовічного та середньовічного періодів. Також у радянський період до музею надійшли цінні матеріали від Ю. Захарука, О. Ратича, Д. Козака, М. Кучинка. Ще одним важливим шляхом комплектування археологічної збірки стали передача та дарування випадкових артефактів місцевими жителями.

Завершальний етап почався у 1991 і тривав до 2019 рр. Він відзначався розширенням шляхів та форм комплектування археологічної збірки ВКМ. Окрім

надходжень від діяльності археологічних експедицій, дарувань та передачі випадкових знахідок, музей отримав можливість самостійно купувати предмети відповідно до діючих планів комплектування фондів. У цей період до археологічної збірки надійшла низка значних колекцій: матеріали періоду неоліту з розкопок Г. Охріменка у с. Голишів Луцького району; артефакти з досліджень Д. Козака на пам'ятках римського часу; різночасові матеріали з розкопок О. Златогорського та А. Бардецького на багаточаровому поселенні у с. Рованці Луцького району.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що станом на 2019 р. археологічна збірка ВКМ відносилася до фондової групи зберігання «Археологія», нараховувала 23 326 облікових номерів основного фонду, під якими обліковано близько 26 000 од. зб., а також понад 35 000 предметів допоміжного фонду. Це дозволяє стверджувати, що археологічна збірка ВКМ була і залишається найбільшим та найінформативнішим репозитарієм рухомої археологічної спадщини на території Волинської області, що у свою чергу сприяє утвердження музею у статусі важливого регіонального наукового центру.

Доведено, що структура збірки представляє собою складну та багаторівневу систему взаємозв'язків її складових, особливостей документування та зберігання предметів. Основою первинного структурування збірки слугує поділ на основний та допоміжний фонди музею. До основного відносяться речові пам'ятки, які володіють чотирма основними музейними якостями – інформативністю, репрезентативністю, атрактивністю, експресивністю. У більшості випадків це цілі вироби або їх виразні фрагменти. До допоміжного фонду відносяться інформаційні та ілюстративні матеріали; типові та невиразні фрагменти артефактів; предмети, стан яких розцінюється як незадовільний.

Основною структурною одиницею археологічної збірки ВКМ є музейна колекція. Вона може мати наскрізний характер – охоплювати як матеріали основного, так і допоміжного фондів та складатися з різноманітних за формою, технікою виготовлення і хронологічною приналежністю предметів.

Визначником виокремлення колекції є фондоутворювач. Окремі надходження від одного фондоутворювача об'єднуються у групу колекцій. У ході дослідження з'ясовано, що найбільшою складовою археологічної збірки є колекція з досліджень В. Ауліха на багат шаровій пам'ятці у с. Зимне Володимир-Волинського району. До неї входить понад 10 500 інвентарних номерів (біля 11 000 од. зб.) основного фонду та понад 900 інвентарних номерів (близько 30 000 од. зб.), які хронологічно відносяться до періоду енеоліту, ранньослов'янського часу та періоду середньовіччя. Значною за обсягом є колекція О. Ратича з розкопок літописного Перемиля. Вона нараховує майже тисячу облікових номерів та містить артефакти періоду середньовіччя, серед яких значна кількість фрагментованого посуду, предмети озброєння, побутові та господарські речі. Цінними також є колекції з розкопок Я. Фітцке, які містять рідкісні предмети періодів неоліту та енеоліту, епохи бронзи, а також середньовіччя. Окрім того, ВКМ володіє низкою цінних скарбових колекцій, які входять до археологічної збірки. Це насамперед городищенський скарб XI–XII ст., що складається з срібних ювелірних виробів – гривен, сережок-колтів та браслетів. А також качинський скарб вельбарської культури (V ст.), до якого входять срібні вироби – вудила, фібули, пряжки, накладки, зливки, а також бурштинова намистина.

Окрім колекцій, невід'ємними композиційними частинами фондового устрою ВКМ є підбірки артефактів та окремі предмети. Підбірки включають серії однотипних виробів чи їх фрагментів, походження яких недостовірне або ж невідоме. Окремі артефакти – куплені цінні та рідкісні предмети, або поодинокі надходження від передавачів та дарувальників. У структурі археологічної збірки окремі музейні предмети об'єднуються за однією з чотирьох ознак: матеріал виготовлення (групи виробів з кістки, бронзи, скла, кременю); функціональне призначення (групи виробів: мотики, розтирачі, скребки, нуклеуси); культурна приналежність (групи керамічних виробів, які належать до окремих археологічних культур); географічне походження (групи за населеними пунктами та районами).

Ще однією структурною складовою археологічної збірки музею є артефакти, які містять дорогоцінні метали та коштовне каміння. Будучи органічною частиною збірки та входячи до складу різних колекцій, вони паралельно зараховані до загальнофондової групи зберігання «СО» та мають подвійне підпорядкування.

Складність структури археологічної збірки пов'язана з впливом декількох чинників: відсутність універсальної класифікації поділу матеріалу; втрата частини облікових документів у минулому і як наслідок депаспортизація окремих фондів матеріалів; кількісна та якісна нерівнозначність колекцій; передавання фондоутворювачами окремих колекцій частинами зі значними хронологічними проміжками; відсутність електронної бази матеріалів; нестача фахових археологів у музеї.

Одним із важливих результатів дослідження стало встановлення культурно-хронологічної стратифікації складу археологічної збірки ВКМ. Фондові колекції, підбірки та окремі предмети відносяться до таких періодів: палеоліт (до 10 тис. р. тому) – свідерська культура; мезоліт (VIII–V тис. до н. е.); неоліт (VI–IV тис. до н. е.) – КЛСК, ВНК; енеоліт (IV–III тис. до н. е.) – малицька, лендельська культури, ВЛК, КЛП, трипільська культура (пізній період); епоха бронзи (III–II тис. до н. е.) – ККА, ГЗК, СК, тшинецько-комарівська культурно-історична спільність, лужицька культура (початковий етап); ранньозалізний час (X–III ст. до н. е.) – лужицька культура, лежницька, могилянська групи, милоградська культура, поморсько-кльошова культура; римський час (II ст. до н. е. – V ст. н. е.) – зарубинецька, шеворська, вельбарська, черняхівська культури, волино-подільська (зубрицька) група; період середньовіччя (VI–XV ст. н. е.), у якому додатково можна виокремити ранньослов'янський час (V–VII ст. н. е.) – прасько-корчацька культура та культура Луки-Райковецької; ранньомодерний період (XVI–XVIII ст. н. е.).

Визначено, що археологічна збірка ВКМ складається з різноманітних за формою, матеріалом та технікою виготовлення предметів, які з метою узагальнення можна згрупувати на основі їх функціонального призначення.

Найчисельнішою групою є керамічний посуд, до якого відносяться ліпні та гончарні керамічні вироби. Другою за чисельністю групою збірки є найдавніші знаряддя праці з кременю та відходи їх виробництва. Вагома частина фондів – побутові та господарські речі з глини, кістки, каменю, міді, бронзи та заліза. Цінними є прикраси, які можна розділити на металеві, кістяні, скляні. Окрему групу складають ритуальні артефакти. Значно меншими групами збірки є архітектурно-декоративна та будівельна кераміка, іграшки.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що поповнення фондів ВКМ здійснювалося на основі застосування комплексного підходу. Виявлено наступні шляхи та форми комплектування археологічної збірки музею:

- археологічні дослідження;
- передача й дарування підбірок та окремих предметів місцевими мешканцями, істориками, краєзнавцями, спеціальними службами;
- закупка предметів музейного значення;
- депонування приватних колекцій.

Наведені шляхи та форми поповнення фондів музею є нерівнозначними за кількістю переданих предметів. Більшість надходжень музей отримав завдяки археологічним дослідженням. У міжвоєнний період важливою складовою комплектування фондів було тимчасове депонування у музеї приватних колекцій з метою їх зберігання чи експонування. У період незалежності зросла роль закупівлі предметів музейного значення, що сприяло планомірному та цілеспрямованому розширенню збірки.

Засвідчено, що у культурно-освітній діяльності ВКМ археологічна збірка почала відігравати помітну роль лише в останнє десятиліття досліджуваного періоду. Археологічні предмети залучалися для проведення науково-пізнавальних та розважально-пізнавальних заходів. До перших відносяться: тематичні екскурсії, лекції, семінари, симпозіуми, історичні години; до других – майстер-класи, квести, пленери, театралізовані екскурсії, тематичні вечори, презентації, зустрічі з відомими людьми, музейні свята. Археологічні колекції також використовувалася у популяризаторській роботі. З метою їх промоції

музейники займалися підготовкою статей для ЗМІ, а в останні роки також для сайту ВКМ та музейних сторінок у соцмережах.

З'ясовано, що одним із ключових напрямів використання археологічних предметів у музейній діяльності стала експозиційно-виставкова робота. Археологічна частина експозиції музею протягом усього досліджуваного періоду буда невід'ємною частиною загальномузейної. Вона включала найхарактерніші речові пам'ятки й унікальні предмети та охоплювала хронологічний діапазон від палеоліту до пізнього середньовіччя, а у період незалежності – до завершення раннього нового часу. Протягом 1920–1930-рр. археологічним пам'яткам відводилася одна із ключових ролей в експозиції, особлива заслуга у цьому належала Я. Фітцке. Натомість упродовж радянського періоду експозиція музею стала засобом пропаганди ідей комунізму. Археологічні колекції використовувалися здебільшого у якості наочного матеріалу для демонстрації марксистсько-ленінського бачення розвитку первісного суспільства, а також з метою роз'яснення процесу формування класового суспільства та наростання класових протиріч. У період незалежності головними рисами археологічної частини експозиції стали політична незаангажованість та наукова обґрунтованість. Археологічні пам'ятки також використовувалися для підготовки тематичних виставок. Особливо цей процес активізувався упродовж 2011–2019 рр. Найуспішнішими стали виставкові проєкти «Втрачена хронологія: археологічні дослідження на Волині 2011 року», «Колесо історії» та «Волинська кераміка».

Зауважено, що робота з опрацювання матеріалів археологічної збірки ВКМ, а також їх комплексне дослідження займали важливе місце у діяльності музею. Вивчення предметів починалося у ході їх постановки на облік у музейних фондах. Найважливішою частиною процесу облікування була атрибуція, у ході якої визначалися основні ознаки та характеристики предметів, проводився їх опис. Після належного документування, надходження ставали частиною музейних фондів та були доступними для детальнішого вторинного дослідження. Подальше вивчення предметів і колекцій археологічної збірки

ВКМ проводили вчені, які публікували результати своїх досліджень у вигляді наукових повідомлень, статей та монографій. Активна діяльність істориків та археологів сприяла накопиченню наукових праць про археологічні матеріали. Попри це не виявлено жодної праці, присвяченої загальній характеристиці археологічної збірки ВКМ.

Окрім того, зроблено ряд висновків, які автор вважає важливими:

А) У ході проведення дослідження встановлено, що усталена в науці думка, про значні втрати археологічної збірки ВКМ у зв'язку з німецькою окупацією, не відповідає дійсності. Більшість археологічних предметів музею, втрачених у період Другої світової війни, припадають на час першої радянської окупації Луцька у 1939–1941 рр. Тоді зникло до 12 000 артефактів. Натомість у 1944 р. виявлено втрату декількох сотень предметів.

Б) Важливою тенденцією, що протягом усього досліджуваного періоду негативно впливала на формування археологічної збірки, було систематичне порушення цілісності колекцій у вигляді передачі частини знахідок з польових досліджень у музеї інших регіонів, яке свідомо здійснювали окремі вчені. Так, дослідники з ІА АН УРСР та ІА АН СРСР не завжди вважали за потрібне передавати матеріали зі своїх розкопок у місцеві музеї, мотивуючи це їх історичною чи науковою цінністю. Зокрема, частина матеріалів із досліджень В. Ауліха надійшли до фондів декількох інших музейних установ за межами Волинської області. Така ж ситуація склалася з окремим матеріалами із досліджень М. Пелещишина та Д. Козака.

Проведене дослідження засвідчило недостатній рівень уведення у науковий обіг предметів археологічної збірки ВКМ. Більшість колекцій, попри свою беззаперечну цінність, не вивчалися фахівцями на належному рівні. Аналіз колекцій засвідчив потребу у повторній атрибуції значної частини предметів, що пов'язано із загальним розвитком науки, уточненням датування окремих археологічних культур. Крім того, археологічна збірка ВКМ практично не задіяна в процесі оцифрування фондів музею. Все це у комплексі окреслює перспективи подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Т. З історії Волинського краєзнавчого музею (1960–1985 рр.). *Волинський музей : історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип. 3. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк – Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. Луцьк : Пульс, 2004. С. 8–12.
2. Андреева Т. Про роботу Волинського краєзнавчого музею в післявоєнні роки (1944–1961). *Волинський музей : історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип. II. Луцьк : Надстир'я, 1999. С. 27–29.
3. Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (каменный век) / ред. А. Черныш. Киев : Наук. думка, 1987. 129 с.
4. Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья: раннеславянский и древнерусский периоды / ред. А. Черныш. Киев: Наук. думка, 1990. 187 с.
5. Археология Украинской ССР : в 3 т. / ред. И. Артеменко. Киев : Наук. думка, 1985–1986.
6. Археологічна спадщина Яна Фітцке / ред. Г. Охріменко. Луцьк : Твердиня, 2005. 487 с.
7. Археологічні дослідження в Україні. URL : <http://vgosau.kiev.ua/biblioteka/avu-adu> (дата звернення : 08.08.2023).
8. Археологічні пам'ятки Волинської області (матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури України. Волинська область») / упоряд. М. Кучинко, Г. Охріменко, О. Златогорський. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 710 с.
9. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза / ред. О. Черниш. Київ: Наук. думка, 1982. 193 с.
10. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку / ред. О. Черниш. Київ : Наук. думка, 1981. 308 с.
11. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів. / ред. А. Черниш. Київ : Наук. думка, 1982. 366 с.
12. Археологія. Журнал Інституту археології НАН України. URL: <http://vgosau.kiev.ua/biblioteka/arkheolohiya> (дата звернення : 08.08.2023).

13. Археологія і давня історія України. Журнал Інституту археології НАН України. URL: <http://vgosau.kiev.ua/biblioteka/adiu> (дата звернення : 08.08.2023).
14. Ауліх В. До історії ремесла східних слов'ян у VI–VIII ст. *Археологія*. Київ, 1970. Т. 23. С. 120–124.
15. Ауліх В. Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VI–VII ст н. е. в Західній Волині. Київ : Наук. думка, 1972. 124 с.
16. Ауліх В. Матеріали з верхнього горизонту городища біля с. Зимне, Волинської області. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 1961. Вип. 3. С. 128–139.
17. Ауліх В. Металеві пряжки і прикраси з верхнього горизонту городища в с. Зимне, Волинської області. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 1962. Вип. 4. С. 92–105.
18. Багрій Р. Нові слов'янські і давньоруські пам'ятки на території Волині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 1962. Вип. 4. С. 127–130.
19. Барановська Н. Експозиційна робота у діяльності музею. *Historical and Cultural Studies*. Lviv, 2015. Vol. 2, num. 1. P. 13–17.
20. Бардецький А., Ткач В. Поховальні пам'ятки, відкриті Ю. Ф. Шумовським у 1930-х роках в с. Мирогоща Дубенського р-ну Рівненської обл.: аналіз та інтерпретація даних. *Волино-Подільські археологічні студії*. 2012. Вип. 3. С. 153–162.
21. Баяк В., Златогорський О. Виставка «Втрачена хронологія : археологічні дослідження на Волині 2011 року» у Волинському краєзнавчому музеї. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 4 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2012. С. 137–144.
22. Більо Л. Експозиційна та виставкова діяльність музеїв Волинської області (1991–2016 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного*

університету імені Лесі Українки. Серія «Історичні науки». 2017. № 4. С. 132–137.

23. Бірюліна О. Наукова концепція музейної виставки «Сповідь старовини : історія промовляє, експонати засвідчують». *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 3 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2012. С. 80–86.

24. Бондар М., Мезенцева Г., Славін Л. Нариси музейної справи. Київ : видання Київського університету, 1959. 191 с.

25. Бондаренко Г. Історіографічний огляд з археології і пам'яткознавства Волині (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 8 / упр-ня культури Волин. ОДА ; Волин. краєзн. музей ; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк. Луцьк, 2016. С. 87–99.

26. Бондаренко Г. Музейне будівництво у Волинській області від 1939 р. : історико-краєзнавчий аспект. *Волинський музей : історія і сучасність*: Науковий збірник. Вип. 3. Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк–Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. Луцьк, 2004. С. 14–20.

27. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: посібник. Львів : Літопис, 2005. 632 с.

28. Верба Т. Археологічна збірка Волинського краєзнавчого музею на сторінках наукової періодики часів Незалежності. *Сумський історико-архівний журнал*. Суми, 2023. № XL С. 36–48. DOI : <https://doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.36>

29. Верба Т. Волинський краєзнавчий музей як регіональний осередок дослідження та збереження археологічної спадщини. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук*. Луцьк, 2022. С. 227–229.

30. Верба Т. Діяльність Зигмунта Леського із дослідження та збереження археологічної спадщини на Волині (1929–1938 рр.). *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. Вип. 10 / Упр-ня культури, з питань релігій та національностей. Волин.

ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. музеєзнавства, пам'яткознавства та інформ.-аналіт. діяльн. ВНУ імені Лесі Українки; упоряд. Є. І. Ковальчук. Луцьк, 2020. С. 80–83.

31. Верба Т. Формування археологічної збірки Волинського краєзнавчого музею у 1939–1991 рр. *Емінак*. Миколаїв, 2022. № 2 (38). С. 7–21. DOI : [https://doi.org/10.33782/eminak2022.2\(38\).578](https://doi.org/10.33782/eminak2022.2(38).578).

32. Верба Т. Формування фондів Волинського музею (за матеріалами періодичного видання «Wołyń» 1933–1939 рр.). *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. Дрогобич, 2021. № 8/50. С. 196–214. DOI : <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.239205>

33. Верба Т. Вашета М. Археологічні дослідження за участі працівників Волинського краєзнавчого музею у 2016–2018 рр. *Волинський музей : історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип. 6. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 90-річчю Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 14 червня 2019 року. Упоряд. Є. Ковальчук, М. Мігас. Луцьк, 2019. С. 262–263.

34. Верба Т., Зозуля А. Програма музейної едукації «Activity» Волинського краєзнавчого музею. *Культурна спадщина: інноваційні підходи та сталий розвиток*. Львів, 2022. С. 72–73.

35. Верба Т., Прохненко И., Тюрк А., Захоргиди Цигань Б., Халаби С. Погребение второй половины X в. с инвентарём «венгерского облика» у С. Рованцы. *Первый молдо-венгерский археологический круглый стол, посвященный вопросам раннего средневековья Восточной Европы*. Будапешт, 2020. № 1. С. 279–315.

36. Верба Т., Янішевський С. Формування археологічної збірки Волинського музею у 1930-ті рр. (за матеріалами періодичних видань). *Літопис Волині*. Луцьк, 2022. № 26. С. 235–239. DOI : <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.38>

37. Виставка «Врятовано для України». URL: http://volyn-kraymus.at.ua/publ/vistavki/vistavka_vrjatovano_dlja_ukrajini/2-1-0-138 (дата звернення: 19.06.2023).

38. Виставка-звіт за 2014 рік археологічних досліджень у Волинському краєзнавчому музеї. URL: https://vf-ndc-oasu.ucoz.ru/news/vistavka_zvit_za_2014_rik_arkheologichnikh_doslidzhen_u_volin_skomu_kraeznavchomu_muzeji/2015-02-13-400 (дата звернення: 19.06.2023).

39. Відкрито виставку «Загадки старого Луцька». URL: http://volyn-kraymus.at.ua/news/vidkrito_vistavku_zagadki_starogo_lucka/2013-05-18-235 (дата звернення: 19.06.2023).

40. Відкриття Волинського краєзнавчого музею в Луцьку. *Український голос*. 1941. 6 листоп. С. 6.

41. Віртуальна виставка «Поховальний скарб з села Рованці». URL: <https://exhibition-treasure-rovantsi.webnode.com.ua> (дата звернення: 16.06.2023).

42. Внутрімузейна інструкція з організації обліку і зберігання музейних предметів. Волинський краєзнавчий музей. Луцьк, 2018. 42 с.

Волинський краєзнавчий музей.

Науковий архів ВКМ

43. Довідка про виконання Постанови ЦК КПРС «Про поліпшення ідейно-виховної роботи музеїв» Волинським музеєм. 1983. 5 арк.

44. Довідка про роботу музейних закладів Волинської області. 1983. 9 арк.

45. Додаток до звіту про виконану роботу за 2016 рік відділу давньої історії Волині ВКМ. Луцьк, 2017. 20 арк.

46. Додаток до звіту про виконану роботу за 2018 рік відділу давньої історії Волині ВКМ. Луцьк, 2019. 21 арк.

47. Доповідна записка про роботу Волинського краєзнавчого музею від 1 грудня 1974 р. 6 арк.

48. Звіт відділу історії дорадянського періоду ВКМ за 1975–1981 рр. 1982. 4 арк.
49. Звіт відділу охорони пам'яток історії та культури ВКМ за 2010 р. Луцьк, 2011. 7 арк.
50. Звіт Волинського обласного краєзнавчого музею за 1953 р. Фондова група КДФ-26291. 56 арк.
51. Звіт про виконану роботу в 2014 р. провідного наукового співробітника відділу давньої історії ВКМ Садовник Т. Є. 2015. 2 арк.
52. Звіт про виконану роботу в 2015 р. провідного наукового співробітника відділу давньої історії ВКМ Садовник Т. Є. 2016. 5 арк.
53. Звіт про виконану роботу відділу давньої історії ВКМ за 1992 р. 1993. 6 арк.
54. Звіт про виконану роботу відділу давньої історії ВКМ за 1993 р. 1994. 8 арк.
55. Звіт про виконану роботу відділу давньої історії ВКМ за 1994 р. 1995. 12 арк.
56. Звіт про виконану роботу відділу давньої історії ВКМ за 1998 р. 1999. 5 арк.
57. Звіт про виконану роботу відділу давньої історії ВКМ за 2000 р. 2001. 4 арк.
58. Звіт про виконану роботу за 2016 рік відділу давньої історії Волині ВКМ. 2017. 7 арк.
59. Звіт про виконану роботу за 2017 рік відділу давньої історії Волині ВКМ. 2018. 7 арк.
60. Звіт про виконану роботу за 2018 рік відділу давньої історії Волині ВКМ. 2019. 7 арк.
61. Звіт про роботу відділу історії дорадянського періоду за 1986 р. 1987. 2 арк.
62. Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею за 1984 р. 1985. 24 арк.

63. Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею за 1988 рік. 1989. 13 арк.
64. Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею за 1990 рік. 11 арк.
65. Лист Інституту археології НАН України вих. № 125/01–10–156 від 15.03.2017, вх. № 165/1–4 від 22.03.2017. 1 арк.
66. Науковий звіт про роботу в 2017 році відділу давньої історії ВКМ. 2017. 7 арк.
67. Науковий звіт про роботу в 2018 році відділу давньої історії ВКМ. 2018. 7 арк.
68. Науковий звіт про роботу в 2019 році відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині ВКМ. 2019. 3 арк.
69. Охріменко Г., Броніцький А. Зимне. Розкопки. 1997. 4 арк.
70. План роботи відділу давньої історії ВКМ на 2019 рік. 2018. 5 арк.
71. Пояснювальна записка щодо розміщення експозиції в новому приміщенні музею. 1983. 3 арк.
72. Про звірення наявності музейних предметів за групою зберігання «А» (Археологія) Волинського краєзнавчого музею : Акт від 01.09.2015 р. 2015. 1 арк.
73. Програма музейної едукції «Activity». 2019. 8 арк.
74. Список експонатів в експозиції відділу давньої історії ВКМ. 1994. 80 арк.
75. Список експонатів у експозиції відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині ВКМ. 2018. 38 арк.
76. Список експонатів, що знаходяться на експонуванні в відділі історії дорядянського періоду. 1980. 36 арк.
77. Статут Волинського краєзнавчого музею. 2019. 10 арк.
78. Сценарій відкриття виставки «Волинська кераміка». 2017. 4 арк.
79. Сценарій симпозіуму «Волинська Русь». 2018. 6 арк.
80. Текст екскурсії до виставки «Волинська кераміка». 2017. 2 арк.

81. Тематико-експозиційний план виставки «Волинська кераміка». 2017. 2 арк.
82. Тематико-експозиційний план експозиції відділу давньої історії ВКМ. 2018. 38 арк.
83. Тематико-структурний план виставки «Волинська кераміка». 2017. 2 арк.
84. Фотопідбірка з виставки «З історії полювання на Волині». 2002. 10 арк.

Фонди музею

85. Инвентарная книга по археологии Волинского областного краеведческого музея в г. Луцк. 1940–1941 гг. №№ 1–588. 99 розгорнутих сторінок.
86. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 1. 5 січня – 16 травня 1977 р. №№ 1–371. 97 розгорнутих сторінок.
87. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 2. 17 травня – 26 вересня 1977 р. №№ 372–761. 97 розгорнутих сторінок.
88. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 3. 27 вересня – 26 грудня 1977 р. №№ 762–1294. 99 розгорнутих сторінок.
89. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 4. 6 грудня – 2 січня 1977–1978 рр. №№ 1295–1757. 99 розгорнутих сторінок.
90. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 5. 2 січня – 20 лютого 1978 р. №№ 1758–2252. 97 розгорнутих сторінок.
91. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 6. 20 лютого – 13 квітня 1978 р. №№ 2253–2915. 96 розгорнутих сторінок.
92. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 7. 13 квітня – 28 червня 1978 р. №№ 2916–3484. 89 розгорнутих сторінок.
93. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 8. 28 червня 1978 р.– 15 лютого 1979 р. №№ 3485–4144. 99 розгорнутих сторінок.
94. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 9. 15 лютого 1979 р. – 13 квітня 1982 рр. №№ 4145–4713. 99 розгорнутих сторінок.

95. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 10. 14 квітня – 15 червня 1982 р. №№ 4714–5213. 108 розгорнутих сторінок.
96. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 11. 15 червня 1982 р. – 7 лютого 1982 р. №№ 5214–5778. 104 розгорнутих сторінок.
97. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 12. 9 лютого – 21 квітня 1983 р. №№ 5779–6199. 100 розгорнутих сторінок.
98. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 13. 17 серпня – 9 листопада 1983 р. №№ 6200–6969. 144 розгорнутих сторінок.
99. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 14. 10 листопада 1983 р. – 16 березня 1984 р. №№ 6970–8153. 143 розгорнутих сторінок.
100. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 15. 16 березня – 25 квітня 1984 р. №№ 48154–8768. 96 розгорнутих сторінок.
101. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 16. 25 квітня 1984 р. – 16 квітня 1986 р. №№ 8769–10440. 105 розгорнутих сторінок.
102. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ. Т. 17. 16 квітня 1986 р. – 10 вересня 1992 р. 1986–1992 рр. №№ 10441–11596. 192 розгорнутих сторінок.
103. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 18. 10 вересня 1992 р. – 25 жовтня 1995 р. №№ 11597–12930. 197 розгорнутих сторінок.
104. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 19. 25 жовтня 1995 р. – 5 грудня 2002 р. №№ 12931–14311. 193 розгорнутих сторінок.
105. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 20. 9 грудня 2002 р. – 6 вересня 2005 р. №№ 14312–15384. 195 розгорнутих сторінок.
106. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 21. вересня 2005 р. – 15 грудня 2008 р. №№ 15385–16472. 197 розгорнутих сторінок.
107. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 22. 15 грудня 2008 р. – 23 листопада 2010 р. №№ 16473–18059. 199 розгорнутих сторінок.
108. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 23. 23 листопада 2010 р. – 2 листопада 2012 р. №№ 18060–19869. 197 розгорнутих сторінок.
109. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 24. 2 листопада 2012 р. – 13 липня 2015 р. №№ 19870–21460. 199 розгорнутих сторінок.

110. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 25. 17 серпня 2015 р. – 10 грудня 2018 р. №№ 21461–23081. 195 розгорнутих сторінок.
111. Інвентарна книга «Археологія» ВКМ, Т. 26. 10 грудня 2018 р. – т. ч. №№ 23081–23904. 92 розгорнутих сторінок.
112. Інвентарна книга «ДМ» ВКМ, Т. 43. 15 грудня 2017 р. – 13 березня 2020 р. №№ 68683–71263. 200 розгорнутих сторінок.
113. Картотека іменна. «А–Д».
114. Картотека іменна. «М–Р».
115. Картотека іменна. «О».
116. Каталог облікових карток. «Випадкові знахідки».
117. Каталог облікових карток. «Зимне: ДМ».
118. Каталог облікових карток. «Зимне: кістка, метал».
119. Каталог облікових карток. «Златогорський: Луцьк і Луцький район».
120. Каталог облікових карток. «К–П».
121. Каталог облікових карток. «К–С».
122. Каталог облікових карток. «Кучинко – Панишко».
123. Каталог облікових карток. «Матеріали до 1939 р.».
124. Каталог облікових карток. «Охріменко».
125. Каталог облікових карток. «СО».
126. Книга надходжень «Допоміжні матеріали» ВКМ за березень 1993 р. – березень 1994 р. Т. 21. №№ 25260–27484. 199 розгорнутих сторінок.
127. Книга надходжень «Допоміжні матеріали» ВКМ за лютий 2004 р. – жовтень 2004 р. Т. 30. №№ 44462–46061. 199 розгорнутих сторінок.
128. Мазурик Ю. Звіт Південно-Волинської розвідкової археологічної експедиції ВКМ за 1992 р. Луцьк, 1992. Фондова група ДМ–28293.107 арк.
129. Мазурик Ю. Звіт Південно-Волинської розвідкової археологічної експедиції ВКМ за 1993 р. Луцьк, 1993. Фондова група ДМ–28294. 47 арк.
130. Охріменко Г. Науковий звіт неолітичної експедиції Волинського обласного краєзнавчого музею за 1992 рік. Фондова група ДМ–26284. 60 арк.

131. Księga inwentarzowa «Archeologia» Museum WTPN. T. III. №№ 1–948. 99 арк.
132. Zakoscielna A., Bronicki A., Ochrimienko G. Dokumentacja badan archeologicznych przeprowadzonych w 1997 roku na stanowisku Zimne – Grodzisko, rej. Włodzimierz Wołynski. Chelm ; Luck, 1997. Фондова група КДФ-17426. 27 арк.
133. Волинський краєзнавчий музей.
URL: <http://www.facebook.com/volynkraymus.at.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
134. Волинський краєзнавчий музей.
URL: https://www.instagram.com/volyn_museum/ (дата звернення: 10.07.2023).
135. Гаврилюк О., Несторук І., Охріменко Г. Козар Н. О. М. Цинкаловський і дослідження неоліту та енеоліту Волині. *Минуле і сучасне Волині* : Олександр Цинкаловський і край. Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої конференції. Луцьк, 1998. С. 42–44.
136. Гаврилюк С. Археологічні дослідження Волинської і Рівненської областей у другій половині 1940-х – 1980-х рр. *Старий Луцьк*. Луцьк, 2023. Вип. 18. С. 267–276.
137. Гаврилюк С. Перспективи музеїв як об'єктів культурного туризму. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. Луцьк, 2019. № 7 (380). С. 144–153.
138. Гика В. Історія Волинського краєзнавчого музею мовою архівних документів. *Волинський музей : історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип. 3. Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк–Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. Луцьк, 2004. С. 38–50.
139. Гнатюк Н., Городецька О. Загальнонаукові методи дослідження. *Природничі науки і освіта* (УДПУ ім. П. Тичини). Умань, 2013. С. 98–99.
140. Грицина Л. Хроніка виставкової діяльності музею. 1994–1998 рр. *Волинський музей : історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип. ІІ. Луцьк : Надстир'я, 1999. С. 43–56.
141. Грицина Л. Хроніка виставкової діяльності музею. 1999–2003 рр. *Волинський музей : історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип. 3. Матеріали ІІІ

Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк–Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. Луцьк, 2004. Вип. 3. С. 50–56.

142. Грицина Л. Хроніка виставкової діяльності музею (закінчення). *Волинський музей: історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип 3. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк–Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. Луцьк, 2004. С. 161–165.

143. Гулько Г., Кричевський О., Охріменко Г., Скляренко Н., Локайчук С. Скарби та рідкісні монети з теренів Північно-Західної. Луцьк, 2019. 292 с.

144. Денисюк В., Кажан А., Казак М. Волинський краєзнавчий музей: путівник. Львів : Каменяр, 1988. 119 с.

145. Державний архів Волинської області: Путівник / Ред. кол.: Г. Боряк та ін. Луцьк: Надстир'я, 2011. 952 с.

146. Дослідники Великої Волині: Охріменко Григорій Васильович. URL: <https://www.istvolyn.info/post/111> (дата звернення: 13.03.2023).

147. Дублянський А. Волинський музей у Луцьку. *Львівські вісті*. 1942. 18 січ. С. 5.

148. Завадська О., Атаманенко В. Музейна робота польських краєзнавчих товариств на території Волинського воєводства у міжвоєнний період. Волинський краєзнавчий музей : сторінки історії формування колекції. *Волинський музей : історія і сучасність*. Науковий збірник: Вип. 4. Луцьк, 2009. С. 71–79.

149. Захарук Ю. Вопросы хронологии культур энеолита и ранней бронзы Прикарпатья и Волыни. *Краткие сообщения Института археологии УССР*. 1962. С. 48–52.

150. Захарук Ю. Дослідження пам'яток доби бронзи та раннього заліза на Волині в 1950 р. *Археологічні пам'ятки УРСР*. 1956. Т. VI. С. 21–23.

151. Захарук Ю. Поселение культуры воронковидных сосудов на Волыни. *Краткие сообщения Института материальной культуры*. 1957. № 67. С. 97–100.

152. Захарук Ю. Поселение энеолитического времени в с.Зимно Волинской области. *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*. 1955 г. Т. 4. С. 114–115.

153. Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею у 2010 році. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 3 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2012. С. 194–212.

154. Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею у 2011 році. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 3 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2012. С. 213–233.

155. Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею у 2015 році. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 8. / упр-ня культури Волин. ОДА ; Волин. краєзн. музей ; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк. Луцьк, 2016. Вип. 8. С. 322–346.

156. Зінько Д. Віхи історії музейної справи на Волині та основні засади відкриття Волинського краєзнавчого музею (1917–1939 рр.). *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 4 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2012. С. 167–170.

157. Зінько Д. Художній музей м. Луцька : становлення, діяльність, роль у культурно-мистецькому житті Волині. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 8 / упр-ня культури Волин. ОДА ; Волин. краєзн. музей ; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк Луцьк, 2016. 244 с.

158. Златогорський О., Бардецький А. Дослідження багаточарового поселення в уроч. Гнідавська Гірка 2009 р. *Археологічні дослідження в Україні 2009 р.* Київ, 2010. С. 145–148.

159. Златогорський О., Вашета М. Рятівні дослідження в с. Рованці Луцького р-ну. *Археологічні дослідження в Україні 2011 р.* Київ–Луцьк, 2012. С. 180–181.
160. Златогорський О., Верба Т. Дослідження у селі Рованці на Волині. *Археологічні дослідження в Україні 2014 р.* Київ, 2015. С. 29.
161. Златогорський О., Панишко С. Сопла з Жидичина. *Археологія.* Київ, 2010. № 2. С. 74–86.
162. Златогорський О., Панишко С., Баюк В. Унікальна колекція керамічних сопел з Жидичина. *Археологічні дослідження в Україні 2008 р.* Київ, 2009. С. 72–74.
163. Златоустова В. Государственная политика в области музейного дела (1945–1985 гг.). *Музей и власть.* Москва, 1991. С. 226–298.
164. Знайдений на Волині скарб можна побачити на віртуальній екскурсії. URL: <https://www.volynpost.com/news/118989-znajdenyj-na-volyni-skarb-mozhna-pobachyty-na-virtualnij-ekskursii> (дата звернення: 23.08.2023).
165. Зозуля А. Використання соціальних мереж у популяризації музеїв. *Актуальні проблеми теорії, методології та практики соціальних комунікацій.* Луцьк, 2021. Вип. 7. С. 97–99.
166. Зозуля А., Верба Т. Дослідницька діяльність археологічних експедицій Волинського краєзнавчого музею в 1988–1991 рр. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 12 / Упр-ня культури, з питань релігій та національностей. Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. музеєзнавства, пам'яткознавства та інформ.-аналіт. діяльн. ВНУ імені Лесі Українки; упоряд. Є. І. Ковальчук. Луцьк, 2022. С. 60–64.
167. Зозуля А., Волосюк Р. Інтерактивна екскурсія «ACTIVITY». *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 11 / Упр-ня культури, з питань релігій та національностей. Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. музеєзнавства, пам'яткознавства та інформ.-аналіт. діяльн. ВНУ імені Лесі Українки; упоряд. Є. І. Ковальчук. Луцьк, 2021. С. 33–35.

168. Инструкция по учету и хранению музейных ценностей музеев системы Министерства культуры СССР (кроме художественных). Москва, 1968. 113 с.

169. Инструкция по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР (кроме художественных). Москва, 1985. 113 с.

170. Инструкция по учету, инвентаризации и хранению музейных материалов (для республиканских, краевых и районных музеев системы НКП РСФСР). Москва, 1938. 32 с.

171. Инструкция по учету музейных фондов. Москва, 1947. 16 с.

172. Інвентарний опис, порядок зберігання та експонування предметів речового фонду (дерево, кераміка, скло, метал, тканини, солома, пластичні матеріали): методичні рекомендації / уклад. Н. Пушкар, Л. Кревська, Н. Карабін. Волинський краєзнавчий музей. Луцьк, 2016. 22 с.

173. Інструкція з обліку музейних предметів. Луцьк, 2016. 50 с.

174. Каспаринская С. Вопросы совершенствования музейных экспозиций отделов досоветской истории исторических и краеведческих музеев. *Вопросы совершенствования музейных экспозиций: (Отделы истории СССР дооктябрьского периода)*. Москва, 1981. С. 7–8.

175. Кашевська Р. Понад півстоліття в музеї. Спогади. *Волинський музей: історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип 3. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк–Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. Луцьк, 2004. С. 68–77.

176. Кепін. Д. Археологічне музейництво. Енциклопедичний довідник. Київ, 2010. 268 с.

177. Кінд-Войтюк Н. Джерела з вивчення музеїв Західної Волині. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 4 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2012. С. 7–11.

178. Кінд-Войтюк Н. Музейна політика Другої Речі Посполитої у Волинському воєводстві у 1920–1930-х роках. *Волинський музейний вісник* :

Наук. зб. : Вип. 2 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2010. С. 13–17.

179. Ковальчук Є. Волинський краєзнавчий музей: до історії музейної експозиції. *Волинський музей. Історія і сучасність* : Науковий збірник. Вип. 5. Матеріали V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 24-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 16 травня 2014 року / Упоряд. А. Силюк. Луцьк, 2014. С. 250–255.

180. Ковальчук Є. Культурно-освітня діяльність музейних закладів як складова музейної комунікації (за результатами соціологічних досліджень). *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 4 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2012. С. 73–76.

181. Ковальчук Є. Польський період історії Волинського краєзнавчого музею (1929–1939 роки). *Праці Центру пам'яткознавства*. 2014. Вип. 25. С. 108–119.

182. Козак Д. Археологічні пам'ятки венедів на Волині. *Минуле і сучасне Волині* : Тези доп. III Волинсь. іст.-краєзн. конф. 1989. С. 183–185.

183. Козак Д. Багатошарове поселення біля с. Городок на Волині. *Археологічні дослідження в Україні у 1990*. 1991. С. 28–29.

184. Козак Д. Венеди. Київ, 2008. 470 с.

185. Козак Д. Готські скарби Волині початку раннього середньовіччя. URL: <https://vf-ndc-oasu.ucoz.ru/publ/20-1-0-192> (дата звернення: 09.07.2012).

186. Козак Д. Качинський скарб. Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3. 672 с.

187. Козак Д. Линівський археологічний комплекс (матеріали із багатошарового поселення біля с. Линів на Волині). Львів, 2012. 122 с.

188. Козак Д. Пам'ятки давньої історії Волині у с. Линів. Київ ; Луцьк ; Львів, 1994. 112 с.

189. Козак Д., Кучинко М., Шкоропад В. Селище Загаї-2 у світлі етнічного і культурного розвитку Волині в першій половині I тис. н. е. *Минуле і сучасне Волині* : Тези доп. III Волинськ. іст.-краєзн. конф. 1988. С. 86–89.
190. Козак Д., Протас Л. Охоронні роботи в с. Боратин на Волині. *Археологія*. Київ, 1984. № 45. С. 96–99.
191. Кононюк О. Позіховська С. Музейна експозиція: старі проблеми та нові тенденції (на прикладі музеїв Великої Волині). *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. Рівне, 2006. Вип. IV. С. 55–58.
192. Конопля В. Лендельська культура Західної Волині. *Минуле і сучасне Волині* : тези доп. та повідомл. Волин. регіон. іст.-краєзн. конф. / Луц. держ. пед. ін-т ім. Лесі Українки [та ін.]; відп. ред. Н. Бурчак. Луцьк, 1985. С. 269–272.
193. Конопля В. Обробка кременю населенням Західної Волині за доби міді – ранньої бронзи. *Археологія*. Київ, 1982. Вип. 37. С. 17–31.
194. Кот С., Ошуркевич О. Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни : архіви, бібліотеки, музеї. Волинський краєзнавчий музей. Документи. Вип. I. Київ ; Бремен, 1996. 75 с.
195. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1960 рр. : зб. док. : В 2 т. / Центральний держ. архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР. Київ : Держполітвидав УРСР, 1960. Т. 2 : Червень 1941–1960 рр. / ред. кол. О. В. Килимник та ін. 1961. 664 с.
196. Кухаренко Ю. Баївський могильник (за матеріалами розкопок В. П. Петрова і А. П. Каліщука). *Археологія*. Київ, 1975. Т. 18. С. 51–61.
197. Кухаренко Ю. Могильник Брест-Тришин. Москва, 1980. 128 с.
198. Кухаренко Ю. Некоторые итоги изучения Припятского Полесья. *Краткие сообщения Института археологии УССР*. 1957. Т. 7. С. 91–93.
199. Кухаренко Ю. О Качинской находке V в. *Древности эпохи Великого переселения народов V–VIII веков*. 1982. С. 234–244.
200. Кухаренко Ю. Памятники железного века Полесья. Свод археологических источников. Москва, 1961. 70 с.

201. Кухаренко Ю. Первобытные памятники на территории Полесья. Свод археологических источников. Москва, 1962. 24 с.
202. Кухаренко Ю. Средневековые памятники Полесья. Свод археологических источников. Москва, 1961. 40 с.
203. Кучинко М. Археологічні дослідження давньоруського городища біля с. Городище-2 Луцького району у 1988 р. *Минуле і сучасне Волині* : тези доп. та повідомл. III іст.-краєзнавч. конф. Луцьк, 1989. С. 180–183.
204. Кучинко М. Давньоруське городище Вал в Надстир'ї. Луцьк, 1996. 208 с.
205. Кучинко М. Давньоруське поселення на Гнідавській гірці в Луцьку. *Археологія*. Київ, 1984. Вип. 48. С. 100–105.
206. Кучинко М. Исследования древнерусского городища на Волыни. *Археологические открытия 1983 г.* 1985. С. 303–304.
207. Кучинко М. Некоторые итоги исследований древнерусского городища у с. Городище на Волыни. *Международный V конгресс славянской археологии*. Москва, 1985. С. 83–84.
208. Кучинко М., Златогорський О. Пам'ятки археології Луцького району Волинської області. Луцьк : Волинські старожитності, 2010. 280 с.
209. Кучинко М., Курманський О., Савицький В. Давньоруські персні з Волинської землі (за матеріалами з фондів Волинського краєзнавчого музею). *Волинський музей : історія і сучасність*. Науковий збірник: Вип. 4. Луцьк, 2009. С. 45–48.
210. Кучинко М., Кучинко З. Давні та середньовічні скарби Волині. Луцьк : Волинська книга, 2007. 172 с.
211. Кучинко М., Орлов Р. Городищенський скарб з Волині. *Археологія*. Київ, 1989. № 2. С. 96–106
212. Кучинко М., Савицький В. Наконечники стріл лука та арбалета з Перемиля княжої доби (за матеріалами Волинського краєзнавчого музею). *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 2 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи

ВНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2010. С. 136–149.

213. Кушнір В. Проблема предмету та методів музеєлогії та альтернативні погляди. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2018–2019. Вип. 19–20. С. 151–167.

214. Лавнічек М. Реорганізаційні процеси в музейній галузі західних областей України у 1939–1941 рр. та їх вплив на діяльність Волинського краєзнавчого музею. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 8 / упр-ня культури Волин. ОДА ; Волин. краєзн. музей ; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк.. Луцьк, 2016. С. 33–36.

215. Лис В. Свідки історії, свідки сьогодення. *Радянська Волинь*. 1985. 20 серп. С. 6.

216. Мазурик Ю. Дослідження українських та польських археологів на території Волині та їх роль у формуванні колекцій музеїв краю. *Замосцько-Волинські музейні зошити*. Замосць, 2006/2007. Т. IV. С. 269–280.

217. Мазурик Ю. Дослідники археологічних пам'яток Волині та їх археологічні колекції у фондах Волинського краєзнавчого музею. *Волинський музей: історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип. 3. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк-Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. Луцьк : Пульс, 2004. С. 155–160.

218. Мазурик Ю., Панишко С. Нова поховальна пам'ятка культури кулястих амфор на Волині. *Волино-Подільські археологічні студії*. Львів, 1998. С. 129–130.

219. Майданець І., Стольна Т., Охріменко Г. Елементи духовної культури неолітичного населення Волині. *Минуле і сучасне Волині* : Освіта, наука, культура. Тези доповідей та повідомлень IV Волинської історико-краєзнавчої конференції. Луцьк : Редакційно-видавничий відділ Волинського облполіграфвідділу. Луцьк, 1990. Ч. 1. С. 7–9.

220. Малевская М. Архитектурно-археологические исследования в Луцком замке. *Археологические открытия 1983*. Москва, 1986. С. 267–268.

221. Малевская М. Исследования Луцкого замка. *Археологические открытия 1983*. Москва, 1985. С. 309.
222. Маньковська Р. Музеї України в суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. Львів: Простір М, 2016. 408 с.
223. Маркус І., Охріменко Г. Каменеробні та кременеробні майстерні на Західній Волині. *Волинський музей : історія і сучасність*. Науковий збірник: Вип. 4. Луцьк, 2009. С. 391–397.
224. Маркус І., Охріменко Г. Кам'яні сокири лопатевого типу з Луцького району. *Минуле і сучасне Волині і Полісся : Луцьк в історії Волині та України*. Науковий збірник. Вип. 35. Матеріали XXXV Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції. Луцьк, 2010. Вип. 35. С. 16–18.
225. Маркус І., Охріменко Г. Металева зброя населення Західної Волині в добу пізньої бронзи. *Минуле і сучасне Волині та Полісся : Сторінки воєнної історії Волині*: Наук. зб. : Вип. 30: Матеріали XXX Всеукр. наук.-практ. істор.-краєзн. конф. Луцьк, 2009. Вип. 30. С. 8–11.
226. Маркус І., Охріменко Г. Металеві артефакти з Луцького району : джерела до вивчення давньої історії Волині. *Минуле і сучасне Волині та Полісся : Луцька міська громада: історія, традиції, люди [Текст] : матеріали XXVI Волинської обл. наук. іст.-краєзн. конф. м. Луцьк, 9–10 листопада 2007 р. Луцьк, 2007. Вип. 26. С. 26–29.*
227. Маркус І., Охріменко Г. Металеві вироби з північно-східного ареалу поширення лужицької культури (за іншомовними джерелами та новими дослідженнями). *Минуле і сучасне Волині та Полісся : Ковель і ковельчани в історії України та Волині : матеріали XII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. Ковель, 23–24 жовтня 2003 р. Луцьк, 2006. Вип. 18. С. 168–171.*
228. Маркус І., Охріменко Г. Озброєння та знаряддя праці населення Західної Волині IV–II тис. до Р. Х. Луцьк, 2010 р. 492 с.
229. Маркус І., Охріменко Г., Малишева А., Мудрик О. Кам'яні булави з теренів Волині. *Минуле і сучасне Волині та Полісся : Сторінки історії Камінь-*

Каширщини. Науковий збірник. Вип. 37. Матеріали XXXVII Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції, м. Камінь-Каширський, 27 жовтня 2010 р. Луцьк, 2010. Вип. 37. С. 240–245.

230. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. *Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича при Національній академії наук України*. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/arch/archive/> (дата звернення : 08.08.2023).

231. Мацкевий Л. Мезоліт Волинської області. *Минуле і сучасне Волині*. Тези доповідей та повідомлень II-ї Волинської історико-краєзнавчої конференції 26–28 травня 1988 р. Луцьк, 1988. С. 73–76.

232. Мезенцева Г. Музеєзнавство. Київ : Вища школа, 1980. 120 с.

233. Мельник В. Скарбу – шість століть! *Урядовий кур'єр*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/skarbu-shist-stolit/> (дата звернення: 23.08.2023).

234. Методика побудови музейної експозиції: методичні рекомендації / підгот. О. Вернидубов. Луцьк, 2016. 14 с.

235. Милян Т. Оборонні укріплення Зимнівського ранньосередньовічного городища. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів, 2006. Вип. 9. С. 235–248.

236. Михайловская А. Местная история и краеведческий музей. Москва, 1960. 172 с.

237. Мірошниченко-Гусак Л. Відділ етнографії та народних промислів Волинського краєзнавчого музею: формування колекції, роль у збереженні національної культурної спадщини (1929–2018 рр.) : Дисертація на здоб. ступ. канд. іст. наук. Луцьк, 2019. 232 с.

238. Моця А. Погребальные памятники южнорусских земель. IX–XIII вв. Киев : Наукова думка, 1990. 153 с.

239. Музееведение. Музеи исторического профиля / ред. : К. Левыкин, В. Хербст. Москва: Высшая школа, 1988. 431 с.

240. Музеєзнавство: словник базових термінів / ред. В. Карпов. Київ, 2013. 152 с.
241. Музей: менеджмент і освітня діяльність / упоряд.: З. Мазурик, Г. Аартс. Львів : Літопис, 2009. 223 с.
242. Надольська В. Роль Волинського краєзнавчого музею у підготовці фахівців з музеєзнавства, пам'яткознавства. *Волинський музей: історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип. 6. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 90-річчю Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 14 червня 2019 року. Упоряд. Є. Ковальчук, М. Мігас. Луцьк, 2019. С. 3–6.
243. Надольська В. Театралізація у музейній діяльності. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 11 / Упр-ня культури, з питань релігій та національностей. Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. музеєзнавства, пам'яткознавства та інформ.-аналіт. діяльн. ВНУ імені Лесі Українки; упоряд. Є. І. Ковальчук. Луцьк, 2021. С. 25–30.
244. Надольська В., Рябчикова Ф. Експозиційно-виставкова діяльність музеїв Волині в 1991–2010 роках. *Роль та місце музеїв у підвищенні туристичної привабливості регіонів* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 15 груд. 2011 р. Чернівці, 2012. С. 257–265.
245. Найвідоміший волинський скарб. *Волинська газета*. URL: <https://volga.lutsk.ua/view/6264/2/> (дата звернення: 23.08.2023).
246. Науково-фондова робота в музеї: методичні рекомендації / підгот. Н. Пушкар. Волинський краєзнавчий музей. Луцьк, 2010. 30 с.
247. Норіс Л., Тісдейл Р. Креативність у музейній практиці. Київ : Вид. Чередниченко А. М., 2017. 192 с.
248. О музейном фонде Союза ССР: постановление Совета Министров СССР от 02.06.1965 г. № 428. *Собрание постановлений правительства СССР*. 1965. № 13. С. 103.
249. О повышении роли музеев в коммунистическом воспитании трудящихся: постановление ЦК КПСС от 12.06.1964 г. *Справочник партийного работника*. Москва, 1966. Вып. VI. С. 354–356.

250. Овчарова О., Яушева-Омельянчик Р., Сургай Л. Словник-довідник музейного працівника. Київ, 2013. 462 с.
251. Оприск В. Нові археологічні джерела з історії давньоруського села Західної Волині. *Минуле і сучасне Волині* : Тези доп. та повідомл. III-ої іст- краєзн. конф. Луцьк, 1989. С. 169–171.
252. Основні правила використання музейних предметів основного фонду: методичні рекомендації / уклад. Н. Пушкар, І. Несторук. Волинський краєзнавчий музей. Луцьк, 2018. 10 с.
253. Охріменко Г. Населення Волині в праісторичні часи : розвиток матеріальної та духовної культури. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2004. 250 с.
254. Охріменко Г. Неолітичне поселення в околицях Луцька. Голишів П. *Старий Луцьк*. Науково-інформаційний збірник ЛДКЗ. Вип. XI. Луцьк, 2015. С. 117–124.
255. Охріменко Г., Закостельна А., Броніцкі А. Пам'ятка культури лійчастого посуду – Зимне. *Волинський музей : історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип. II. Луцьк : Надстир'я, 1999. С. 74–78.
256. Охріменко Г., Кричевський О., Сердюк В., Пузенков С. Металеві ретушери доби. *Минуле і сучасне Волині та Полісся* : Сторінки історії Камінь-Каширщини. Науковий збірник. Вип. 37. Матеріали XXXVII Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції, м. Камінь-Каширський, 27 жовтня 2010 р. Луцьк, 2010. Вип. 35. С. 40–45.
257. Охріменко Г., Кричевський О., Фіщук С., Потрапелюк В. Нові дані про дунайську культуру на Волині. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 8 / упр-ня культури Волин. ОДА ; Волин. краєзн. музей ; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силук. Луцьк, 2016. С. 183–188.
258. Охріменко Г., Кучинко М., Кубицька Н. Розвиток керамічного виробництва на Волині: (археологічний, етнографічний, мистецький аспекти). Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2003. 246 с.

259. Охріменко Г., Собуцький М. Археологічні пам'ятки на межі Волинської височини та Полісся. *Минуле і сучасне Волині та Полісся* : Ковель і ковельчани в історії України та Волині : матеріали XII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. Ковель, 23–24 жовтня 2003 р. Луцьк, 2006. Вип. 21. С. 194–197.
260. Охріменко Г., Телегін Д. Нові пам'ятки мезоліту та неоліту Волині. *Археологія*. Київ, 1982. № 39. С. 64–77.
261. Ошуркевич О. З історії Волинського краєзнавчого музею. *Волинський музей : історія і сучасність*. Тези та матеріали I наукової конференції. Луцьк, 1998. С. 5.
262. Павлів Д., Шкоропад В. Поморсько-кльошова культура на Волинському Побужжі в I тис. до н. е. *Минуле і сучасне Волині* : Тези доп. та повідомл. II іст.-краєзнавч. конф. Ч. II. Луцьк, 1988. С. 110–112.
263. Панишко С. Місце Арматнівського городища у класифікації укріплень П. О. Раппопорта. *Археологія і фортифікація*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 5. 324 с.
264. Панишко С. Роботи розвідкової археологічної експедиції Волинського краєзнавчого музею в басейні р. Конопельки. *Минуле і сучасне Волині* : Тези доп. та повідомл. III іст.-краєзнавч. конф. Луцьк, 1989. С. 185–187.
265. Панишко С. Стіжкові городища Волині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2011. Вип. 15. С. 329–337.
266. Панишко С. Човницький археологічний комплекс давньоруського часу. *Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля»*. Збараж, 2018. № 8. С. 115–118.
267. Пелецишин М. Західне пограниччя пізньотрипільських племен на Волині. *Минуле і сучасне Волині* : Тези доп. та повідомл. III іст.-краєзнавч. конф. Луцьк, 1989. С. 167–169.
268. Пелецишин М. Поселення поморської культури на Західній Волині. *Археологія*. Київ, 1980. С. 72–79.

269. Пелешишин М., Чайка Р. Нові давньоруські ювелірні вироби із Західної Волині. *Археологія*. Київ, 1991. Вип. 1. С. 137–141.

270. Перелигіна О. Проблемні питання атрибуції предметів художнього срібла (на прикладі колекції Львівського історичного музею). *Волинський музейний вісник* : Наук. зб.: Вип. 4 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2012. С. 47–53.

271. Перші волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового / упоряд. А. Силюк. Луцьк, 2014. 340 с.

272. Петегірич В. Олексій Ратич – дослідник пам'яток Прикарпаття і Волині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2006. Вип. 10. С. 11–16.

273. Петров В., Каліщук А. Скарб срібних речей з с. Качин Волинської обл. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 1964. Вип. 5. С. 88–93.

274. Прищепа Б. Якуб Гофман – організатор досліджень історії та культури Волині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Постаті укр. археології*. Львів, 1998. Вип. 7. С. 92–93.

275. Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів: наказ Міністерства культури України № 580 від 21.07.2016 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16> (дата звернення: 06.03.2023).

276. Про затвердження Положення про Музейний фонд України: постанова Кабінету міністрів України № 1147 від 20 липня 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-п#Text> (дата звернення: 06.03.2023).

277. Про музеї та музейну справу : Закон України № 249/95-ВР від 29.06.1995 р.: станом на 25 вересня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр#Text> (дата звернення: 23.08.2023).

278. Про охорону археологічної спадщини: Закон України № 1626-IV від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> (дата звернення: 24.08.2023).
279. Про охорону культурної спадщини: Закон України № 1805-III від 8.06.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
280. Пушкар Н., Несторук І. Волинському краєзнавчому музею – 85. *Волинський монітор*. Луцьк, 2014. № 12 (116). С. 4–5.
281. Раппопорт П. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. Ленинград : Наука, 1967. 241 с.
282. Ратич О. Древньоруські вироби з кості і рогу знайдені на території Галицької і Волинської земель. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 1959. Вип. 2. С. 119–131.
283. Ратич О. Итоги археологических исследований древнерусских памятников на территории Галицкой и Волынской земель. *Краткие сообщения Института археологии УССР*. Киев, 1953. Вип. 2. С. 31–33.
284. Ришковець Ю., Жежнич П. Структурна та формальна моделі віртуального музею. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. «Інформаційні системи та мережі». 2008. Вип. 631. С. 107–112.
285. Роботи дочірнього підприємства «Волинські старожитності». URL: <http://www.vgosau.kiev.ua/novyny/arkheolohichni-doslidzhennya/165--1-r> (дата звернення: 26.08.2023).
286. Рутинський М., Стецюк О. Музеєзнавство. Київ : Знання, 2008. 428 с.
287. Рябчикова Ф. Музейництво на західноукраїнських етнічних землях у 1939–1941 рр. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 4 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2012. С. 12–20.
288. Савицький В. Предмети християнської культової атрибутики XI–XIII ст. у фондах Волинського краєзнавчого музею. *Волинський музейний вісник*

: Наук. зб.: Вип. 3 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2012. С. 67–76.

289. Савицький В., Черкаська Д. Колекція фібул II–V ст. н. е. з Локачинського району. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 3 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2012. С. 143–153.

290. Садовник Т. Кахлі з села Шепель біля Луцька на Волині. типологія і витоки, спроба каталогізації. *Волинський музей. Історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип. 5. Матеріали V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 24-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 16 травня 2014 р. Упоряд. А. Силюк. Луцьк, 2014. С. 200–203.

291. Садовник Т. Музейна виставка «Романтика ремесла княжої доби Волині: металургійно-ковальська та ювелірна справа» як джерело вивчення матеріальної культури краю XI–XIV століть. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 3 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. Луцьк, 2012. С. 138–143.

292. Садовник Т., Маркус І. Городищенський скарб срібних прикрас XI–XII століть. URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/kolekciji/gorodishhenskij_skarb_sribnikh_prikras_khi_khii_stolit/6-1-0-23 (дата звернення: 10.07.2023).

293. Садовник Т., Маркус І. Качинський скарб срібних речей V століття. *Волинський краєзнавчий музей*. URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/kolekciji/kachinskij_skarb_sribnikh_rechej_v_stolittja/6-1-0-22 (дата звернення: 10.07.2023).

294. Садовник Т., Маркус І. Раритетні експонати у відділі давньої історії Волинського краєзнавчого музею. *Волинський музей: історія і сучасність* :

Науковий збірник. Вип. 6. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 90-річчю Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 14 червня 2019 р. Упоряд. Є. Ковальчук, М. Мігас. Луцьк, 2019. С. 84–91.

295. Садовник Т. Етно-історична інтерпретація Качинського скарбу з Волині. *Волинський музей: історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип. 3. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції. Луцьк, 2004. С. 119–120.

296. Салата О. Основи музеєзнавства: навчально-методичний посібник. Вінниця, 2015. 164 с.

297. Свєшніков І. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери. Київ : Наук. думка, 1974. 206 с.

298. Седов В. Восточные славяне в VI–XIII вв. Москва : Наука, 1982. 327 с.

299. Силюк А. Волинський краєзнавчий музей : сторінки історії формування колекції. *Волинський музей : історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип. II. Луцьк : Надстир'я, 1999. С. 6–10.

300. Ситник А. Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VI–VIII століття н. е. *Минуле і сучасне Волині* : тези доп. та повідомл. II іст.-краєзнавч. конф. Ч. II. Луцьк, 1988. С. 63–64.

301. Склярєнко Н., Охріменко Г. Типологія керамічного комплексу ранньоземлеробської волино-люблінської культури Західної Волині. *Старий Луцьк*. Луцьк, 2010. Вип. VI. С. 199–207.

302. Словник-довідник термінології музейництва / ред. Микульчик та ін. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2012. 128 с.

303. Смішко М. Археологічні дослідження в західних областях України в роки Радянської влади. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 1959. Вип. 2 С. 5–28.

304. Сорокіна С., Радієвська Т., Завальна О. Експозиція крайового музею до- і ранньої історії у Києві (1942–1943). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2017. Вип. 21. С. 347–365.

305. Сошнікова О. Предметно-експозиційний простір як провідна форма музейної комунікації. *Сучасна музейна експозиція: вимоги часу та нові можливості*. Харків, 2016. С. 60–69.
306. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу) / ред. О. Черниш. Київ : Наук. думка, 1974. 286 с.
307. Статути Волинського краєзнавчого музею. URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/dostup_do_publichnoji_informaciji/statuti_volinskogo_kraeznavchog_o_muzeju/8-1-0-520 (дата звернення: 24.08.2023).
308. Стащенко Н. Анатолій Дублянський на тлі доби. Штрихи до життєпису. *Волинський музей: історія і сучасність*. Науковий збірник. Вип. 3. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк-Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. Луцьк, 2004. С. 126–132.
309. Тези республіканської конференції, присвяченої «Атласу історії і культури Волинської області» 10–11 грудня 1991 р. Луцьк, 1991. 106 с.
310. Теліженко С., Манько В. Різночасові пам'ятки поблизу села Ратнів на Волині. Дослідження 2015 року. Київ; Ратнів : ФОП Гурович В., 2021. 203 с.
311. Терський С. Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. 380 с.
312. Терський С. Лучеськ X–XV ст. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 252 с.
313. Тищенко О. Найдавніші українські кахлі XIV–XVII ст. *Образотворче мистецтво*. 1979. № 3. С. 24–26.
314. Уривалкін О. *Історичне краєзнавство*. Київ, 2008. 296 с.
315. Філософський енциклопедичний словник / ред.: В. Шинкарук та ін. Київ, 2002. Т. VI. 742 с.
316. Харковець О. Історія археологічного дослідження енеолітичних пам'яток Острожчини. *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*. 2009. Вип. 2. С. 59–62.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Ф. 2077. Генерал-комісар Волині і Поділля. 1941–1944 рр.

оп. 1.

317. Спр. 10. Центральний лист рейхскомісара України № 1–35, 01 травня 1942 р. – 31 грудня 1942 р., 150 арк.

318. Цілі діяльності установи. URL: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/dostup_do_publichnoji_informaciji/cili_dijalnosti_ustanovi/8-1-0-530 (дата звернення: 16.06.2023).

319. Шкоропад В. До питання хронології поморсько-кльошової культури на території Волині у ранньозалізному віці. *Минуле і сучасне Волині* : Тези доп. та повідомл. Волин. регіон. іст.-краєзн. конф. 1985. С. 267–268.

320. Юхимчук М. Впровадження інноваційних технологій у діяльність Волинського краєзнавчого музею під час карантину. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 10 / Упр-ня культури, з питань релігій та національностей. Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. музеєзнавства, пам'яткознавства та інформ.-аналіт. діяльн. ВНУ імені Лесі Українки; упоряд. Є. І. Ковальчук. Луцьк, 2020. С. 132–133.

321. Яковець І. Музейна експозиція: основні поняття та методи побудови. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2011. № 2. С. 147–150.

322. Якуб Гофман (1896–1964): біобібліографічний нарис. *Серія «Дослідники Волині. Дати і долі»*. Вип. 13. Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, 2016. 4 с.

323. Якубовський В. Музеєзнавство. Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2010. 352 с.

324. Яцечко Т. Професор Кучинко Михайло Михайлович. Бібліографічний покажчик. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2009. С. 11–36.

325. Antoniewicz W. O stan i byt muzeów krajoznawczych w Polsce. *Ziemia*. Warszawa, 1930. T. XV, Nr. 15–16. S. 280–286.

326. Bardec'kyj A., Dębiec M., Saile T. Zwei runde Spondylusklappen aus der bandkeramischen Siedlung von Rovanci in Wolhynien. Ein Beitrag zu Tausch und Status im frühen Neolithikum. *Sprawozdania Archeologiczne*. 2016. Vol. 68. P. 183–192.
327. Becker V., Dębiec M., Bardetskiy A. We are One : Figural finds from the eastern border of the Linear Pottery Culture distribution. *Sprawozdania Archeologiczne*. 2018. Vol. 70. P. 227–242.
328. Brykowski R. Polska ochrona zabytków na Wołyniu 1906–1939 i 1993–2006. *Niepodległość i Pamięć*. 2008. № 15. S. 443–494.
329. Fitzke J. Badania archeologiczne w Grodku, pow. Łucku. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*. Krakow, 1937. T. XLII, Nr 3. S. 82–84.
330. Fitzke J. Cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej w Torczynie pow. Łuck. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*. Krakow, 1938. T. XLIII. Nr 1. S. 26–27.
331. Fitzke J. Cmentarzysko kultury strzyżowskiej w Torczynie pod Łuckiem na Wołyniu. *Wiadomości Archeologiczne*. 1975. T. 30. S. 53–61.
332. Fitzke J. Muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku. *Ziemia*. R. XXVII, Nr. 11–12. S. 276–279.
333. Fitzke J. Odkrycia archeologiczne na Wołyniu w r. 1938. *Kurier Literacko-Naukowy*. 1938. № 18. S. 4.
334. Fitzke J. Odkrycie ziemianek starszej ceramiki wstęgowej w Łucku. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*. Krakow, 1937. T. XLII, Nr 8. S. 231–232.
335. Fitzke J. Wczesnohistoryczne kurhany z w. XI–XII po Chr. na Wołyniu. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*. Krakow, 1939. T. XLIV, Nr 3. S. 274–275.
336. Jan Fitzke: archeolog, badacz przeszłości Wołynia, muzeolog. *Z Wołynia 1936-1939* / red. A. Gaczol, W. Kowalów. Ostrog : Wołanie z Wołynia, 2009. 307 s.

337. Karpinska A. Sprawozdanie z działalności Muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Krajoznawczego i Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Łucku. *Zemia*. Warszawa, 1930. T. XV, Nr 15–18. S. 383–384.
338. Karpinska A. Zadania i cele naukowych badań przedhistorycznych na Wołyniu. *Zemia Wołyńska*. Łuck, 1938. R. I, Nr 11. S. 141–142.
339. Kokowski A., Pokropek M. Bug – rzeka, która łączy. Dzieje rolnictwa Pobuża. Chełm, 2005. 175 s.
340. Kusnierz J. Historia i stan badań latopisowych grodów Czerwień i Wołyń oraz ich okolic. *Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne*. 2003, T. 1. S. 9–26.
341. Kusnierz J. Zygmunt Leski (1896–1965), archeolog z Muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku – szkic biograficzny. *Волинський музей : історія і сучасність Науковий збірник* : Вип. 4. Луцьк, 2009. С. 21–30.
342. Lenczyk G. Dwa sprawozdania z wakacyjnych wycieczek na Wołyn i w powiat Sieradzki. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*. Kraków, 1937. S. 227–231.
343. Leski Z. Prace archeologiczne na Wołyniu. *Z Otchłani Wieków*. Poznań, 1936. R. XI. Z. 4–5. S. 60–61.
344. Listy Jana Fitzkego z Łucka do dra Tadeusza Reymana. *Jan Fitzke: archeolog, badacz przeszłości Wołynia, muzeolog. Z Wołynia 1936–1939*. Ostrog, 2009. P. 248–271.
345. Notatka Muzeum Wołyńskiego Tow. Przyjaciół Nauk w Łucku. *Wiarus*. Warszawa, 1938. Nr 2. S. 41.
346. Nowe wykopaliska. *Z Otchłani Wieków*. Poznań, 1936. R. XI. Z. 8–9. S. 113–119.
347. Nowe wykopaliska. *Z Otchłani Wieków*. Poznań, 1937. R. XII. Z. 6. S. 79–82.
348. Nowe wykopaliska. *Z Otchłani Wieków*. Poznań, 1937. R. XII, Z. 11–12. S. 81–82.

349. Nowe wykopaliska. *Z Otchłani Wieków*. Poznań, 1937. R. XII. Z. 11–12. S. 162–170.
350. Nowe wykopaliska. *Z Otchłani Wieków*. Poznań, 1938. R. XIII. Z. 9–10. S. 128–130.
351. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu : z 101 ilustracjami i mapką województwa. Łuck, 1929. 380 s.
352. Raptus Sabinae? Of a female calvarium from the Bandkeramik settlement of Rovantsi in Volhynia / A. Bardec'kyj et al. *Sprawozdania Archeologiczne*. 2017. Vol. 69. P. 235–251.
353. Sawicki L. Muzeum Wołyńskie w Łucku. *Ziemia*. 1930. № 15–18. Rok XV. S. 342–345.
354. Sprawozdanie z działalności Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk za lata 1935–1937. Łuck, 1938. 61 s.
355. Sulimirski T. Notatki z badań archeologicznych na Wołyniu. *Ziemia Wołyńska*. 1939. R. II. S. 36–39.
356. Sulimirski T. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Małopolsce Wschodniej i na Wołyniu. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*. Kraków, 1937. S. 226–227.
357. The Museum of Modern Art. Art & Activity: Interactive Strategies for Engaging with Art. URL: <https://www.coursera.org/learn/art-activity> (date of access: 10.07.2023).
358. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o opiece nad muzeami publicznymi. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19330320279> (date of access: 28.08.2023).
359. Zágorhidi Czigány B., Prohnenko I, Verba T., Fjodorov O., Türk A. Hjnfoġlalas kori Magyar jellegu sir Rovanci hatarabol. Adatok a 10. Szazadi veretes keszenleti ijtarto tegczck kelet-europai clterjedesehez. *Hadak Utjan*. Budapest, 2019. S. 8–13.

ДОДАТКИ

Додаток А

Понятійно-категоріальний апарат

Артефакт – об’єкт, створений внаслідок людської діяльності; може мати культурне значення для людини.

Археологічна збірка музею – сукупність археологічних музейних предметів, як таких, що отримані за результатами польових досліджень, так і випадкових знахідок, що перебувають у музейному зібранні.

Археологічна знахідка (знахідка) – пам’ятка матеріальної культури, мистецтва, в окремих випадках писемності; рештки тварин, рослин, знайдені під час археологічних розкопок.

Археологічна колекція – систематизоване зібрання рухомих археологічних пам’яток, що пов’язані спільністю однієї або кількох ознак (здебільшого зібрані за результатами діяльності певної археологічної експедиції) і становлять науковий, пізнавальний та художній інтерес як єдине ціле.

Археологічна культура – вузько локальний варіант стародавньої матеріальної культури, єдність археологічних пам’яток на обмеженій території, які відносяться до певного часу.

Археологічна спадщина – сукупність усіх відомих рухомих та нерухомих археологічних пам’яток

Атрибут – характерна ознака.

Атрибуція музейного предмета – виявлення всіх притаманних музейному предмету ознак: матеріалу, форми, розміру, способу виготовлення, призначення, стилю, часу й місця виготовлення, авторства, соціального та етнічного середовища побутування, історичного та меморіального значення.

Виставка – музейна експозиція тимчасового характеру, яка складається з музейних предметів та науково-допоміжного матеріалу.

Продовження додатка А

Депонування – передання музейних предметів на тимчасове зберігання для використання в інших установах.

Екскурсія – окремий захід, у ході якого відбувається відвідування вибраних об'єктів, установ, заходів чи ландшафтних зон.

Експонат – музейний предмет або науково-допоміжний матеріал, виставлений для огляду у відповідному музейному обладнанні; початковий структурний елемент експозиції як стаціонарної, так і тимчасової (виставки).

Інвентаризація – науково-обґрунтована, детальна та остаточна реєстрація музейного предмета у фондовій документації.

Комплектування музейних фондів – цілеспрямований, систематичний, базований на методологічних принципах профільних дисциплін і музеєзнавства, процес виявлення та збирання предметів музейного значення для формування й поповнення музейного зібрання, що базується на концепції комплектування музейних фондів.

Консервація – наукове втручання в існування об'єкта, аби з мінімальною кількістю змін утримати та зберегти його, збільшити до максимуму тривалість його існування та звести до мінімуму нищення.

Музейна експозиція – частина музейного зібрання, виставлена для огляду, яка є, по-перше, результатом наукового опрацювання теми експозиції з урахуванням музейних матеріалів; по-друге – специфічним твором, у якому різними засобами створюється експозиційний образ певної тематики.

Музейна колекція – систематизоване зібрання об'єктів, що пов'язані спільністю однієї або кількох ознак і становлять науковий, пізнавальний та художній інтерес як єдине ціле.

Музейна пам'ятка – музейна пам'ятка розглядається як рухомий предмет, що являє собою вилучений із системи звичних відношень мобільний або стаціонарний за первинним призначенням об'єкт (придатний для тривалого зберігання), включений до музейної комунікації.

Продовження додатка А

Музейне зібрання – науково організована сукупність музейних предметів, а також наявних у музеї різних засобів науково-інформаційного забезпечення, зокрема архіву й бібліотеки.

Музейний облік – сукупність правил і процедур визначення кількості, складу й стану музейних предметів та колекцій в одиницях обліку та відображення їх у фондово-обліковій документації музеїв.

Музейний предмет – предмет, що має музейне значення й залучений до музейного зібрання. Має володіти чотирма основними якостями: атрактивністю, репрезентативністю, експресивністю та інформативністю.

Музейні фонди – науково організована, облікована та структурована сукупність музейних предметів у складі музейного зібрання.

Науково-допоміжний фонд – облікована та структурована складова частина музейного зібрання, сукупність науково-допоміжних матеріалів музею, зібраних або створених музеєм для постійної експозиції або виставок.

Нерухома пам'ятка археології – давні матеріальні сліди людської діяльності, які збереглись до наших днів і є важливим історичним джерелом. Може включати надземні споруди (насипи курганів, захисні вали городищ тощо), а також підземні об'єкти, інші рештки життєдіяльності людини та пов'язаний з ними рухомий археологічний матеріал (знахідки).

Основний фонд музею – окремий музейний фонд, що має наукову, історичну, художню чи іншу культурну цінність, незалежно від типу, місця створення, та зберігається у музеї й облікований належним чином.

Підбірка музейних предметів – сукупність однотипних археологічних знахідок, зібраних за результатами археологічних досліджень або випадково виявлених на певній пам'ятці (чи комплексі пам'яток) та переданих до музейних фондів.

Предмет музейного значення – артефакт або об'єкт природи, який має історико-культурне або історико-природне значення і не включений до складу

Закінчення додатка А

музейного зібрання, тобто не пройшов атрибуції та паспортизації, що дозволяє встановити його історико-культурну або історико-природну цінність.

Реставрація – процес, завдяки якому об'єктові можна надати його колишнього стану та вигляду, настільки, наскільки це можливо чи бажано.

Рухома пам'ятка археології – артефакт, який має наукову та культурну цінність, що визначається шляхом наукового дослідження.

Шурф археологічний – початковий етап польового дослідження пам'ятки для вивчення стратиграфії та культурних шарів.

In situ – «у непорушеному стані» (на рівні залягання культурного шару).

Додаток Б

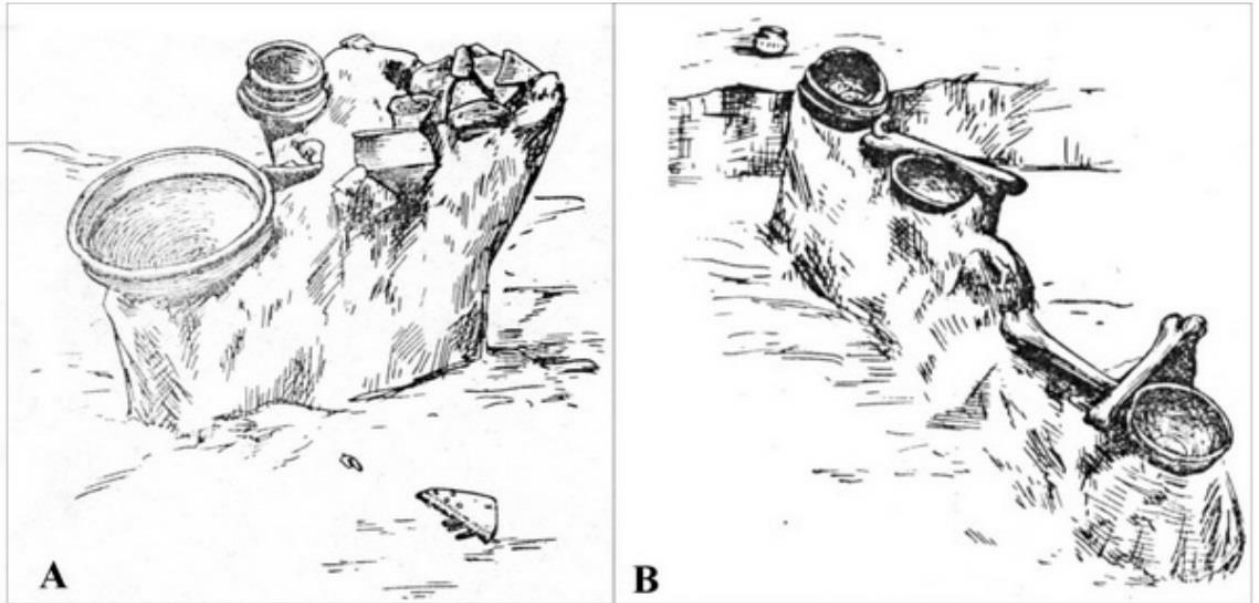
Знахідки з досліджень З. Леського на теренах Волинського
воєводства, зафіксовані «in situ», 1935 р.

Рис. 1. Поховання у с. Дерев'яне Рівненського повіту.

Джерело: Kusnierz J. Zygmunt Leski (1896–1965), archeology z museum Wolynskiego towarzystwa przyjaciol nauk w Lucku – szkic biograficzny. *Волинський музей : історія і сучасність* Науковий збірник : Вип. 4. Луцьк, 2009. С. 25

Додаток В

Археологічні дослідження Волинського музею та ВТІН

Таблиця 1.

№ з/п	Рік	Населений пункт	Тип пам'ятки	Хронологічна приналежність	Результат
1	1934 р.; 1936 р.	с. Коршів, Луцький пов.	Городище	Епоха бронзи – ранньозалізний час, період середньовіччя	Виявлено культурні нашарування лужицької культури та Київської Русі
2	1935 р.; 1938 р.	с. Дерев'яне, Рівненський пов.	Некрополь	Римський час	Досліджено кремаційні поховання пшеворської та вельбарської культур
3	1936– 1938 рр.	м. Луцьк, Гнидава, територія цегельні «Лучанин»	Поселення	Неоліт, епоха бронзи, період середньовіччя	Досліджено житла КЛСК, ТКК та Київської Русі
4	1936 р.	с. Кульчин, Луцький пов.	Поселення	Епоха бронзи – ранньозалізний час	Виявлено пам'ятку лужицької культури
5	1936 р.	с. Вишків, Луцький пов.	Поселення	Епоха бронзи, період середньовіччя	Досліджено залишки жител лужицької культури та Київської Русі
6	1936 р.	с. Городок, Луцький пов.	а) Курган; б) багатошарова пам'ятка	а) X ст.; б) епоха бронзи, ранньозалізний час	а) Досліджено підкурганне поховання X ст.; б) досліджено житла ГЗК та поховання ранньозалізного часу
7	1936 р.	с. Одереди, Луцький пов.	а) Поселення; б) некрополь	Епоха бронзи	Виявлено пам'ятку епохи бронзи
8	1936 р.	с. Маркостав, Володимирський пов.	Курганна група	Епоха бронзи	Досліджено підкурганні поховання епохи бронзи
9	1937 р.	м. Луцьк, вул. Піلسудського	Багатошарове поселення	Неоліт, період середньовіччя	Досліджено житла Київської Русі
10	1937 р.	с. Зелениця, Сарненський пов.	Некрополь	Римський час	Досліджено кремаційні поховання римського часу
11	1937 р.	с. Половлі, Сарненський пов.	Господарська пам'ятка	Епоха бронзи	Виявлено місце добування кременю
12	1937 р.	с. Бодаків, Кременецький пов.	Курган	Епоха бронзи	Досліджено поховання епохи бронзи
13	1937 р.	с. Бриків, Кременецький пов.	Курган	Епоха бронзи	Досліджено зруйнований курган
14	1937 р.	с. Буглів, Кременецький пов.	Курганна група	Епоха бронзи	Досліджено поховання епохи бронзи

Продовження додатку В

15	1937 р.	с. Вілія, Кременецький пов.	Курган	Епоха бронзи	Досліджено зруйнований курган
16	1937 р.	с. Лози, Кременецький пов.	Курган	Епоха бронзи	Досліджено кенотаф
17	1937 р.	с. Шпиколоси, Кременецький пов.	Курган	Епоха бронзи	Досліджено поховання епохи бронзи
18	1937 р.	с. Устя, Костопільський пов.	Некрополь	Період середньовіччя	Досліджено поховання періоду середньовіччя
19	1937 р.	с. Новожуків, Рівненський пов.	Городище	Пізнє середньовіччя	Зупинено руйнування пам'ятки
20	1937 р.	с. Городище, Луцький пов.	Курган	Період середньовіччя	Досліджено курган
21	1937 р.	с. Піддубці, Луцький пов.	Курганна група	Період середньовіччя	Досліджено підкурганні поховання
22	1937 р.	с. Сьомаки, Луцький пов.	Некрополь	Енеоліт	Досліджено інгумаційне поховання ВЛК
23	1937– 1938 рр.	х. Валентинів, Луцький пов.	Багатошарова пам'ятка	Неоліт, епоха бронзи, період середньовіччя	Досліджено поховання СК, житла СК, КЛСК та Київської Русі
24	1937 р.	м. Торчин, Луцький пов.	Некрополь	Епоха бронзи	Досліджено поховання СК
25	1937– 1938 рр.	м. Луцьк, вул. Крижова	Поселення	Період середньовіччя	Досліджено житла Київської Русі
26	1937 р.	с. Диків, Рівненський пов.	Поселення	Енеоліт	Виявлено культурний шар періоду енеоліту
27	1937 р.	с. Одереди, Луцький пов.	Городище	Період середньовіччя	Обстежено пам'ятку
28	1937 р.	с. Білосток, Луцький пов.	Городище	Період середньовіччя	Обстежено пам'ятку
29	1937 р.	с. Жидичин, Луцький пов.	Городище	Період середньовіччя	Обстежено пам'ятку
30	1937 р.	м. Торчин, Луцький пов.	Замчисько	XVI-XVII ст.	Обстежено пам'ятку
31	1937 р.	м. Рожище, Луцький пов.	Замчисько	XVI-XVII ст.	Обстежено пам'ятку
32	1937 р.	с. Любе, Луцький пов.	Городище	Невизначена (теп. XVI ст.)	Обстежено пам'ятку
33	1937 р.	м. Олика, Луцький пов.	Курганна група	Невизначена	Виявлено пам'ятку
34	1938 р.	с. Бугрин, Рівненський пов.	Поселення	Період середньовіччя	Досліджено житла періоду середньовіччя
35	1938 р.	к. Томашів Рівненський пов.	Городище	Період середньовіччя	Виявлено пам'ятку
36	1938 р.	с. Башине, Рівненський пов.	Городище	Період середньовіччя	Виявлено пам'ятку
37	1938 р.	с. Вільгір, Рівненський пов.	а) Городище; б) курган	а) Період середньовіччя; б) епоха бронзи	а) Виявлено пам'ятку; б) розкопано курган епохи бронзи

Закінчення додатку В

38	1938 р.	с. Новостав, Рівненський пов.	Некрополь	Римський час	Дослідження поховання римського часу
39	1938 р.	с. Колесники, Рівненський пов.	Некрополь	Римський час	Досліджено поховання римського часу
40	1938 р.	с. Стадники, Рівненський пов.	Багатошарова пам'ятка	Різночасова	Зібрано підйомний матеріал
41	1938 р.	с. Махів, Рівненський пов.	Багатошарова пам'ятка	Різночасова	Зібрано підйомний матеріал
42	1938 р.	м. Любомль	а) Городище; б) поселення; в) поселення	Період середньовіччя	а) Обстежено городище Київської русі та виявлено два середньовічних поселення
43	1938 р.	с. Перевали, Любомльський пов.	Курганна група	Період середньовіччя	Виявлено пам'ятку
44	1938 р.	м. Дружкопіль, Горохівський пов.	Некрополь	Епоха бронзи – ранньозалізний час	Досліджено тілопальні поховання лужицької культури
45	1938 р.	с. Черськ, Ковельський пов.	Некрополь	Епоха бронзи – ранньозалізний час	Досліджено тілопальні поховання лужицької культури
46	1938 р.	с. Забороль, Рівненський пов.	Курганна група	Римський час	Досліджено підкурғанні поховання пізньоримського часу
47	1938 р.	с. Майдан- Моквинський, Костопільський пов.	Поселення	Епоха бронзи	Виявлено поселення епохи бронзи
48	1938 р.	с. Берестяне, Луцький пов.	Курганна група	Період середньовіччя	Досліджено підкурғанні поховання періоду середньовіччя
49	1938 р.	с. Боратин, Луцький пов.	Курган	Епоха бронзи	Досліджено підкурғанні поховання епохи бронзи
50	1938 р.	с. Шепель, Луцький пов.	Курган	Епоха бронзи	Досліджено підкурғанні поховання епохи бронзи
51	1938 р.	с. Дермань, Рівненський пов.	Господарська пам'ятка	Невизначена	Місце видобування кременю
52	1939 р.	с. Амбуків, Володимирський пов.	Некрополь	Енеоліт	Досліджено поховання КЛП
53	1939 р.	с. Ляхів, Здолбунівський пов.	Поселення	Енеоліт	Виявлено матеріали ККА
54	1939 р.	м. Луцьк, замок	Замок	Енеоліт, період середньовіччя	Виявлено культурні нашарування періоду енеоліту та середніх віків

*У таблицю не включено обстеження Г. Ленчика та частина розвідок Я. Гофмана.

Джерело: укладено автором за матеріалами наукового архіву ВКМ.

Додаток Г

Облікова документація Волинського музею, 1929–1939 рр.

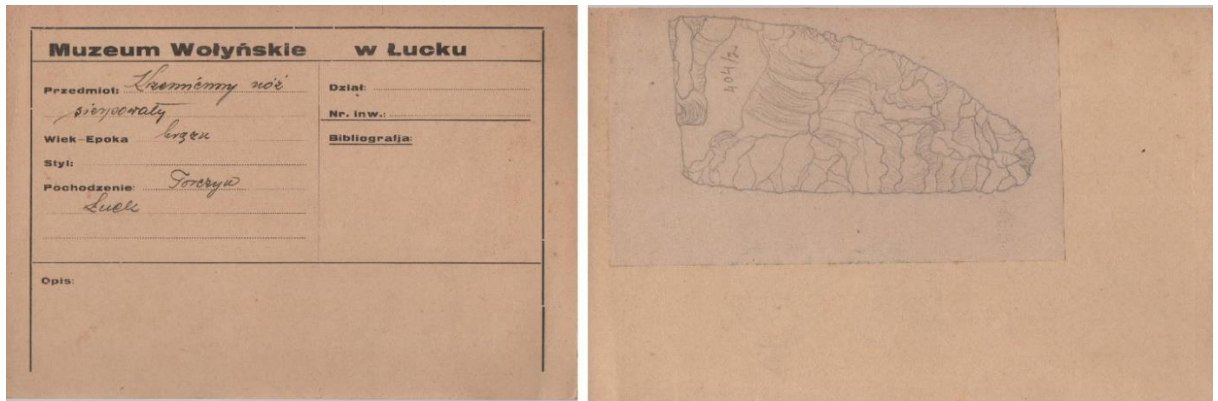

Фото Г. 1. Інвентарна картка Волинського музею.

Джерело: ВКМ, науковий архів відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині.

ROK						ROK							
№ inwentarza	Miejscowość	Powiat	Województwo	Wyszczególnienie przedmiotów	list okarów	Chronologia i charakter znaleziska	Nazwisko badacza lub poprzedniego właściciela i rok znalezienia	Sposób nabycia	Imię na inwentarzu tego starożytności	Miejsce przechowywane w muzeum	Nr. archiwum	Nr. kat. kart.	U w a g a
391-	Gróddek	Turki	-	Fragmenty brzozy kształtowanego nóża	3-		Prof. K. Kozłowski 1930.	Kupno					Centrala A 70/22
392-	-	-	-	Fragmenty brzozy kształtowanego nóża	15-		Prof. K. Kozłowski 1930.	-					A 502
393-	Kończak	-	-	Fragmenty brzozy kształtowanego nóża	1-		Prof. K. Kozłowski 1930.	-					A 157
394-	Łuck	-	-	Fragmenty brzozy kształtowanego nóża	1-		Prof. K. Kozłowski 1930.	Kupno					A 193
395-	Ustka	Budki	-	Fragmenty brzozy kształtowanego nóża	1-		Prof. K. Kozłowski 1930.	Kupno					A 152
396-	Bajawa	-	-	Fragmenty brzozy kształtowanego nóża	1-		Prof. K. Kozłowski 1930.	-					A 152
397-	Łuck	-	-	Fragmenty brzozy kształtowanego nóża	1-		Prof. K. Kozłowski 1930.	-					A 204
398-	Wygnan	-	-	Fragmenty brzozy kształtowanego nóża	1-		Prof. K. Kozłowski 1930.	-					A 22
399-	Gróddek	-	-	Fragmenty brzozy kształtowanego nóża	1-		Prof. K. Kozłowski 1930.	-					A 157
400-	Bajawa	Łuck	województwo	Fragmenty brzozy kształtowanego nóża	1-		Prof. K. Kozłowski 1930.	Kupno					A 157

Фото Г. 2. Том III інвентарних книг Волинського музею.

Джерело: Księga inwentarzowa «Archeologia» Museum WTPN. T. III. №№1–948. ВКМ, фонди.

Додаток Д

Рисунки знахідок із досліджень Я. Фітцке у Торчині, 1937 р.

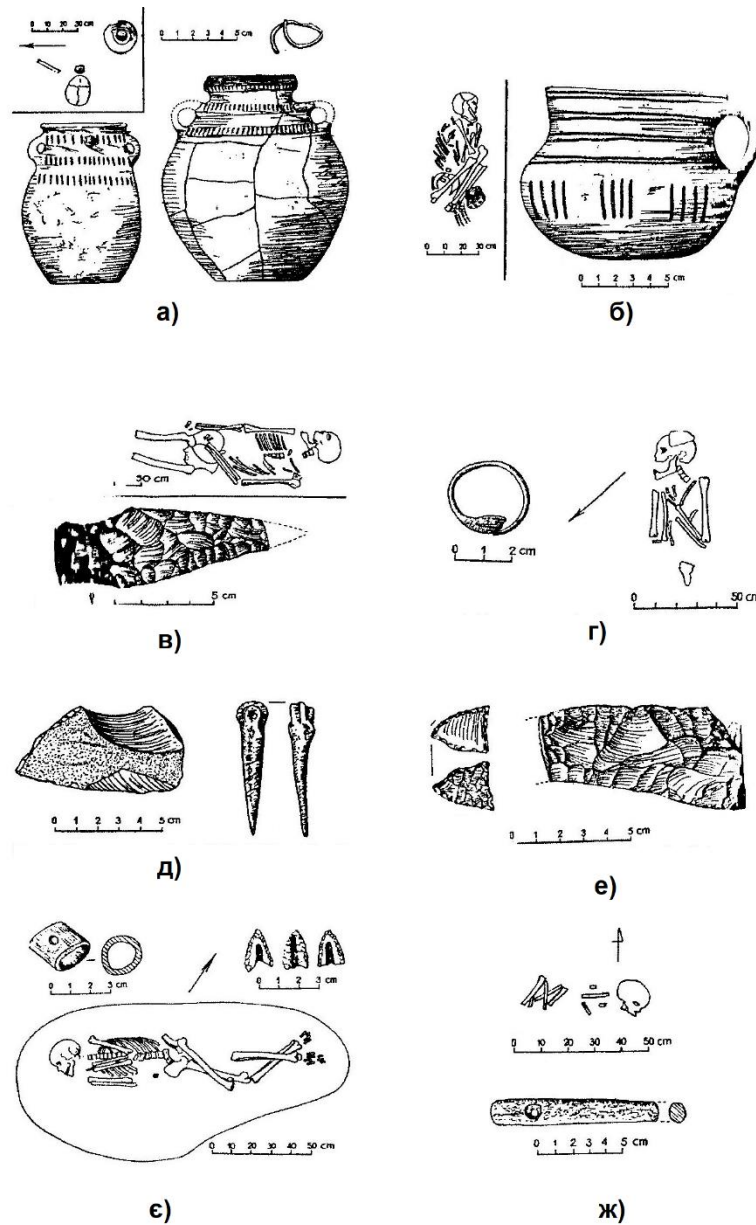

Рис. Д. 1: а) поховання № 4; б) поховання № 6; в) поховання № 10; г) № 14; д) поховання № 3; е) поховання № 8; є) поховання № 13; ж) поховання № 7.

Джерело: Jan Fitzke: archeolog, badacz przeszłości Wołynia, muzeolog. Z Wołynia 1936–1939 / oprac. A. Gaczol, W. Kowalów. Ostrog : Wołanie z Wołynia, 2009. S. 162

Додаток Е

Публікація Я. Фітцке про археологічні дослідження
на теренах Волинського воєводства, 1938 р.

IV. 1. 9. Zagadki życia sprzed wieków wydzierają archeolodzy kurchanowi i grodziskom Wołynia. Korespondencja własna „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”, № 179 z 1 VII 1938 r.

„ILUSTROWANY KURIER GODZIENNY” Nr. 179. Piątek, 1 lipca 1938 r.

Zagadki życia z przed wieków wydzierają archeolodzy kurhanom i grodziskom Wołynia.

(Korespondencja własna „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”).

LUCK, w czwartek.
Tegoroczny sezon poszukiwań archeologicznych na obszarze województwa wołyńskiego, prowadzonych z ramienia Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lucku, rozpoczął się badaniem

de w Tomaszowie, z powodu wybudowania na tym miejscu historycznego zamku uległo niemal całkowitemu przekształceniu.

Kurhany, jako dochodzące kilku metrów nasypania, najczęściej reprezentowane są w Wilhorze i Stądniakach. Rozkopany jeden z nich dostarczył

rajmujący się w szczególności badawcom ludzkości.

Przedewszystkiem budzi zainteresowanie same wieś Buhryń. Długa młotówka z domami z lewej i prawej strony drogi. Chaty usytuowane równo do drogi, zbudowane są z drewna, z resztek na

Badanie kurhanu w miejscowości Wilhor, pow. Równa.

Jedna z wielu stodoł o charakterystycznej konstrukcji dachu.

mi na obszarze gminy Buhryń w pow. rówieński, gdzie

odkryto wiele nowych stanowisk przedhistorycznego człowieka.

Najstarsze z nich reprezentuje stanowiska z młodziej epoki kamiennej, rozsiadane niemal wszędzie w postaci luźnych smaleczek, grobów i osad. Wystarczyłoby tylko wspomnieć o odkryciu grobu szkieletowego kultury ceramiki szarowej na podwórzu gospodarskim Beclika Czestawa w Ulanowicach, oraz zabranie większej ilości narzędzi krzemianych i kamiennych na polach wsi Tomaszów, Buhryń, Stądniak, które kierownik szkoły, Pająk Dominik, wójt gminy Buhryń, Sępianuk i J. Jelowicki, stoczyli do zbiorów Muzeum Wołyńskiego w Lucku. Wśród tych okazów widoczny występiała z czarnego nadobrzeźanego kременia wykonane najróżnorodniejsze sickiry, groty, sierpy i t. d.

Osobną wielką grupę w tej okolicy stanowić

wczesnohistoryczne grodziska i kurhany.

Pierwsze położone są na wysokich, z natury obronnych brzegach, przepięknie serpentynami wijącego się Horynia, otoczone częściowo podmiejskimi dolinami rzeki, częściowo zamknięte lasowymi wawozami lub sztucznymi fosami. Kurhany położone są nieco dalej i zajmują w grupach lub pojedynczo dominujące punkty w terenie.

Do najpiękniejszych przedhistorycznych fortec tej okolicy należy duże, mniej więcej czworoboczne grodzisko w Wilhorze, które według miejscowego podania miało należeć do jakiegoś pana Wilhorzkiego. Dostęp do grodziska poza naturalnymi przeszkodami łatwą sobie czyniącej się wały, z widocznymi w miejscach przecięcia warstwami kulturowymi.

Drugie grodzisko, położone jest o kilka zaledwie kilometrów, powstaje się w górę rzeki we wsi Bazyra. Grodzisko to miejscowi ludzie wzięli z jakiejś baszy tatarakim, który na tem miejscu posiadał swój dworek. Grodzisko trze-

ścianki utamaków naczyń, należących do kultury ceramiki szarowej. Pojedyncze kurhany zostały odkryte w sąsiednim Zawiszowie, Michałowcu, Bazyrze i Stądniakach. Czy kurhany te pozostają w jakimś związku z pobliskimi kurhanami, nie podobna obecnie wystronić.

Wczesnohistoryczne grodzisko w Wilhorze, pow. Równa.

Nie na tem jednak kończyć się wykaz zabytków tej części doliny Horynia. Wiosną bieżącego roku we wsi Kolesnikach w czasie naprawy drogi

odkryto grób szkieletowy z IV w. po Chr.

jak to się okazało na podstawie zachowanych przedmiotów. Zbadany przez mnie niewielki odriemek, położony w sąsiedztwie odkrytego grobu, doprowadził do stwierdzenia występowania kilku dalszych grobów.

Ale nie tylko pod względem archeologicznym ciekawa jest gmina Buhryń.

Dużo materiału znaleźć tutaj może etnograf,

grah, budynki gospodarcze zaś nie sąsiedzi i latki. Te ostatnie bądź słoneczne są z częścią mieszkalną chaty, bądź stawiane jedno obok drugiego, tworząc zamknięty czworobok.

Do wnętrza chaty prowadzi wejście od strony południowej, okna mieszczą się w ścianie południowej, względnie wchodzącej. Przez sam środek chaty przebiega ścieżka, z której na prawo prowadzi wejście do izby mieszkalnej, w lewo do komory. W izbie gros miejsca zajmują pościelny płon, pod ścianami znajdują się pręty, czasami łóżko, z reguły ławy do spania.

Za względu na swą specyficzną budowę, dość zainteresowanie wzbudzą także stodoły słoneczne kłusami.

Zasadniczą częścią składową dachu stodoł są dwie, względnie trzy połacie, debowe sochy, na których spoczywają słomiane. Konstrukcja dachu na sochę i słomę, znana np. w chatach białoruskich swojej epoki kamiennej, a więc około 4-3 tysiące lat przed Chr. Jako wygodna i przetrwała konstrukcja ta posiada i obecnie szerokie zastosowanie w wielu okolicach Wołynia. Ściany boczne atodół stanowią, ustawiane w pewnej od siebie odległości, debowe słupy, na których opiera się wyplatane z wikliny słotkowe ściany. Pokrycie dachu chat i stodoł sporządzone jest ze słomy.

Jan Fitzke.

„Złóż ofiarę na pomoc Polakom zagranicą”.

Додаток Ж

Експозиція Волинського музею, присвячена археології, 1938 р.

Джерело: Notatka Muzeum Wolynskiego Tow. Przyjaciol Nauk w Lucku. *Wiarus*. Warszawa, 1938. Nr 2. S. 41.

Додаток З

Відвідуваність Волинського музею, 1929–1939 рр.

Джерело: укладено автором за матеріалами наукового архіву ВКМ.

Додаток К
В. Ауліх (1928–1994 рр.)

Джерело: ВКМ, науковий архів відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині.

Додаток Л

Скарб срібних виробів із с. Городище Луцького району, 1983 р.

Рис. Л. 1. 1–3 – браслети; 4–9 – намистини.

Джерело: ВКМ, науковий архів відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині.

Рис. Л. 2. 10–14 – шийні гривни.

Джерело: ВКМ, науковий архів відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині.

Додаток М
Скарб ювелірних виробів із с. Качин
Камінь-Каширського району, 1961 р.

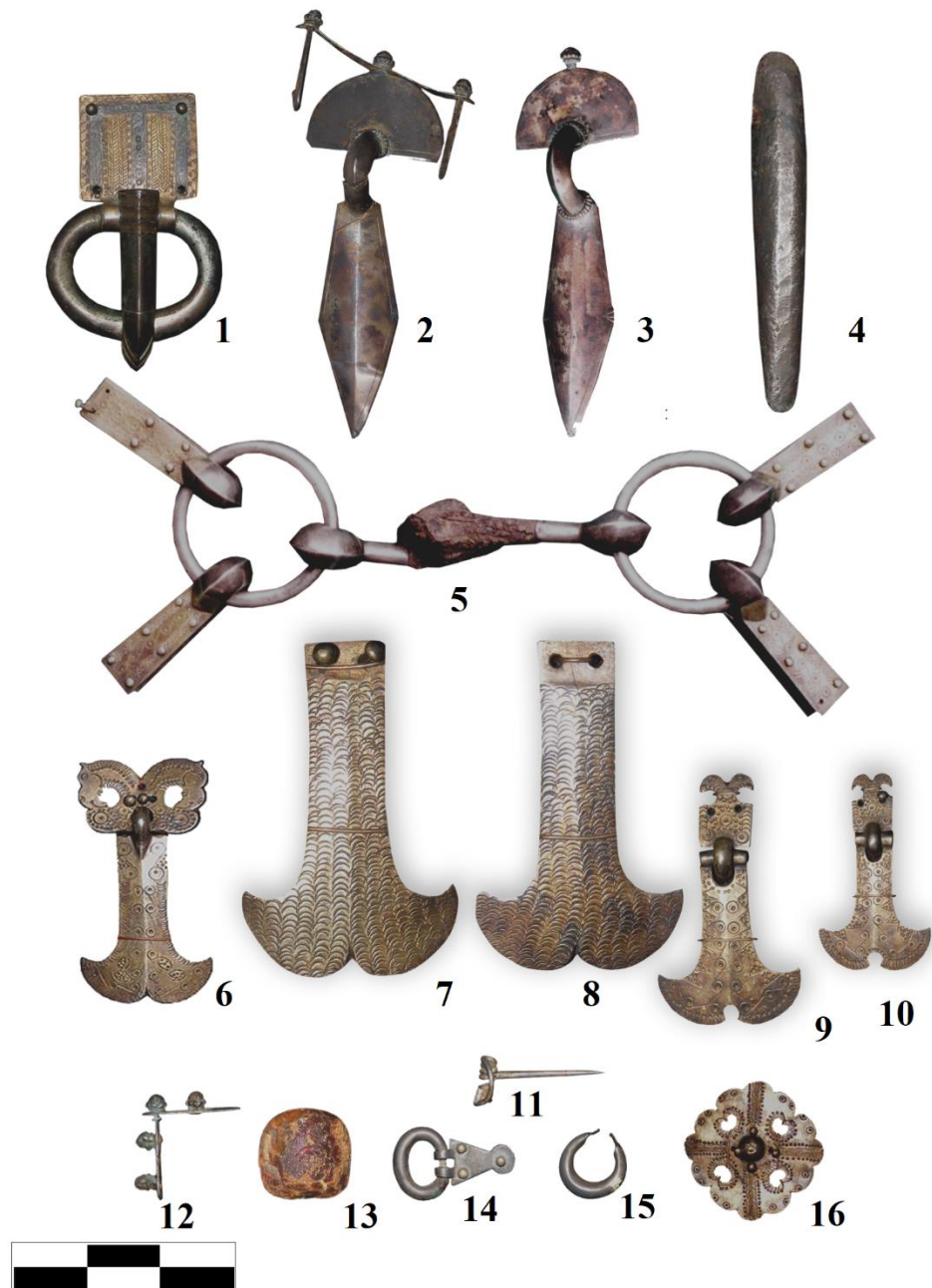

Рис. М. 1. 1, 14 – пряжки; 2, 3, 11, 12 – фібули та їх фрагменти; 4 – срібний зливоч; 5 – вудила; 6–10 – підвіски; 13 – бурштинова намистина; 15 – сережка; 16 – накладка.

Джерело: ВКМ, науковий архів відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині.

Додаток Н

Перелік основних колекцій, що надійшли до фондів ВКМ за результатами археологічних досліджень у 1939–1991 рр.

Таблиця 2

№ з/п	Колекція	Географія пам'яток	Культурно-хронологічна приналежність	Кількість предметів основного фонду	Рік набуття музеєм
1	Колекція з досліджень З. Леського, 1940 р.	Берестечко, Перемиль, Луцький р-н	Київська Русь (X–XIII ст.); литовсько-польська доба (XVI–XVII ст.)	бл. 70	1940 р.
2	Колекція з досліджень Ю. Захарука, 1951–1952 рр.	Зимне, Володимирський р-н	Енеоліт (культура лійчастого посуду)	?	1973 р.
3	Колекція з досліджень Ю. Кухаренка, 1956 та 1958 рр.	а) Черськ, Камінь-Каширський р-н б) Головне, Ковельський р-н	а) ранньозалізний час (поморська культура); Київська Русь (X–XI ст.) б) епоха бронзи; ранньозалізний час	а) бл. 100; б) бл. 250	1959 р.
4	Матеріали з розвідок П. Раппопорта, 1960 р.	Ветли, Мельниця, Ратне, Ковельський р-н; Горзвин, Городище, Городок, Коршів, Крупа, Любче, Одеради, Усичі, шепель, Луцький р-н; Озюрко, Чарторийськ, Камінь-Каширський р-н; Затурці, Володимирський р-н.	Київська Русь (X–XIII ст.)	560	1960 р.?
5	Колекція з досліджень В. Ауліха, 1956–1964 рр.	Зимне, Володимирський р-н	Енеоліт (КЛП, культура пізньострічкової кераміки, ККА, трипільська культура) ранньозалізний час (поморська культура); празько-корчацька культура (VI–VII ст.); Київська Русь (X–XIII ст.)	бл. 12000	1973 р.
6	Колекція з досліджень М. Кучинка, 1972 рр.	Луцьк (ур. Гнидавська Гірка)	Київська Русь (X–XIII ст.)	38	1973 р.

Закінчення додатку Н

7	Колекція з досліджень М. Кучинка, 1983 р.	Городище-II (Луцький р-н)	Київська Русь (X–XIII ст.)	130	1987–1988 р.
8	Колекція з досліджень Д. Козака, 1981–1982 р.	Боратин (Луцький р-н)	Римський час (зубрицька культура; вельбарська культура)	бл. 660	
9	Колекція з досліджень Д. Козака, 1985 р.	Загаї (Луцький р-н)	Римський час (I–II ст.)	24	1987 р.
10	Колекція з розвідок Г. Охріменка, 1982–1983 рр.	а) Майдан-Липно, Камінь-Каширський р-н; б) Цумань, Луцький р-н	а) неоліт; б) мезоліт, енеоліт, епоха бронзи, ранньозалізний час	а) 39; б) 10	1983 р.
11	Колекція з досліджень М. Пелецишина, 1973 р.	Голишів, Луцький р-н	Енеоліт (пізньотрипільська культура)	34	1982 р.
12.	Колекція з досліджень О. Ратича, 1963–1964 рр.	Перемиль, Луцький р-н	Київська Русь (X–XIII ст.)	бл. 370	1984 р.
13	Колекція з досліджень М. Малевської, 1983; 1984; 1986 рр.	Луцьк (Луцький замок)	Київська Русь (XI–XIII ст.); литовсько-польська доба (XVI–XVIII ст.)	180	1988 р.
14	Колекція з досліджень Д. Павліва, 1987 р.	Рованці, Луцький р-н.	Ранньозалізний час (лужицька культура)	30	1988 р.
15	Колекція з досліджень В. Гупало, 1988 р.	Одєради, Луцький р-н	Київська Русь (XI–XIII ст.)	12	1988 р.
16	Колекція з досліджень А. Каліщука та В. Петрова, 1964–1965 рр.	Баїв, Луцький р-н	Римський час (IV ст. н. е.)	67	1974–1975 рр.
17	Колекція з розвідок С. Панишка, 1988 р.	Звірів, Коршів, Човниця, Луцький р-н	Київська Русь (X–XIII ст.)	22	1988 р.
18	Колекція з розвідок С. Панишка, 1989 р.	Камінь-Каширський	Київська Русь (XII–XIII ст.)	97	1989–1990 р.

Джерело: укладено автором за матеріалами наукового архіву ВКМ

Додаток П

Розміщення музейних предметів в експозиції ВКМ, 1988 р.*

*Приклад порушеної хронології в експозиції музею: горщик періоду середньовіччя розміщений разом з посудом римського часу.

Джерело: Денисюк В., Кажан А., Казак М. Волинський краєзнавчий музей: путівник. Львів : Каменяр, 1988. С. 19.

Додаток Р

Скарб із с. Рованці Луцького району, 2014 р.

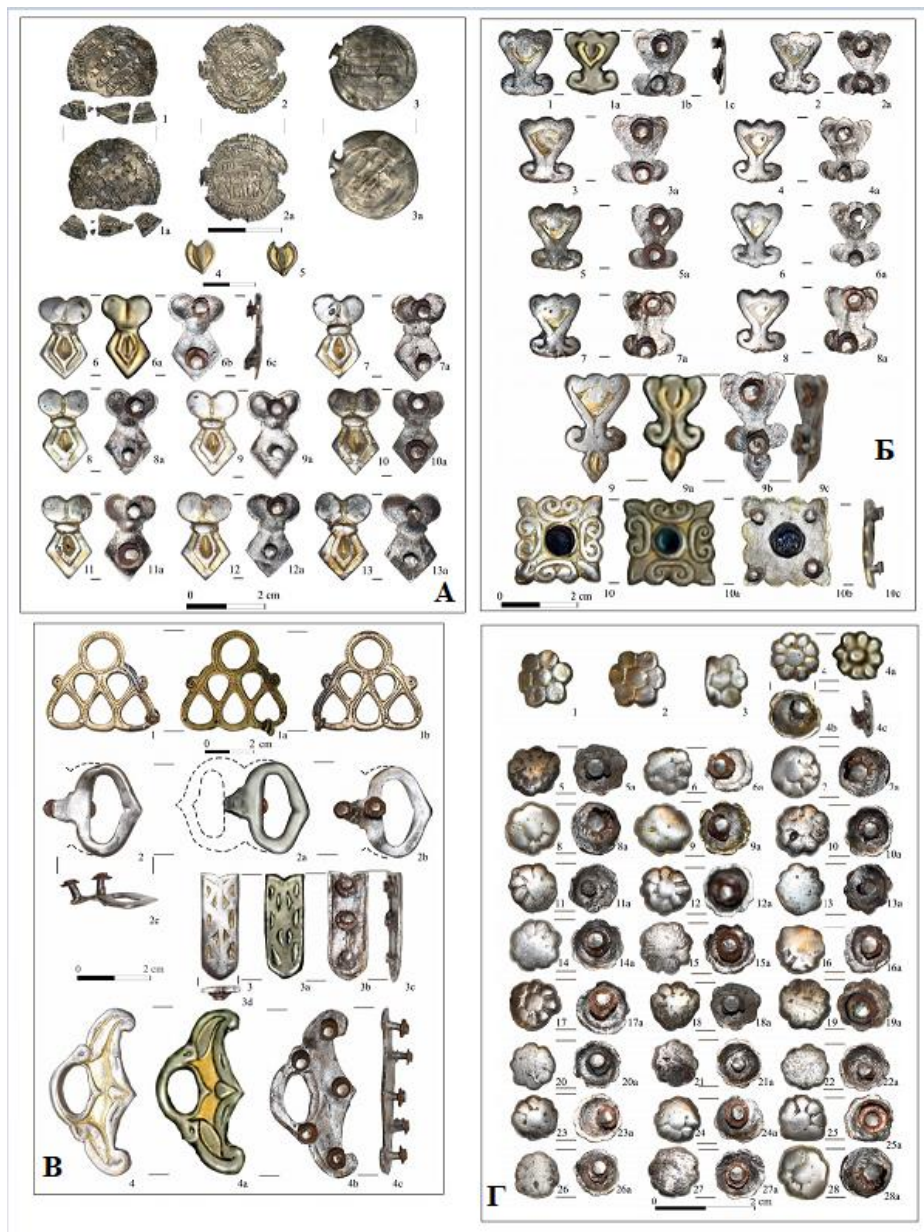

Рис. Р. 1. А. 1–3 – монети; 4–13 – накладки. Б. 1–10 – накладки. В. 1 – підвіска; 2 – пряжка; 3 – хвостовик ремня; 4 – кріплення сагайдака. Г. 1–28 – накладки.

Верба Т., Прохненко И., Тюрк А., Захоргиди Цигань Б., Халаби С. Погребение второй половины X в. с инвентарём «венгерского облика» у с. Рованцы. *Первый молдо-венгерский археологический круглый стол, посвященный вопросам раннего средневековья Восточной Европы*. Будапешт, 2020. № 1. С. 285–288.

Рис. Р. 2. Графічна реконструкція рованцівського скарбу.

Джерело: Верба Т., Прохненко И., Тюрк А., Захоргиди Цигань Б., Халаби С. Погребение второй половины X в. с инвентарём «венгерского облика» у с. Рованцы. *Первый молдо-венгерский археологический круглый стол, посвященный вопросам раннего средневековья Восточной Европы*. Будапешт, 2020. № 1. С. 295.

Додаток С

Античні артефакти з археологічної збірки ВКМ

Рис. С. 1. 1–8 – букранії; 9–10 – лабриси.

Джерело: ВКМ, науковий архів відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині.

Додаток Т

Персні періоду середньовіччя та раннього нового часу
з археологічної збірки ВКМ

Рис. Т. 1. А 1–8; Б 1–9; В 1–9; Г 2–5, 7–9 – щиткові персні. Г–1 – псевдовитий перстень; Г–6 – витий перстень.

Джерело: Кучинко М., Курманський О., Савицький В. Давньоруські персні з волинської землі (за матеріалами фондів ВКМ). *Волинський музей: історія і сучасність*. Луцьк, 2009. Вип. 4. С. 45–46.

Додаток У

Рисунки музейних предметів з археологічної збірки ВКМ

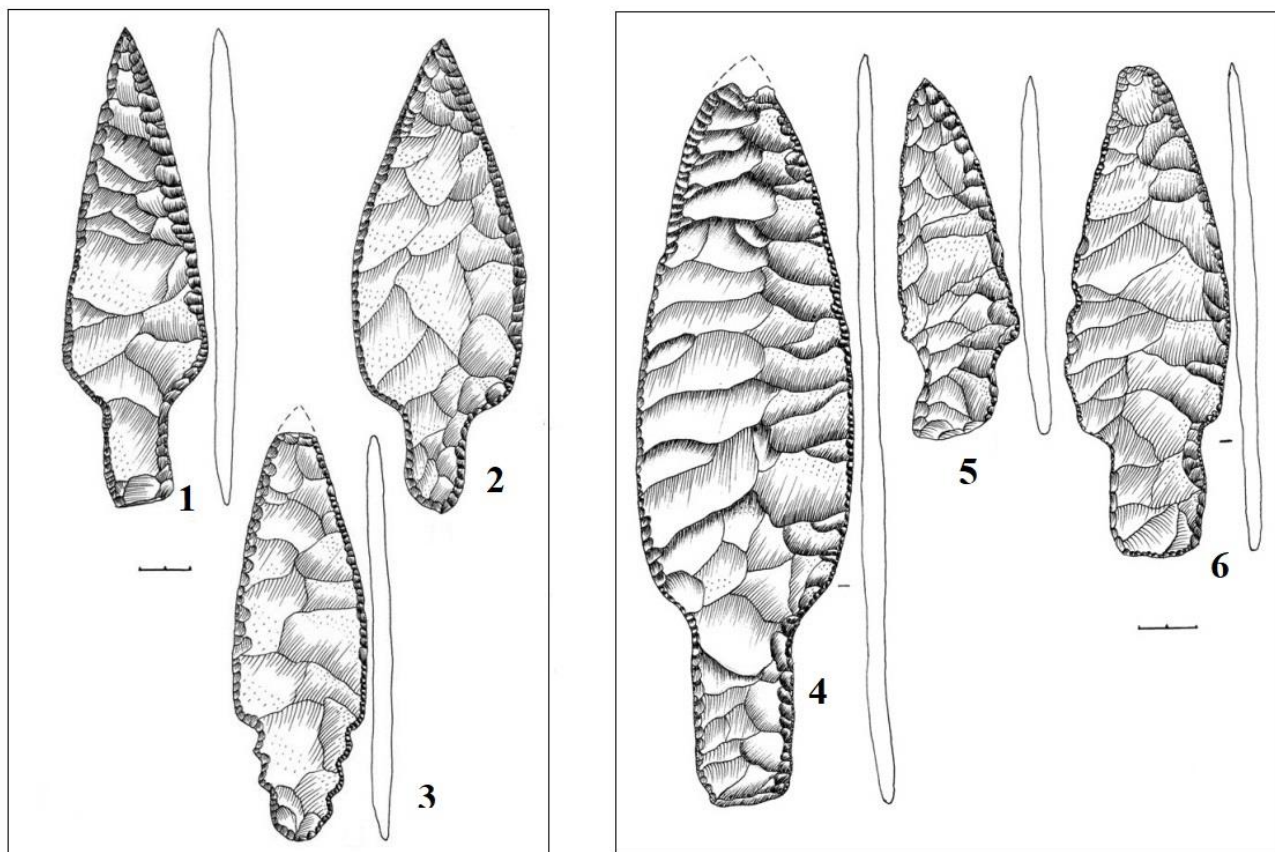

Рис. М. 1. 1–6 – предмети озброєння з кременю.

Джерело: Маркус І., Охріменко Г. Озброєння та знаряддя праці населення Західної Волині IV–II тис. до Р. Х. Луцьк, 2010 р. С. 234; 239

Додаток Ф**Археологічна частина експозиції відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині ВКМ, 2015 р.**

Джерело: ВКМ, науковий архів відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині (фото Л. Максимова).

Додаток Х

**Кількість археологічних експонатів в експозиції
відділу давньої історії ВКМ станом на 2019 р.**

Таблиця 3

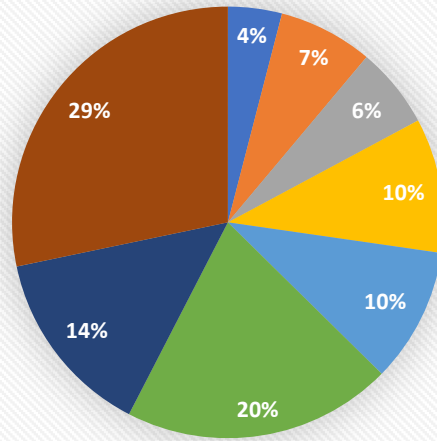
Категорія	Кількість інв. номерів	Відсоток	Кількість одиниць зберігання	Відсоток
Керамічні вироби	113	28,5	113	22
Вироби з кістки	42	10	42	8
Вироби з вреню	41	10	41	8
Вироби з бронзи	40	10	42	8
Вироби з чорних металів	89	22	89	17
Вироби зі скла	20	5	135	26
Вироби із срібла	13	3	15	3
Інше	38	<10	38	7
Всього:	396		515	

Таблиця 4

Епоха	Кількість інв. номерів	Відсоток	Кількість одиниць зберігання	Відсоток
Палеоліт-мезоліт	15	<4	15	<3
Неоліт	28	7	28	5
Енеоліт	24	6	24	<5
Епоха бронзи	39	10	39	7
Ранньозалізний час	41	10	45	9
Римський час	81	20	196	38
Ранньослов'янський час	55	14	55	11
Період середньовіччя та ранній новий час	113	>28	113	22
Всього:	396		515	

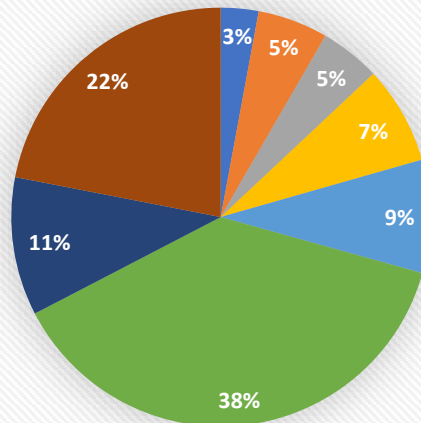

Археологічні експонати в експозиції станом на 2019 р. за хронологічними періодами (за інвентарними номерами)

- Палеоліт-мезоліт
- Неоліт
- Енеоліт
- Епоха бронзи
- Ранньозалізний час
- Римський час
- Ранньослов'янський час
- Період середньовіччя та ранній новий час

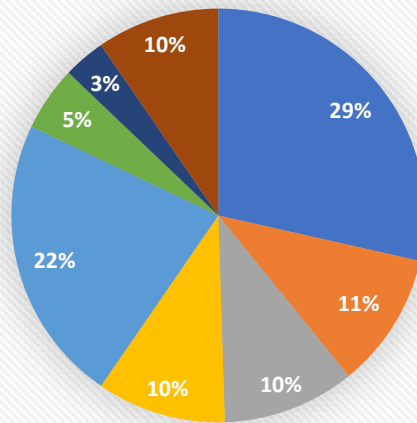
Археологічні експонати в експозиції станом на 2019 р. за хронологічними періодами (за одиницями зберігання)

- Палеоліт-мезоліт
- Неоліт
- Енеоліт
- Епоха бронзи
- Ранньозалізний час
- Римський час
- Ранньослов'янський час
- Період середньовіччя та ранній новий час

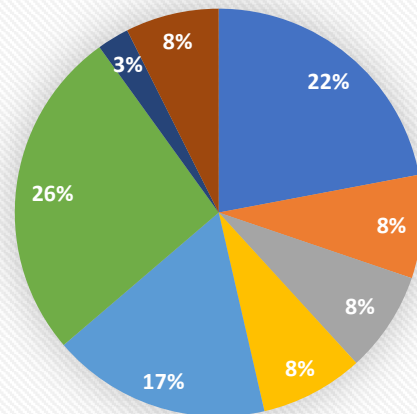
Закінчення додатка X

**Археологічні експонати в експозиції станом на
2019 р. за матеріалом виготовлення
(за інвентарними номерами)**

■ Керамічні вироби	■ Вироби з кістки	■ Вироби з кременю
■ Вироби з бронзи	■ Вироби з чорних металів	■ Вироби зі скла
■ Вироби з срібла	■ Інше	

**Археологічні експонати в експозиції станом на
2019 р. за матеріалом виготовлення
(за одиницями зберігання)**

■ Керамічні вироби	■ Вироби з кістки	■ Вироби з кременю
■ Вироби з бронзи	■ Вироби з чорних металів	■ Вироби зі скла
■ Вироби з срібла	■ Інше	

Джерело: ВКМ, облікова документація відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині.

Додаток Ц
**Відкриття виставки «Втрачена хронологія:
археологічні дослідження на Волині 2011 року»**

Джерело: ВКМ, архів відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині (фото Л. Максимова).

Додаток Ч

Показники діяльності ВКМ, 1992–2019 рр.

Таблиця 5

Рік	Відвідуваність ВКМ (тис. осіб)	Відвідуваність головного корпусу ВКМ (тис. осіб)	Проведено екскурсій (загалом ВКМ)	Проведено екскурсій (головний корпус ВКМ)	Проведено екскурсій (відділ давньої історії)	Проведено лекцій (загалом ВКМ)	Проведено лекцій (відділ давньої історії)
1992	66,2	40,6	1696	995	205	156	34
1993	88,9	46,6	2011	1275	276	211	46
1994	83,6	39,1		1995	298	191	33
1995	75,4	30,6	1686	1045	235	226	51
1997	53,683	22	1436	558	115	138	33
1998	35,7	19	890	527	123	128	39
1999	37,6	21,8	937	559		98	
2000		31,5		526	57	117	29
2001	53,8	37,2	1615	994	108	128	16
2002		22,7		544	59	162	32
2003	47	24	994	595	58	189	24
2004		19,1		419			
2007		19,9		514			
2010		19,4		625			
2011	86,2	23	2336	665	80	365	28
2012	81,9	25,5	2217	744	128	352	23
2013	70,9	21	2096	693	40	413	19
2014	84,3	24,1	2442	836	128	402	24
2015	75	20,2	2364	640	62	336	8
2016	89,6	20,2	2708	642	86	281	5
2017	80,1	20,3	2475	606	53	286	11
2018	77,9	20,1	2540	551	35	350	25
2019	73,7	18,3	2351	574	48	262	14

Джерело: укладено автором за матеріалами наукового архіву ВКМ

Додаток Ш
список публікацій здобувача за темою дисертації
та відомості про апробацію результатів дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:

Стаття у виданні Scopus:

1. Верба Т. Формування археологічної збірки Волинського краєзнавчого музею у 1939–1991 рр. *Емінак*. Миколаїв, 2022. №2 (38). С. 7–21. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.2\(38\).578](https://doi.org/10.33782/eminak2022.2(38).578).

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Верба Т. Формування фондів Волинського музею (за матеріалами періодичного видання «Wołyń» 1933–1939 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія Історія. Дрогобич, 2021. № 8/50. С. 196–214. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.239205>

3. Верба Т., Янішевський С. Формування археологічної збірки Волинського музею у 1930-ті рр. (за матеріалами періодичних видань). *Літопис Волині*. Луцьк, 2022. № 26. С. 235–239. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.38>

4. Верба Т. Археологічна збірка Волинського краєзнавчого музею на сторінках наукової періодики часів Незалежності. *Сумський історико-архівний журнал*. Суми, 2023. №XL. С.36–48. DOI: <https://doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.36>

Продовження додатка Ш*Статті в іноземних наукових періодичних виданнях:*

5. Zágorhidi Czigány B., Prohnenko I, Verba T., Fjodorov O., Türk A. Hjnfooglalás kori Magyar jellegu sir Rovanci hatarabol. Adatok a 10. Szazadi veretes keszenleti ijtarto tegczck kelet-europai clterjedesehez. *Hadak Utjan*. Budapest, 2019. S. 8–13.

6. Верба Т., Прохненко И., Тюрк А., Захоргиди Цигань Б., Халаби С. Погребение второй половины X в. с инвентарём «венгерского облика» у с. Рованцы. *Первый молдо-венгерский археологический круглый стол, посвященный вопросам раннего средневековья Восточной Европы*. Будапешт, 2020. № 1. С. 279–315.

**Наукові праці, які засвідчують
апробацію матеріалів дисертації:**

7. Верба Т. Вашета М. Археологічні дослідження за участі працівників Волинського краєзнавчого музею у 2016–2018 рр. *Волинський музей: історія і сучасність*. Науковий збірник. Випуск 6. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 90-річчю Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 14 червня 2019 р. Упоряд. Є. Ковальчук, М. Мігас. Луцьк, 2019. С. 262–263.

8. Верба Т. Діяльність Зигмунта Леського із дослідження та збереження археологічної спадщини на Волині (1929–1938 рр.). *Волинський музейний вісник* : Вип. 10 / Упр-ня культури, з питань релігій та національностей. Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. музеєзнавства, пам'яткознавства та інформ.-аналіт. діяльн. ВНУ імені Лесі Українки; упоряд. Є. І. Ковальчук. 2020. С. 80–83.

9. Верба Т., Зозуля А. Програма музейної едукації «Activity» Волинського краєзнавчого музею. *Культурна спадщина: інноваційні підходи та сталий розвиток*. Тези доп. Міжнар. науково-практ. конф., м. Львів, 9 листоп. 2022 р. Львів, 2022. С. 72–73.

Продовження додатка Ш

10. Верба Т. Волинський краєзнавчий музей як регіональний осередок дослідження та збереження археологічної спадщини. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук* : Зб. матеріалів VI Міжнар. науково-практ. конф. молодих уч., студентів та аспірантів, м. Луцьк, 11 листоп. 2022 р. Луцьк, 2022. С. 227–229.

11. Зозуля А., Верба Т. Дослідницька діяльність археологічних експедицій Волинського краєзнавчого музею в 1988–1991 рр. *Волинський музейний вісник* : Наук. зб. : Вип. 12 / Упр-ня культури, з питань релігій та національностей. Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. музеєзнавства, пам'яткознавства та інформ.-аналіт. діяльн. ВНУ імені Лесі Українки; упоряд. Є. І. Ковальчук.. Луцьк, 2022. С. 60–64.

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. IX музейний круглий стіл «Музей XXI століття: стан і тенденції» (м. Луцьк, 16 травня 2019 р.); очна форма участі.

2. X музейний круглий стіл «Музейна справа на Волині: історія, теорія і практика» (м. Луцьк, 11 листопада 2020 р.); очна форма участі.

3. Всеукраїнська науково-практична конференція «Нові дослідження пам'яток археології на Волині» (с. Пересопниця, 19–20 березня 2021 р.); очна форма участі.

4. XII музейний круглий стіл «Сила музеїв у сучасному світі» (м. Луцьк, 18 травня 2022 р.); очна форма участі.

5. Міжнародна науково-практична конференція «Культурна спадщина: інноваційні підходи та сталий розвиток» (м. Львів, 9–10 вересня 2022 р.); дистанційна форма участі.

6. VI Міжнародна науково-практична конференція молодих учених, студентів та аспірантів (м. Луцьк, 11 листопада 2022 р.); дистанційна форма участі.

Закінчення додатка Ш

7. XIII музейний круглий стіл «Музеї у формуванні сталого майбутнього» (м. Луцьк, 16 травня 2023 р.); очна форма участі.

8. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання науки, освіти і технологій: теорія і практика» (м. Тампере, Фінляндія, 16 вересня 2023 р.); дистанційна форма участі.